

Revista * 4/1994
ARHIVELOR

REVISTĂ TRIMESTRIALĂ A DIRECȚIEI GENERALE A ARHIVELOR STATULUI DIN ROMÂNIA

COLECTIVUL DE REDACȚIE:

Redactor responsabil:

TUDOR MATEESCU

Redactori:

MARIA IGNAT

TIBERIU ALBU

Tehnoredactor:

ALEXANDRA PETRE

Traduceri:

SIMONA CEAUȘU

DACINA IONICA

Dactilo:

MIHAELA ȘORODUC

Redacția: București, Bd. Mihail Kogălniceanu, nr. 29, sectorul 5. Telefon: 615 41 60

DIRECȚIA GENERALĂ
A ARHIVELOR STATULUI DIN ROMÂNIA
ANUL LXXI VOL. LVI

REVISTA ARHIVELOR
Nr. 4/1994

SUMAR

EDITORIAL

CONSTANTIN REZACHEVICI – Bătălia de la Rovine – un moment de vârf al rezistenței românești antiotomane	315
--	-----

STUDII ȘI COMUNICĂRI DE ARHIVISTICĂ

TUDOR MATEESCU – Raportul document de arhivă – izvor narativ	323
IOAN LĂCĂTUȘU – Considerații privind sociologia arhivistică	326
DAN ANTON – Modernizarea Normelor tehnice de lucru în Arhivele Statului, în atenția participanților la lucrările sesiunii de vară a întâlnirilor profesionale.....	331
TIBERIU TÂNASE, RODICA SAMOILĂ – Un posibil sistem automatizat de evidență a Arhivelor tehnice	334
NICOLAE CHIPURICI – Probleme de delimitare a fondurilor arhivistice create de instituțiile din învățământul preuniversitar	337
MIHAI APAN – Considerații privind valoarea istorico-documentară a actelor create de către fostele consilii populare comunale.....	344

PROBLEME DE ISTORIE

CONSTANTIN ASĂVOAIE – Precizări în legătură cu neamul lui Dragoș Viteazul	347
GHEORGHE IAVORSCHI – Instalarea primei centrale termoelectrice în portul Brăila.....	353
VIRGILIU Z. TEODORESCU – Potențialul economic al României oglindit în Expoziția agricolă, viticolă, horticolă, zootehnică și de industrie casnică a Moldovei întregite, organizată la Iași în anul 1923	356

ȘTIINȚE AUXILIARE

TIBERIU TÂNASE – Considerații asupra catagrafiei orașului București din 1831	360
MARIA DOGARU – Păstrarea și conservarea sigiliilor	370

TEHNICA ÎN ARHIVE

FLOREA OPREA – Principii de bază ale restaurării documentelor istorice	380
--	-----

DOCUMENTE

GHEORGHE BICHICEAN – O scrisoare inedită către dr. Ioan Rațiu și o corectură necesară unei note critice	391
---	-----

PREZENTĂRI DE FONDURI ȘI COLECȚII

CRISANTA PODĂREANU – Fondul personal Nicolae Titulescu.....	395
DOINA HAGEA – Fondul personal Vasile Culică.....	399

CRONICA VIEȚII ȘTIINȚIFICE.....	403
---------------------------------	-----

RECENZII ȘI PREZENTĂRI.....	410
-----------------------------	-----

INSTRUMENTE DE LUCRU

MILIANA ȘERBU – Lista documentelor publicate în volumul LVI	417
---	-----

SOMMAIRE

EDITORIAL

CONSTANTIN REZACHEVICI – La bataille de Rovine – un moment de la lutte des Roumains contre l'Empire Ottoman.....	315
--	-----

ETUDES ET COMMUNICATIONS

TUDOR MATEESCU – Le rapport entre le document et la source narrative.....	323
IOAN LĂCĂTUȘU – Quelques mots sur la sociologie archivistique	326
DAN ANTON – Moderniser les Normes du Travail dans les Archives – le but de chaque archiviste	331
TIBERIU TĂNASE, RODICA SAMOILĂ – Comment réaliser un système automatisé pour l'évidence des Archives techniques.....	334
NICOLAE CHIPURICI – Comment délimiter les fonds archivistiques créés par les institutions d'enseignement secondaire	337
MIHAI APAN – Quelques mots sur la valeur historique et documentaire des actes créés par les anciens conseils populaires communaux	344

HISTOIRE

CONSTANTIN ASĂVOAIE – La généalogie de Dragoș Viteazul	347
GHEORGHE IAVORSCHI – La première centrale thermo-électrique de Brăila.....	353
VIRGILIU Z. TEODORESCU – L'exposition de Jassy, 1923, reflexion de l'état économique de la Moldavie	356

SCIENCES AUXILIAIRES

TIBERIU TĂNASE – La catagraphie de Bucarest de 1831.....	360
MARIA DOGARU – La conservation des sceaux.....	370

LA TECHNIQUE DANS LES ARCHIVES

FLOREA OPREA – Quelques principes de l'activité de restauration des documents historiques	380
---	-----

DOCUMENTS

GHEORGHE BICHICEAN – Une lettre inédite adressée à dr. Ioan Rațu et une correction nécessaire	391
---	-----

PRESENTATION DES FONDS ET COLLECTIONS

CRISANTA PODĂREANU – Le fonds personnel Nicolae Titulescu	395
DOINA HAGEA – Le fonds personnel Vasile Culică.....	399

CHRONIQUE.....	403
----------------	-----

PRESENTATIONS ET COMPTE-RENDUS	410
--------------------------------------	-----

INSTRUMENTS DE TRAVAIL

MILIANA ȘERBU – La liste des documents publiés dans le volume LVI	417
---	-----

CONTENTS

EDITORIAL

CONSTANTIN REZACHEVICI – The battle of Rovine – an episode of the fight of the Romanians against the Ottoman Empire.....	315
--	-----

STUDIES AND PAPERS

TUDOR MATEESCU – The relation between the document and the narrative source.....	323
IOAN LĂCĂTUȘU – A few words about the archive sociology.....	326
DAN ANTON – How to modernize the technical rules of work in the Archives – must be the care of each archivist	331
TIBERIU TÂNASE, RODICA SAMOILĂ – An automatic system for the evidence of the technical Archives.....	334
NICOLAE CHIPURICI – How to mark the limits of the funds created by the secondary education institutions	337
MIHAI APAN – A few words about the historical value of the documents created by the former communal councils.....	344

HISTORY

CONSTANTIN ASĂVOAIE – The genealogy of Dragoș Viteazul	347
GHEORGHE IAVORSCHI – The first thermoelectric power station of Brăila.....	353
VIRGILIU Z. TEODORESCU – The exhibition of 1923 from Jassy the image of the economical state of Moldavia.....	356

AUXILIARY SCIENCES

TIBERIU TÂNASE – The catagraphy of Bucharest in 1831	360
MARIA DOGARU – The conservation of the seals.....	370

TECHNICS IN THE ARCHIVES

FLOREA OPREA – The restauration of the documents – some fundamental rules	380
---	-----

DOCUMENTS

GHEORGHE BICHICEAN – An unpublished letter addressed to dr. Ioan Rațiu.....	391
---	-----

PRESENTATIONS OF FUNDS AND COLLECTIONS

CRISANTA PODĂREANU – Nicolae Titulescu – private fund	395
DOINA HAGEA – Vasile Culică – private fund	399

CHRONICLE	403
-----------------	-----

PRESENTATIONS AND REVIEWS.....	410
--------------------------------	-----

WORK INSTRUMENTS

MILIANA ȘERBU – List of documents published in volume LVI	417
---	-----

INHALT

LEITARTIKEL

CONSTANTIN REZACHEVICI – Die Schlacht bei Rovine – Ein Gipfel des rumänischen antiotomanischen Widerstandes.....	315
--	-----

ARCHIVSTUDIEN UND – MITEILUNGEN

TUDOR MATEESCU – Das Verhältnis Archivdokument – erzählende Quellen	323
IOAN LĂCĂTUȘU – Äusserungen betreffend die Archivsoziologie	326
DAN ANTON – Die Modernisierung der technischen Arbeitsnormen in den Staatsarchiven im Mittelpunkt der Teilnehmer an die Sommertagung des professionellen Treffens	331
TIBERIU TĂNASE, RODICA SAMOILĂ – Ein mögliches automatisiertes Evidenzsystem der technischen Archive.....	334
NICOLAE CHIPURICI – Die Abgrenzungsfragen der Archivbestände, gestellt von den Präuniversitätslehranstalten	337
MIHAI APAN – Meinungen betreffend den gesctlich – dokumentarischen Wert der Akten die von den gewesenen Dorfvolksträten geschaffen worden waren	344

GESCHICHTLICHE FRAGEN

CONSTANTIN ASĂVOAIE – Bestimmungen betrefend das Geschlecht von Dragoș Viteazul....	347
GHEORGHE IAVORSCHI –Die Installierung des ersten Wärmekraftwerkes im Hafen Brăila...	353
VIRGILIU Z. TEODORESCU – Das wirtschaftliche Potential Rumäniens widerspiegelt in der im Jahre 1923 in Jassy organisierte Ausstellung für Landwirtschaft, Wein- und Gartenbau, Viehzucht und Hausindustrie des ergänzten Moldaus	356

HILFSWISSENSCHAFTEN

TIBERIU TĂNASE – Äusserungen betreffend die Volkszählung von 1831 in der Stadt Bukarest.	360
MARIA DOGARU – Behaltung und Konservierung der Siegel	370

TECHNIK IN DEN ARCHIVEN

FLOREA OPREA – Die Grundlagen der Wiederherstellung historischer Urkunden.....	380
--	-----

DOKUMENTE

GHEORGHE BICHICEAN – Ein Brief für Dr. Ioan Rațiu und eine notwendige Verbesserung einer kritischen Bemerkung.....	391
--	-----

BESTANDS- UND SAMMLUNGSVORFÜHRUNGEN

CRISANTA PODĂREANU – Der persönliche Bestand Nicolae Titulescu	395
DOINA HAGEA – Der persönliche Bestand Vasile Culică.....	399

CHRONIK DES WISSENSCHAFTLICHEN LEBENS	403
---	-----

BUCHBESPRECHUNGEN UND -VORFÜHRUNGEN	410
---	-----

ARBEITSINSTRUMENTE

MILIANA ȘERBU – Verzeichnis der im Band LVI veröffentlichten Dokumente	417
--	-----

Bătălia de la Rovine – un moment de vârf al rezistenței românești antiotomane

CONSTANTIN REZACHEVICI

În istoria românilor, ca și în cea a Europei Centrale sau sud-estice, bătălia de la Rovine ocupă un loc aparte. Nu a fost prima înfruntare a românilor cu turcii otomani și nici măcar cea dintâi confruntare între cele două civilizații. Ea s-a înscris în chip firesc într-un șir întreg de lupte purtate de otomani pentru cucerirea Balcanilor și a Europei Centrale, începând din 1354. Cu toate acestea, bătălia de la Rovine a reprezentat *prima mare înfrângere bine cunoscută a unei expediții „sultanele” la nordul Dunării, așadar pe direcția principală a ofensivei otomane în Europa*. A reprezentat, putem spune, primul mare bloc la temelia „zidului” românesc al rezistenței antiotomane, edificat la sfârșitul secolului al XIV-lea și în veacul al XV-lea, „zid” neîncetat lovit de valurile oștilor otomane în acea vreme, ruinat uneori, mereu refăcut, dar niciodată dărâmat în întregime. „Zid” al rezistenței românești care a frânat și apoi a deviat pentru *totdeauna* spre alte zone direcția principală de atac a turcilor în Europa, care la sfârșitul secolului al XIV-lea se îndrepta hotărât spre Dunărea inferioară. În spatele lui și-au păstrat ființa statală, neatârănarea, iar mai apoi, în cazul românilor, autonomia, nu numai Țările Române, ci în bună măsură, până în secolul al XVI-lea, și celelalte state creștine ale Europei Centrale. E lesne de înțeles ce însemnătate a avut edificarea trainică a temeliei acestui „zid” al rezistenței românești.

O adevărată șansă, cum se întâmplă numai uneori în istorie, a făcut ca tocmai la începutul perioadei cheie a loviturii otomane asupra Dunării de Jos, la conducerea Țării Românești, cea dintâi vizată în acest spațiu, să se afle o personalitate cu adevărat de excepție, Mircea cel Bătrân, care a izbutit vreme de trei decenii să conducă, cu deosebit succes, lupta antiotomană a țării sale. Ducând în plus o politică externă cu totul individualizată în șirul domnilor români, cu o deschidere remarcabilă în vastul spațiu dintre Marea Baltică, cea Adriatică și Asia Mică selgiucidă.

Când primul conducător suprem otoman, emirul Baiazid, s-a decis să treacă în persoană la cucerirea spațiului românesc nord-dunărean, în 1394, Mircea cel Bătrân domnea deja de opt ani. O domnie consolidată pe plan intern și extern, care depășise conflictul de hotar din 1386 cu țarul bulgar de la Nicopole, Ivan Sișman, care dobândise, pe la 1388, stăpânirea asupra formațiunii politice de extract bizantin a fostului arhonte, despotul Dobrotici, Țara Carvonei, și asupra celei din cetatea Dârstor (Siliștra), păstrându-i *kefalia* (conducătorul) de tip bizantin. Domnie care din 1388 obținea mereu biruințe împotriva turcilor, care contracara amenințările tânărului și ambițiosului rege al Ungariei, Sigismund de Luxemburg, și ale vasalilor săi, prin tratatele cu rivalul și cumnatul acestuia, regele Poloniei și marele cneaz al Lituaniei, Vladislav Jagello, de la Radom (1389), Lublin, Suceava (1390) și Liov (1391), care, în sfârșit, se bucura de alianța și sprijinul acelui mare domn al Moldovei care a fost Petru I. O stăpânire consolidată pe plan intern printr-o bună organizare fiscală, prin întărirea Sfatului domnesc, prin revigorarea „oastei

MIRCEA-CEL-BĂTRÂN, 1386-1418
DOMN AL ȚĂRII-ROMÂNEȘTI

după fresca din biserica episcopală de la Argeș
păstrată la Muzeul de Antichități din București (sec. al XVI-lea)

<https://biblioteca-digitala.ro> / <http://arhivelenationale.ro>

celei mari", instituții fundamentale pentru apărarea militară a țării.

Biruința de la Rovine nu apare pe loc gol și deci nu trebuie să surprindă. Țara Românească în vremea primului deceniu al domniei lui Mircea cel Bătrân era un stat feudal european de mărime mijlocie, dispunând, încă din vremea străbunicului lui Mircea, Basarab I. de o armată de cavaleri și oșteni-țărani, la nivelul regatelor creștine vecine, așa cum o dovedesc victoriile asupra oștilor ungare (1330, 1368), bulgare (1386) și turcești (1388, 1391, 1393), sau rezultatele săpăturilor arheologice. Dispunând, de asemenea, de fortificații felurite, de la sate întărite în câmpia Dunării, la cetățile de piatră de la Severin, Turnu (Turnu Măgurele), Giurgiu, Dârstor, Hârșova, Enisala, Cozia (incinta inițială), Cetatea Dâmboviței (Cetățeni), Piatra Craiului (la Orăști-Podul Dâmboviței), mai apoi Târgoviște (prima incintă a curții domnești) ș.a. Și totuși, ca de obicei, în vremea domniilor autoritare, reacția adversă a unei părți a boierimii nu va întârzia. Ea va căuta să se grupeze în jurul pretendentului Vlad, foarte probabil un fiu al lui Radu I sau al lui Dan I, așadar un frate sau un nepot de frate al „autocratului” Mircea cel Bătrân.

Cât despre emiratul otoman, războiul, mai precis „războiul sfânt” (dijihadul), purtat din primăvară până în toamnă târziu (adică atât timp cât

există iarbă pentru cai), constituia starea sa firească de existență, mai mult chiar, însăși condiția apariției și dezvoltării sale ca stat. Căci adversarul Țării Românești în vremea lui Mircea cel Bătrân nu era un simplu prădător, ca atâția alții, creștini sau păgâni, care în evul mediu au atacat spațiul românesc. Emiratul lui Osman (Otoman) luase naștere la sfârșitul secolului al XIII-lea și începutul veacului al XIV-lea la marginea sultanatului selgiucid de Rum, părând destinat unei existențe efemere. Ceea ce a singularizat însă acest neînsemnat trib de păstori de „margine”, așezat în nord-vestul Asiei Mici, la hotarul creștinătății, adică al Imperiului bizantin, între celelalte emirate selgicide, cele mai multe dintre ele mai mari și mai puternice, a fost tocmai dezvoltarea sa, încă din vremea lui Osman (1281–1326), ca principat al *gâziilor*, adică al luptătorilor pentru credință, dar implicit și pentru pradă.

Expedițiile (*gâză*) împotriva creștinilor au devenit însăși rațiunea existenței și factorul de dezvoltare al emiratului otoman, unde, printr-un adevărat proces de selecție umană, s-au adunat *gâzii* din toată lumea turcă islamică. *Ofensiva permanentă* pentru cucerirea ținuturilor vecine, creștine, dar și musulmane, a imprimat statului otoman, încă de la nașterea sa, un caracter extrem de agresiv, în virtutea căruia, în veacurile următoare, se va „lăți” peste trei continente. Incursiunile pentru terorizarea populațiilor creștine (akân), premergătoare campaniilor propriu-zise, cucerirea de cetăți sau de localități „capete de pod” pentru extinderea cuceririlor, colonizarea cu populație musulmană a ținuturilor creștine cucerite au caracterizat încă de la început politica emiratului și apoi a sultanatului otoman.

Nu e de mirare că în doar patru decenii, care despart stabilirea lor în Europa, în „capul de pod” din peninsula Galipoli (1354) și până la bătălia de la Rovine, turcii otomani au cucerit Balcanii, zdrobind pe rând și supunând în grade diferite, trei „imperii balcanice” (bizantin, bulgar și sârb) și alte formațiuni politice rezultate din împărțirea lor. Războaiele civile bizantine, conflictele dinastice din sânul țaratelor bulgar și sârb și politica anticreștină, de cuceriri în Balcanii ortodocși a regilor Ungariei, le-a ușurat sarcina, turcii înfrângând cel mai adesea inamici izolați.

Murad I, zis *Hudâvendegâr* (Augustul, Împăratul) (1360/1362–1389), deși titlul său oficial era cel de „mare emir”, a contribuit decisiv la transformarea emiratului otoman într-un adevărat „imperiu” euroasiatic, concentrându-și activitatea spre cucerirea Balcanilor. Îi vesteau planurile incursiunilor cetelor (turc *gete* = ceată de jefuitori) de *akângii* (românii le mai spuneau *năvrapi*), numeroasele sale campanii dintre 1365 și 1370, prilejuind scriitorilor bizantini, bulgari, sârbi descrierea unor adevărate orori.

Anul 1371 aduce însă prima mare confruntare creștino-otomană din Balcani, ce a deschis șirul marilor bătălii antiotomane care au culminat în sud-estul Europei cu cea de la Rovine. Bătălia de la Cernomen (26 septembrie 1371) a reprezentat însă o categorică înfrângere a regelui sârb Vukașin și a fratelui său, despotul Jovan Uglješa de Serez, care și-au pierdut viața în luptă, împreună cu o bună parte a oștilor lor și cu ajutorul trimis de Vlaicu, domnul Țării Românești. Biruința sârbobosniacă dobândită de cneazul Lazăr Grebljanović de Kruševac, conducătorul Serbiei de nord (1371–1389) și regele Bosniei Ștefan Tvrtko la Pločnik pe Toplița, la sud-vest de Niș, asupra beilerbeului Rumeliei, Lala Șahin (1387), a întârît desigur hotărârea lui Murad I de a supune pe rând și în grabă, pentru a evita o concentrare a eforturilor lor, țaratul bulgar de Târnovo și Serbia cneazului Lazăr.

Cu prilejul campaniei din 1388 împotriva țarului Ivan Șișman, turcii otomani au atacat pentru întâia oară Țara Românească, ca prim pas în vederea unei cuceriri sistematice. Începea astfel epopeea rezistenței românești antiotomane, acel „*război românesc de o sută de ani*” (P. P. Panaitescu), care va dura, cu întreruperi, până la 1486. Dacă a obținut supunerea țarului bulgar, în schimb, la 1388 vizirul Ali Pașa Çandarlı n-a putut străpunge lungul hotar românesc de la Dunărea de jos, sporit înaintea acestei date, în împrejurări deocamdată necunoscute, cu fosta stăpânire a lui Dobrotici, Țara Carvonei, întinsă până la nord de Varna. Mircea cel Bătrân începuse temeinic construcția „zidului” rezistenței românești și săgeata reprezentând direcția principală de atac otomană s-a lovit de acesta și a ricoșat.

Marele emir Murad I a lovit atunci pe celălalt apărător disprețuit, al Dunării, Serbia cneazului Lazăr. Bătălia hotărâtoare de la Kossovopolje, la apus de Priština (1389), a fost favorabilă otomanilor, în ciuda asasinării lui Murad I de către sârbul Miloș Obilić și a ajutorului primit de Lazăr (prins și executat după luptă) din partea unor stăpânitori din Balcani, și foarte probabil chiar a lui Mircea cel Bătrân. Drept urmare, Serbia învinsă a fost supusă la haraci și împărțită între fiul lui Lazăr, Ștefan Lazarević (1389–1427), conducătorul părții de nord, care ulterior a primit din Bizanț titlul de despot, și Vuk Brancovici, cumnatul său, instaurat în Rascia (Serbia de sud-est).

Moartea lui Murad I, care adusese stăpânirea otomană până la Dunăre, a amânat doar pentru puțin timp înfruntarea decisivă turco-română. Fiul său, Baiazid I *Yıldırım* (Trăsnetul), primul mare emir otoman care va deveni oficial sultan (1389–1402), recunoscut de lumea islamică, „*bărbat aprig și repede în lucrurile războiului, luptător în contra creștinilor ca nimeni altul din vremea sa*” (Ducas), s-a dovedit un adversar demn de Mircea cel Bătrân, singurul domn român care nu a recunoscut niciodată o suzeranitate străină, și tot unicul care adoptă „globul cruciger” (cu care e reprezentat pe monedele sale), simbol clar al regalității, pe lângă coroana regală (deschisă). Într-o stăpânire relativ scurtă, față de cele ale predecesorilor săi, Baiazid I a sporit cu peste o treime posesiunile otomane din Europa și le-a înmulțit de peste două ori și jumătate în Anatolia. Luptele cu care trecea de pe un front pe altul, ca de altfel și comandanții săi, părădind deci acțiunea pe mai multe fronturi, a făcut pe drept cuvânt să se vorbească despre „imposibilitatea practică” de a se reconstitui o „cronologie rezonabilă” a campaniilor sale (Donald Edgar Pitcher). Totuși, ținând seama de izvoare și de întreaga istoriografie a problemei, rezultă, foarte probabil, că în 1390–1392 Baiazid I și-a îndreptat atenția spre cucerirea emiratelor turcești încă nesupuse din Asia Mică, lăsând pentru moment Europa în seama beilor săi de *akângii*.

Prin incursiunile lor, cum am văzut, deja, aceștia aveau menirea de a slăbi rezistența populației creștine din teritoriile vizate pentru cucerirea definitivă, uneori obținând chiar, într-o primă etapă, supunerea acestora. Astfel, după ce la sfârșitul lui 1389 sau în 1390, Hoca Firuz Beg ataca și supunea țaratul lui Ivan Srațimir, el întreprinde cu *akângiile* săi instalați lângă Vidin, pe cursul inferior al Timocului, cel mai târziu în 1390, primul *akân* în Țara Românească, trecând Dunărea pe la Vadul Cumanilor (Calafat). Izvoarele turcești pomenesc prăzi foarte bogate, îndeosebi cronică lui Kemal Pașazade (Ibn Kemal), aducând o mărturie zguduitoare despre cumplitul jaf al *akângiilor* (năvrărilor) lui Firuz Beg în Țara Românească, „care la vremea aceea nu era supusă; ea era în stare de război”.

În anii următori, între 1391 și 1397, *akânurile* au continuat cu violență, lovind din Ungaria și Stiria până în Moreea bizantină, dar singurul răspuns redutabil pentru otomani a venit din partea lui Mircea cel Bătrân. După desființarea

țaratului bulgar de Târnovo (17 iulie 1393) și înglobarea lui în statul otoman, în perspectiva mării confruntări româno-otomane, domnul Țării Românești a trecut la atac. În 1393 el și-a îndreptat atenția spre însăși distrugerea bazei rumeliote (europene) a *akângiilor*, aflată la sudul Munților Balcani, la Karinova (Karânovasă sau Karnobad, azi Karnobat în Bulgaria), la numai o zi de mers de reședința de la Adrianopol a lui Baiazid. A fost cea mai adâncă pătrundere românească pe teritoriul otoman din cursul întregului ev mediu. Distanța de hotarul dunărean al Țării Românești era atât de mare, iar șansele realizării surprizei atât de mici, încât unii cercetători ai problemei s-au îndoit de existența acestei expediții. În realitate, nu s-a observat până acum că trupele lui Mircea au pornit nu de la nordul Dunării, ci din Țara Carvonei, de la nord de Varna, de unde distanța până la Karinova e destul de mică. Distrugerea taberei *akângiilor* rumeliotoi a apropiat și mai mult declanșarea mării confruntări.

De fapt, trebuie să subliniem, nu era vorba de o confruntare cu turcii, oricât de sângeroasă, de felul celor ale lui Ștefan cel Mare sau Vlad Țepeș, de mai târziu, ci de problema includerii Țării Românești în Imperiul otoman pe cale de constituire. Căci în această perioadă, *nu numai că direcția de atac principală a turcilor era îndreptată spre Dunărea inferioară, dar obiectivul de căpetenie al acesteia privea explicit cucerirea Țării Românești*. A fost, nu ezităm a repeta, o șansă deosebită a istoriei românești că tocmai în această vreme, hotărâtoare pentru existența statală a țărilor române în următoarea jumătate de mileniu, la conducerea luptei antiotomane a Țării Românești s-a aflat remarcabila personalitate a lui Mircea cel Bătrân.

Căci perioada cuprinsă între a doua jumătate a anului 1394 și începutul lui 1397 a reprezentat, sub raportul înfruntării cu statul otoman, poate cea mai dificilă etapă din istoria Țării Românești, singura dată când s-a pus cu adevărat problema înglobării ei în teritoriul musulman, cu implicații lesne de dedus și pentru restul spațiului românesc. Din nefericire, tocmai această perioadă dispune de foarte puține documente sigure, precis datate, lăsând loc unei marea de ipoteze. Acestea grupate în jurul a trei probleme: localizarea bătăliei principale dintre domnul Țării Românești și Baiazid, datarea ei și situația stăpânirii lui Mircea cel Bătrân în raport cu cea a rivalului său, Vlad I, între anii 1394–1397.

Vreme de mai bine de un secol, până în ultimii ani, cele trei grupuri de ipoteze au stârnit aprige discuții, la diferite nivele, în funcție de gradul de pregătire al autorilor. Rezumând miile de pagini, și ținând seama permanent de cele câteva date precise existente, adevărul, atât cât poate fi cunoscut, nu întârzie să se arate. Cantitativ, cel mai mult s-a discutat despre localizarea bătăliei. Izvoarele *contemporane evenimentelor*, de orice neam, nu indică însă nici un fel de topic legat de locul luptei. Singură cronica bulgară menționează existența unui râu nenumit lângă câmpul de bătălie. Cronicile turcești din secolul al XV-lea și ulterioare numesc râul Argeș, dar pomenesc și locul Argeș, sau cu numele comun „hendek” = *rovină* (șanț, ruină, loc mlăștinos în vechea limbă românească). De abia letopisețele sârbești din a doua jumătate a secolului al XV-lea, contemporane primelor cronici turcești menționate, plasează bătălia la „Rovine”, fără nici un fel de explicații. Cum însă în vechea limbă românească exista acest nume comun „*rovină*” cu înțelesul amintit mai sus, e lesne de înțeles că topicul era destul de răspândit în Țara Românească, fără a putea departaja Rovinele medievale de topicele actuale în majoritatea cazurilor.

S-a întâmplat cu *Rovine* cam același lucru ca și cu *Posada*, topic legat de bătălia, la fel de celebră, din 1330 dintre Basarab I și regele Ungariei Carol Robert.

Cu precizarea că Posada, provenit tot dintr-un nume comun, ulterior transformat în topic, a fost legat doar în epoca modernă (pe baza unui fals silogism, prin suprapunerea nefondată cu locul altei lupte din 1395), de bătălia lui Basarab I, cu care nu are nici o legătură. În vreme ce Rovine apare în izvoarele sârbești la numai șase decenii de la bătălie, existând o oarecare șansă (minimă) de a reprezenta un topic sau măcar un nume comun legat de locul luptei. Dar atât Posada cât și Rovine s-au impus în istoriografia actuală, în primul caz cu totul eronat, fiindcă este mai lesne de a enunța titlul unei bătălii printr-un topic scurt, chiar dacă nu tocmai corect, decât printr-o perifrază corespunzătoare, dar mult mai lungă. În orice caz, fără a înlătura ca atare Rovinele, sau mai bine zis *rovinele*, cunoscute cronicarului muntean Radu Popescu după letopisețele sârbești, mai corectă ar fi fost formularea *bătălia de pe râul Argeș*, desfășurată, desigur, în aval de Curtea de Argeș, reședința lui Mircea cel Bătrân.

Ceva mai puțin (la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul veacului al XX-lea și mai cu seamă între 1896 și 1900) s-a discutat despre data bătăliei principale dintre Mircea cel Bătrân și Baiazid Trăznetul. E și firesc, de vreme ce letopisețele sârbești din a doua jumătate a secolului al XV-lea, la circa șase decenii de la bătălie, și provenind desigur dintr-o variantă mai veche, poate chiar dintr-un arhetip bizantin, indică limpede data mării confruntări: *10 octombrie 1394*. De ce nu am accepta această dată? Nu e singurul caz când un eveniment istoric e datat după un singur izvor, sau grup de izvoare având aceeași sursă. Chiar data bătăliei amintite, dintre Basarab I și Carol Robert (zisă „de la Posada” – sic), 9–11 noiembrie 1300, e cunoscută tot după un singur izvor narativ, *Cronica pictată*, parte redactată și ea la câteva decenii după evenimente, și totuși nimeni nu s-a gândit să conteste această dată!

În cazul bătăliei de la Rovine a intervenit însă și un alt element, moartea în această luptă a unui dinast sârb, Constantin Dejanović (nu Dragaș, care e prenumele fratelui acestuia), pe care o însemnare dintr-o rânduială de la Mănăstirea Hilandar (Muntele Athos) din 1382 – ante 1389, o plasa la 17 mai, fără indicarea anului. Acesta din urmă a fost adăugat arbitrar de către cel dintâi editor al ei, Franz Miclosich, la 1858, drept 1395. Astfel că printr-un silogism – simplu, bătălia de la Rovine a fost redată în secolul al XIX-lea la 17 mai 1395, începând cu B. P. Hașdeu (în 1877) și apoi până în zilele noastre. S-au invocat și alte argumente, care nici pe departe nu au aceeași greutate, așa cum s-a dovedit nu demult, asupra cărora, ca atare, nici nu stăruim. Numai că însemnarea cu pricina din rânduiala de la Hilandar, s-a demonstrat de curând că se referă la Ioan Dragaș Dejanovic (fratele lui Constantin), decedat înainte de 28 mai 1380, așadar la 17 mai 1380, neavând deci nici o legătură cu data bătăliei de la Rovine.

Toate sursele referitoare la înfruntarea directă dintre Baiazid și Mircea cel Bătrân sunt de acord că domnul Țării Românești a dobândit o strălucită biruință împotriva marelui emir otoman, fapt recunoscut chiar de către cronicile turcești, de obicei, puțin înclinate la redarea adevărului în astfel de situații. Cu excepția cronicii lui Ibn Kemal însă nici un alt izvor narativ nu face o prezentare a bătăliei, care să îngăduie reconstituirea ei, ci se limitează de obicei la aprecieri de tot felul, doar cronicarul turc amintit arătând că bătălia a durat din zori și până seara, pe durata unei singure zile, adăugând chiar unele amănunte.

Ceea ce rezultă însă foarte limpede din toate izvoarele este caracterul extrem de sângeros al bătăliei. Philippe de Mézières aprecia, la numai câțiva ani după bătălie, că în aceasta au pierit în jurul a 30 000 de turci și o mulțime de români. Cronica bulgară arată că râul din vecinătatea câmpului de bătălie „curgea

însângerat de mulțimea cadavrelor omenеști“, iar biograful lui Ștefan Lazarevici (participant în oastea lui Baiazid) mărturisea că „a fost atât de mare vărsarea de sânge, încât nu se poate spune“. După amintita cronică bulgară o „mulțime fără de număr de sulite s-a rupt“, deci au fost violente ciocniri ale unor corpuri de cavalerie, susținute de tirul unor mulțimi de arcași din ambele tabere, „încât nu se vedea văzduhul de mulțimea săgeților“.

Ibn Kemal, bazându-se pe izvoare mai vechi, relevă grija cu care Baiazid I a pregătit „războiul sfânt“ împotriva Țării Românești, din iarnă până în primăvară, contrar obiceiului său, fără să se grăbească, mobilizând oastea regulată și pe *akângii*. Plecarea în campanie ar fi avut loc primăvara, în luna mai (când înflorește lealeaua), de la Adrianopol, de unde, în condițiile constituirii oastei pe parcurs nu ar fi putut ajunge până la 17 mai la Rovine. Căci concentrarea oștilor s-a făcut treptat în timpul marșului prin Balcani, iar trecerea Dunării a avut loc pe un pod de vase între Nicopole și Turnu (Turnu Măgurele). O dată debarcate în Țara Românească, trupele otomane s-ar fi risipit „pe câmpie și în locurile muntoase“, dovadă că Mircea cel Bătrân n-a încercat să oprească la Dunăre trecerea inamicului. El și-a mobilizat „oastea cea mare“, a împărțit arme unităților constituite și a luat poziție de așteptare undeva în interiorul țării, pe drumul dintre Turnu și Curtea de Argeș, în apropierea râului Argeș. Desigur, toate aceste mișcări, începute primăvara, în luna mai, după Ibn Kemal, cum am văzut, și care în fapt au durat luni de zile, n-au putut avea loc, subliniem din nou, în intervalul dintre 1 și 17 mai.

Același cronicar turc arată că după ce a ales locul luptei, Mircea a atacat oastea otomană care venea în întâmpinarea pozițiilor sale. Bătălia s-a desfășurat sub forma unor succesiuni de atacuri și contraatacuri ale corpurilor de cavalerie. „Războinicii au însângerat glia. Săgețile, puzderia de săgeți s-au izbit de mulțimea imensă a săgeților ghiaurilor [...] În ziua aceea, de dimineață până seara, au făcut să răsunе bolta cerească de larma neasemuitei bătălii. De la revărsatul zorilor și până la vremea amurgului, cetele care au pus în mișcare valurile de săbii s-au zburciuit precum marea [...] Viețile bravilor (și) vitejilor din cele două părți s-au mistuit în focul bătăliei pline de nenorociri. Întrădevăr au fost nimiciți mulți ghiauri. Dar și dintre slujitorii și însoțitorii monarhului lumii au căzut destul de mulți oameni“.

Seara, cele două oști s-au despărțit, turcii veghind călări, fără odihnă, de teama unui atac prin surprindere în timpul nopții. La sfatul vizirului Ali, la miezul nopții, otomanii au cules cadavrele luptătorilor căzuți, aruncându-le în râul din apropiere (Argeș). Ibn Kemal prezintă acest obicei islamic, de a nu lăsa cadavrele musulmanilor neînmormântate după căderea nopții, drept o strategie a vizirului. A doua zi, puternica oaste a lui Mircea revenind pentru continuarea luptei și văzând câmpul plin doar de cadavrele românilor, domnul muntean ar fi poruncit retragerea, ceea ce e greu de crezut.

În realitate, cel care s-a retras a fost Baiazid I, hărțuit îndeaproape de oastea munteană, până la trecerea Dunării, după relatarea cronicarului bizantin Laonic Chalcocondil. Și a rămas iarna la Adrianopol, făurind noi, dar zadarnice planuri pentru cucerirea Țării Românești în vara următoare.

Neîndoielnic, efortul de apărare a Țării Românești nu s-a limitat doar la marea biruință amintită. O bătălie „hotărâtoare“ după tipicul apusean nu putea însă rezolva decât temporar situația în cazul confruntărilor medievale cu turcii, care reveneau mereu la atac, iar prin mulțimea forțelor amintesc armatele moderne, care nu pot fi nimicite într-o singură bătălie. Au fost desigur și alte lupte de hărțuială, cum s-a întâmplat de altfel în toate marile campanii românești antiotomane.

Baiazid I era singurul mare emir otoman care înaintase atât de adânc în Europa, și în ciuda înfrângerii suferite lângă Argeș, el a cerut și a obținut în 1395 din partea califului Abbasid, refugiat la Cairo, conducătorul spiritual al lumii islamice, titlul de sultan, pe care de-acum îl vor purta el și urmașii lui.

Cât despre învingătorul Mircea cel Bătrân, nu avem nici o știre sigură despre el până la 7 martie 1395, dată înaintea căreia s-a aflat la Brașov, negociind și încheind un tratat cu regele Ungariei, Sigismund de Luxemburg. Cronica bulgară afirmă că Baiazid, înainte de a se retrage peste Dunăre, „pe un oarecare dintre vlasteli l-a pus să conducă țara. Iar Mircea a fugit în Țara Ungurească” (Transilvania). Situația care se va repeta în 1462, când sultanul învins a lăsat în Țara Românească pe Radu cel Frumos, în vreme ce învingătorul Vlad Țepeș a fost nevoit să se retragă tot în Transilvania. S-a obiectat atunci că biruitor fiind Mircea cel Bătrân nu avea de ce să se retragă în Ardeal și că, acceptând aceasta, i se neagă biruința. Dar și Mihai Viteazul, după strălucita victorie de la Călugăreni, din 13/23 august 1595, a fost nevoit să se retragă spre Transilvania, biruința sa neputând opri puhoiul otoman care venea din urmă.

În cazul lui Mircea nu știm cu adevărat dacă și-a pierdut tronul, și dacă „vlastelul” numit de sultan, care nu e altul decât rivalul său Vlad I, va fi domnit în locul său peste întreaga Țară Românească. Nu putem însă exclude situația în care Vlad I ar fi putut ocupa o parte a țării, mai precis partea de sud, dinspre Dunăre, unde oștenii săi stăpâneau cel puțin cetatea Turnu, în vreme ce Mircea controla partea de nord și nord-vest, legăturile cu Transilvania și posesiunile sale de aici (Făgărașul și Amlașul).

Nu e de mirare că înainte de 7 martie 1395 el a negociat în persoană la Brașov tratatul de alianță cu Sigismund de Luxemburg, de fapt singurul său tratat cu tânărul rege al Ungariei, pe care l-a socotit întotdeauna un vecin primejdios, care urmărea subordonarea Țării Românești după modelul socrului său, Ludovic I de Anjou. Nu rezultă de nicăieri, cu excepția cronicii bulgare, că Mircea ar fi venit la Brașov ca pribeag. Dimpotrivă, el încheie la Brașov un tratat de alianță militară antiotomană la nivel de egalitate cu regele Ungariei. Iar deplasarea sa, e drept neobișnuită, la Brașov, s-ar fi putut explica și prin faptul că însuși Sigismund de Luxemburg a trecut pe aici la întoarcerea din campania nefericită din Moldova, desfășurată în ianuarie-februarie 1395. Peste un deceniu cei doi se vor întâlni din nou, și atunci Sigismund va veni la Mircea, la Severin.

S-a arătat că tratatul nu prevede ajutorarea unui domn pribeag, în vederea reocupării tronului. Perfect adevărat. Numai că nimeni nu a observat până acum că nu este vorba de un tratat unic, ca cele de astăzi, ci, așa cum se obișnuia în evul mediu, doar de forma aparținând lui Mircea cel Bătrân destinată lui Sigismund, în a cărui cancelarie a fost redactată și în a cărui arhivă s-a păstrat, conținând exclusiv cazurile de cooperare în viitor ale lui Mircea cu regele Ungariei, în vreme ce condițiile de participare la alianță ale acestuia din urmă, așadar de ajutorare a lui Mircea cel Bătrân, nu ne sunt cunoscute, dispărând o dată cu atâtea acte ale arhivei domnului român, căruia i-au fost înmânate.

Lectura atentă a documentului din 7 martie 1395 relevă faptul că Mircea se afla totuși într-o situație deosebită, de vreme ce pecetluiește actul doar cu pecetea mică, în lipsa celei mari, aflată probabil la logofătul trecut desigur în tabăra lui Vlad. Iar absența boierilor din sfatul domnesc face ca cei care jură alături de domn respectarea tratatului să fie de fapt doar însoțitorii voievodului.

Oricum, cât va trăi Mircea cel Bătrân, nici o altă expediție sultanală nu va mai călca pământul Țării Românești. Iar în viitor, niciodată direcția principală a ofensivei otomane nu va mai viza spațiul românesc. La toate acestea și-a adus, desigur, contribuția și biruința de la Rovine.

STUDII ȘI COMUNICĂRI DE ARHIVISTICĂ

Raportul document de arhivă – izvor narativ

TUDOR MATEESCU

Scrierea istoriei, de la sfârșitul antichității și până în prezent, se bazează, în cea mai mare măsură, pe aceste două categorii de surse: documente de arhivă și izvoare narative. Deosebirea dintre ele duc, de fapt, la completarea lor reciprocă, istoricul fiind obligat să apeleze în egală măsură la amândouă pentru a avea o imagine reală a trecutului. La acestea se adaugă însă și alte genuri de izvoare, cum sunt cele arheologice, artistice sau de altă natură, care nu pot fi în nici un caz ignorate.

Pentru izvoarele narative trebuie să avem însă în vedere latura subiectivă aparținând autorilor lor, poziția acestora favorabilă unei personalități, unei grupări sau evenimente. Intervine apoi lipsa informației suficiente a celor mai mulți dintre cronicari, având în vedere că doar puțini dintre ei s-au aflat în miezul evenimentelor istorice. Reputatul istoric francez Robert Fawtier remarcă faptul că, în evul mediu, treburile publice erau considerate secrete și, de aceea, autorii izvoarelor narative nu aveau acces la informațiile de prim ordin. Acest lucru făcea ca, în scrierile lor, știrile false să fie „infinite mai frecvente ca cele adevărate”¹.

Același om de știință arată însă că, „din fericire” istoricul dispune de o altă sursă de informație, constând în documentele de arhivă². Referindu-se la primii regi Capetieni direcți, el observă că aceștia „au așteptat două secole pentru a se decide să păstreze arhivele lor într-un loc fix”. Ei aveau „răul obicei” de a-și transporta arhiva dintr-un loc în altul în cursul deplasărilor. Schimbarea a intervenit după bătălia de la Fréteval din 3 iulie 1194, când regele Filip II August a pierdut, în fața regelui Angliei Richard Inimă-de-Leu, „în același timp, bătălia, tezaurul său și arhivele sale”³. Robert Fawtier, care a făcut cercetări pertinente în arhivele Franței, stabilește cu exactitate numărul documentelor emise de regii Capetieni, de la Robert II la Ludovic VIII, subliniind superioritatea categorică a acestor izvoare față de cele narative⁴.

În istoriografia românească, mult timp documentele de arhivă au fost neglijate, considerându-se că prezintă doar o importanță minoră pentru studierea trecutului. Este semnificativă în acest sens părerea stolnicului Constantin Cantacuzino, cuprinsă în cronica sa, din păcate neterminată. Referindu-se la „hrisoavele domnurilor ce sunt pre la boerime și pre la mănăstiri date și la sate, câte am putut vedea”, el conchide că „puțin folos și acelia mi-au dat, pentru că risipit lucru și foarte pe scurt zic și fără cap povestesc și numai de un

¹ Robert Fawtier, *Les Capétiens et la France. Leur rôle dans sa construction*, Paris, 1942, p. 10.

² *Ibidem*, p. 11.

³ *Ibidem*.

⁴ *Ibidem*, p. 12–13.

lucru vorbesc, adică au de cea cui să dă au de cel ce dă". Adaugă apoi, în continuare: „Și încă mai iaste și aceasta, că cine iaste acela care să poată șede a toate ale tuturor hrisoavelor să vază ce scriu și cum scriu, ca să poată dintr-însele aduna să istorească lucrurile ce au fost ale țării?”⁵. Apare aici aprecierea, în bună parte justificată, a superiorității izvoarelor narative constând în expunerea cronologică, uneori detaliată, a evenimentelor istorice.

Cu timpul, istoricii români au început să aprecieze din ce în ce mai mult valoarea documentelor de arhivă⁶. Un rol deosebit l-a avut în acest sens Nicolae Bălcescu, asiduu cercetător al arhivelor, atât din țară (ale statului, mănăstirești sau particulare), cât și din străinătate⁷. La începutul secolului nostru, N. Iorga atrăgea atenția asupra necesității publicării ambelor categorii de izvoare⁸. De altfel, marele istoric a publicat el însuși un număr impresionant de documente de arhivă, fapt pentru care a fost supranumit (în glumă, desigur) „Iorga document”⁹.

Robert Fawtier considera că istoricul care s-ar baza, în studiile sale, numai pe cronici, ar fi „aproape în situația unui om a cărui cunoaștere a treburilor publice ar avea ca unică sursă lectura unei gazete săptămânale din capitala unui canton” în zilele noastre¹⁰. Documentele de arhivă, mai ales cele cu caracter de acte oficiale, oferă, pregnant, avantajul obiectivității informațiilor. Se înțelege însă că este absolut necesară critica lor internă și externă pentru stabilirea autenticității și veracității, deoarece în trecut, din diferite motive, falsurile erau destul de frecvente¹¹. Pe de altă parte, se poate constata o întrepătrundere de profil a documentelor de arhivă cu izvoarele narative. Există numeroase acte oficiale în care sunt narate evenimente istorice cu o exactitate care nu poate fi pusă la îndoială. Un exemplu tipic în acest sens îl constituie documentul din 8 decembrie 1397 prin care regele Ungariei, Sigismund de Luxemburg, confirmă daniile voievodului Transilvaniei, Stibor, și în care sunt prezentate, pe larg acțiunile militare ale acestuia în Țara Românească împotriva lui Vlad I și pentru reinstalarea în domnie a lui Mircea cel Bătrân¹².

Amintim, de asemenea, însemnările diacului Mihail, mai întâi la sfârșitul hrisovului din 10 iunie 1415, emis de Mircea cel Bătrân: „în vremea când a venit Mustafa Calapi”¹³. Este vorba de unul dintre fiii sultanului Baiazid I, care, ca și fratele său Musa, a solicitat sprijinul domnului Țării Românești, pentru obținerea

⁵ Constantin Cantacuzino Stolnicul, *Istoria Țării Românești*, ed. critică de Damaschin Mioc, București, 1991, p. 60.

⁶ Aurelian Sacerdoțeanu, *Arhivistica*, București, 1970, p. 23–26.

⁷ Tudor Mateescu, *Prețuitori ai arhivelor. Nicolae Bălcescu*, în „Revista Arhivelor”, anul LXVII (1990), vol. LII, nr. 3, p. 325–341.

⁸ N. Iorga, *Despre adunarea și tipărirea izvoarelor relative la istoria românilor. Rolul și misiunea Academiei Române*, în *Prinos lui D. A. Sturdza la împlinirea celor șaptezeci de ani*, București, 1903, p. 1–127.

⁹ Aurelian Sacerdoțeanu, *op. cit.*, p. 25.

¹⁰ Robert Fawtier, *op. cit.*, p. 11.

¹¹ Vezi, de pildă, Marcel Dumitru Ciucă, *Un falsificator de documente și hrisoavele false ale orașelor Târgoviște (1640) și Pitești (1438)*, în „Revista Arhivelor”, anul LXIII (1986), vol. XLVIII, nr. 4, p. 449–464.

¹² *Documenta Romaniae Historica*, D. Relații între Țările Române, vol. I (1222–1456), București, 1977, p. 160–169. (În continuare se va cita *D.R.H.*).

¹³ *Ibidem*. B. Țara Românească, vol. I (1247–1500), București, 1966, p. 82.

tronului otoman¹⁴. Același diac consemnează în hrisovul din 22 iunie 1418 de la Mihail, fiul și urmașul lui Mircea, următoarea informație: „în vremea când a venit mama domniei tale, doamna, de la unguri”¹⁵. Știrea, care pare că ține de genul izvorului narativ, se referă la evenimentele tragice pricinuite de expediția sultanului Mehmed I împotriva Țării Românești, din anul 1417, când doamna Mara, soția lui Mircea cel Bătrân, s-a refugiat în Ungaria, pe domeniile sale de lângă lacul Balaton¹⁶. La toate acestea se adaugă însemnările făcute, de regulă de către oameni simpli, îndeosebi pe cărți cu date deosebit de exacte¹⁷, ceea ce constituie, credem, surse intermediare între izvoarele narative și documentele de arhivă.

Într-un studiu temeinic, publicat acum peste trei decenii în „Revista Arhivelor”, se făceau următoarele observații, deosebit de judicioase: „Cele mai multe informații, pe care le folosim astăzi în istoriografie, îndeosebi pentru perioada anterioară secolului al XIX-lea, sunt culese din documentele de arhivă... Aceste izvoare contemporane, care n-au fost întocmite în scopuri istorice – de perpetuare a amintirii unor oameni sau a unor evenimente – ci pentru nevoile practice ale vieții de odinioară, reflectă realitatea, pe când izvoarele narative (cronici, memorii) sunt pătrunse de sentimentele și ideile care animau pe autorii lor”¹⁸.

Pe de altă parte, unii cronicari au folosit în scrierile lor documente de arhivă, așa cum găsim la Axinte Uricariul, Nicolae Costin sau autorul anonim al *Letopiseșului cantacuzinesc*¹⁹. Un exemplu clasic în acest sens îl constituie includerea de către Ion Neculce, în cronica sa, a textului tratatului de la Luțk, din 1711, dintre domnul Moldovei Dimitrie Cantemir și țarul Petru cel Mare²⁰.

Putem afirma, fără riscul de a greși, că istoricul are nevoie, în primul rând, de documentul de arhivă, net superior, prin obiectivitatea sa, celorlalte surse de informare. El are însă obligația de a nu le neglija, ci de a le folosi, îndeosebi izvoarele narative, în coroborare și în consens cu documentele de arhivă²¹, pentru reconstituirea cât mai exactă a domeniului din trecut de care se ocupă.

¹⁴ P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrân*, București, 1944, p. 332–333. Vezi și Aurel Decei, *Istoria Imperiului otoman până la 1656*, București, p. 78–79.

¹⁵ D.R.H., B. Țara Românească, vol. I, p. 88.

¹⁶ P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 344–345.

¹⁷ Vezi, îndeosebi, Ilie Corfuz, *Însemnări de demult*, Iași, 1975, p. 340.

¹⁸ P. P. Panaitescu, I. Donat, *Arhivele în sprijinul cercetărilor istorice*, în „Revista Arhivelor”, VI (1963), nr. 1, p. 71.

¹⁹ *Ibidem*, p. 72–73.

²⁰ Ion Neculce, *Opere. Letopiseșul Țării Moldovei și O samă de cuvinte*, ed. critică de Gabriel Strempel, București, 1982, p. 526–529.

²¹ Manuscrisele cronicilor se găsesc în primul rând, la biblioteci, dar unele se află la unitățile Arhivelor Statului sau chiar la muzee. Pe de altă parte, bibliotecile și muzeele dețin, de regulă și documente de arhivă. Este, și din acest punct de vedere, o corelație între cele două categorii de izvoare.

Considerații privind sociologia arhivistică

IOAN LĂCĂTUȘU

Sporirea și diversificarea documentelor ce compun Fondul Arhivistic Național, consecință firească a exploziei informaționale contemporane, face necesară și posibilă o abordare interdisciplinară a problematicii Arhivelor Naționale. În acest context, împreună cu informatica arhivistică, este în curs de formare socioarhivistica, nouă disciplină – constituită „pe cele trei eșafodaje”, descinzând din teoria „istorismului” arhivologiei, din practicisul arhivotehnicii și din metodologia sociologică de investigare a (evoluției) vieții sociale, și având ca obiect (măsurabil) „...totalitatea aspectelor (activităților) legate de mișcarea fenomenului național arhivistic, generată de mișcarea (evoluția) socială în ansamblul său”¹.

Pledând pentru recunoașterea statutului noii sociologii de ramură și legitimarea dreptului ei la existență, Marin R. Mocanu consideră că, socioarhivistica reprezintă fără îndoială „un potențial instrument” de studiere directă (diagnoză) a fenomenului arhivistic, o modalitate eficientă de cuantificare a performanțelor obținute, oferind pe această bază posibilitatea de „prevenire a producerii unor fenomene disfuncționale și, în ultimă instanță, de dirijare a proceselor și fenomenelor respective”².

La definitivarea obiectului, funcțiunilor și a raporturilor socioarhivisticii cu celelalte sociologii de ramură și discipline arhivistice, pot contribui, împreună cu istoricii și informaticienii, în primul rând arhiviștii și sociologii.

Având ca obiect „arhiva (documentul) ca entitate în mișcare, abordată din unghiul de vedere al devenirii, socioarhivistica este chemată să studieze componența Fondului Arhivistic Național, ca structură și formă, precum și metodologia de obținere (completare) a informațiilor de arhivă la nivel național”³.

Arhivistul, ca „specialist care operează în anticamera cercetării istorice, este chemat să hotărască în ce măsură faptul social de azi poate deveni faptul istoric de mâine, în ce măsură documentul de azi poate deveni documentul istoric de mâine”⁴. Sociologul analizează ansamblul documentelor scrise și nescrise, oficiale și neoficiale, într-un cuvânt ia în considerare tot ceea ce poate da o indicație despre viața socială prezentă sau trecută, servindu-se în reconstituirea vieții sociale... asemenea istoricului, de documentele scrise, dar spre deosebire de acesta, nu pornește de la ele, ci de la realitatea socială în evoluția sa”⁵. În acest fel, arhivistul trebuie să aibă în vedere faptul că documentul, ca „urmă indirectă lăsată de un fapt”, este o sursă fundamentală a cercetării din științele sociale, asigurând o diversificare a informațiilor în cercetarea sociologică. Marea varietate „a documentelor utilizate de sociolog pentru reconstituirea vieții sociale din trecutul

¹ Marin R. Mocanu, *Prolegomene la o sociologie a arhivisticii*, în „Revista Arhivelor”, anul LXIX (1992), vol. LIV, nr. 4, p. 442–443.

² *Ibidem*, p. 447.

³ *Ibidem*, p. 448.

⁴ *Ibidem*, p. 445.

⁵ Septimiu Chelcea, *Documentele sociale în investigația socio-umană, în Semnificația documentelor sociale*, București, 1985, p. 12

mai apropiat sau mai îndepărtat pentru descrierea și explicarea proceselor și fenomenelor sociale contemporane impune elaborarea unui sistem de clasificare a documentelor⁶.

Studierea clasificărilor făcute documentelor sociale, după diferite criterii (formă de prezentare, natura lor, conținut, destinatar și emitent, autenticitate, vechime, accesibilitate etc.), permite, din punctul de vedere al socioarhivisticii, să se stabilească măsura în care unele categorii de documente publice sau personale, considerate ca surse de informare în cercetările socio-umane, sunt reținute de „filtrele arhivistice”, (indicatoarele cu termene de păstrare) în tezaurul documentar național.

Pentru reconstituirea vieții sociale din trecut, o reală valoare au „documentele expresive personale”, biografii, istorii orale, „curriculum vitae” (autobiografii cerute de instituții), jurnale, memorii, scrisori⁷.

Cu toate limitele lor, sociologul Septimiu Chelcea consideră că, documentele personale neoficiale menționate și altele din aceeași categorie, precum foile de zestre, spițele de neam, însemnările ocazionale sau zilnice sunt indispensabile pentru sociologi, prin studiul lor putându-se reconstitui faptele sociale.

Arhivele Naționale conțin numeroase documente publice neoficiale „ziare și reviste, cărți, beletristice și de știință, afișe și reclame comerciale, programe pentru spectacole, inscripții de tot felul etc... ce alcătuiesc un univers de simțire și gândire specific fiecărei epoci și zone geografice... o sursă bogată de informații pentru toate societățile alfabetizate, chiar și acum, când se anunță intrarea în era Marconi”⁸.

Cunoscându-le valoarea ce o au în reconstituirea vieții sociale, documentele amintite, constituite în colecții de sine stătătoare, sau identificate în alte fonduri, cu ocazia operațiunilor arhivistice, necesită tratamentul adecvat documentelor cu termen de păstrare permanent.

Din categoria documentelor publice neoficiale fac parte și lucrările cu caracter monografic. Pornind de la importanța lor documentar-informativă pentru cunoașterea unui larg evantai de aspecte specifice fiecărei localități, filialele teritoriale ale Arhivelor Statului ar putea constitui colecții care să cuprindă în exclusivitate monografiile tuturor localităților județului, atât cele tipărite cât și cele aflate în manuscris.

Cea mai însemnată pondere o au, în structura Fondului Arhivistic Național, documentele publice oficiale cifrice (vechi catagrafii, urbarii, recensăminte, statistici, bilanțuri contabile, bugete de venituri și cheltuieli) și necifrice (toate documentele oficiale pe baza cărora este organizată și se desfășoară viața colectivă). Dacă despre marea majoritate a documentelor aflate în depozitele Arhivelor Statului se cunosc principalele caracteristici ce definesc starea de conservare și prelucrare arhivistică, informațiile despre documentele aflate la creatori nu au același grad de fidelitate și autenticitate. Continuarea și perfecționarea aplicației informatice cu privire la evoluția și structura existentului de arhivă la unități (centrale și locale) vor permite o mai bună cunoaștere a aspectelor de fond ce caracterizează acest important segment al tezaurului arhivistic național și, pe această bază, se vor putea stabili prioritățile în efectuarea acțiunilor de control și asistență tehnică de specialitate, în „politica de preluare” a documentelor de la creatori în depozitele Arhivelor Naționale.

⁶ Ibidem, p. 18.

⁷ Lazăr Vlășceanu, *Metodologia cercetării sociale*, București, 1986, p. 182.

⁸ Septimiu Chelcea, *op. cit.*, p. 34.

Aprecierea valorii documentelor după modul în care studiul lor ne permite restabilirea faptelor sociale va conduce la reconsiderarea termenelor de păstrare a unor categorii de documente, cum ar fi scrisorile (îndeosebi cele colective) și diversele memorii adresate organelor de stat; bugetele de familie rezultate din cercetarea efectuată de mai mulți ani pe un eșantion național, de către Direcția de Statistică; rapoarte ale unor organe de control specializate ale statului, îndeosebi cele din care rezultă informații referitoare la starea de spirit a populației; circulația zvonurilor; alte aspecte privind raporturile dintre diferite grupuri umane etc.

Sporirea numărului instituțiilor de cercetare sociologică (de stat și particulare) și constituirea pe lângă acestea a unor arhive, de o factură deosebită ce conțin documentele cercetărilor sociologice și psihosociologice efectuate de-a lungul anilor, fac necesară conceperea unui proiect de evidență centralizată a arhivelor respective, care în final să se concretizeze într-un subsistem de evidență a băncilor de date de acest fel din întreaga țară.

Analiza din perspectiva sociologică a fenomenului arhivistic național însemnând studiul explicativ și comprehensiv al... acestei realități în legăturile sale multiple variate și complexe cu întregul⁹ (societate) presupune focalizarea cercetării asupra instituției Arhivelor Naționale, a unităților sale centrale și teritoriale.

Obiectivul stabilit de către Direcția Generală a Arhivelor Statului de „modernizare a activității Arhivelor... apăsarea și reglarea proceselor practicii arhivistice, ca și sintetizarea și teoretizarea acestora, în vederea pronunțării unor decizii benefice pentru întreaga activitate a Arhivelor”¹⁰, nu se poate materializa fără apelul la metodele și tehnicile specifice cercetării sociologice.

Studiile întreprinse până acum, îndeosebi după pătrunderea informației în domeniul arhivistic, respectiv utilizarea observării (testării) selective, pe baza indicatorilor sintetici, a unor aspecte ale fenomenului arhivistic, cu alte cuvinte practicarea sociologiei arhivistice fără să se ia act de existența ei¹¹, trebuie înlocuite cu cercetări sistematice realizate după un program și o metodologie unitare. Așa cum există un Program director de informatizare a principalelor activități și atribuții ale Arhivelor în plan național, se poate elabora un „Proiect al programului cercetărilor sociologice” preconizat a fi efectuat în următorii ani, de către institutele specializate, dar și cu participarea studenților de la facultățile de sociologie și arhivistică.

În sfera organizațională și de conducere (management) sunt necesare studii sociologice dedicate performanței, motivației și satisfacției muncii personalului din Arhive, aspectelor perturbatoare privind raporturile dintre grupele de muncă și în interiorul acestora, problemei liderilor formali și informal și circulației informațiilor etc.

Cercetarea cauzelor care au stat la baza deciziilor de plecare din sistemul Arhivelor Statului, efectuată pe un eșantion din rândurile foștilor salariați, ar oferi conducerii D.G.A.S. informații relevante despre neîmplinirile profesiei de arhivist, altele de cât cele cunoscute la nivelul simțului comun. Includerea în tematica și desfășurarea controalelor efectuate de către D.G.A.S. și a unor modalități de cunoaștere specifice sociologiei (observația sociologică, sondajele de opinie, testele sociometrice, experimentul, analiza de conținut ș.a.) ar permite cunoașterea unor aspecte referitoare la relațiile interpersonale și climatul de muncă existent în fiecare filială.

⁹ Achim Mihu, *Introducere în sociologie*, Cluj-Napoca, 1992, p. 11.

¹⁰ Ioan Scurtu, *Raport privind situația Arhivelor Statului în anul 1993*, în „Anuarul Arhivelor Statului din România”, București, 1993, p. 32.

¹¹ Marin R. Mocanu, *op. cit.*, p. 447.

Prin grija Consiliului științific pentru probleme arhivistice s-ar putea întocmi un inventar al temelor de cercetare și, în cadrul acestora, stabili prioritățile ce se impun. Dintre posibilele teme de cercetare nu ar trebui să lipsească cele referitoare la structura socio-profesională a salariaților cu atribuțiuni în prelucrarea și gestionarea arhivelor existente la creatori: atitudinea creatorilor față de arhivă, apreciată după numărul și calitatea lucrărilor de selecționare; opinia beneficiarilor publicațiilor editate de D.G.A.S. față de tematica și conținutul acestora; profesia de arhivist în opinia candidaților la examenul de admitere în Facultatea de arhivistică etc.

Cu ajutorul metodelor și tehnicilor sociologice putem cunoaște atitudinea grupurilor sociale sau a indivizilor „față de arhivă ca un summum de documente emane de la un anume creator sau față de Arhivă, ca instituție și rolul ei în viața socială a unei națiuni, supusă unor interese sau tendințe conjuncturale, lăaturalnice și nu mai puțin dăunătoare societății în ansamblul ei”¹².

Eliminarea prejudecăților, a „șabloanelor, etichetărilor și acuzațiilor la adresa Arhivelor Statului, foarte frecvente în anii precedenți”¹³ nu se poate face cu ușurință. Preocuparea pentru „cultivarea unei imagini reale asupra instituției, întemeiate pe date și fapte concrete și dispărarea aprecierii comune conform căreia Arhivele Statului constituie depozite de „hârtii prăfuite”, în care lucrează „oameni cu mânecule”, sau mai recent, „o unitate prestatoare de servicii”¹⁴, cu certitudine, va fi mult mai rodnică, dacă periodic se va cuantifica evoluția opiniilor principalilor colaboratori și beneficiari față de activitatea unităților din cadrul Arhivelor Naționale și se vor „recolta” așteptările lor față de acestea.

Preluând din experiența altor instituții cu funcții similare periodic se pot efectua anchete sociologice, respectiv sondaje de opinie (de către institutele specializate, sau de un viitor oficiu de sondaje și „imagine” al D.G.A.S.), pe eșantioane reprezentative pentru diferite categorii de subiecți cum ar fi: întreaga populație a țării; cercetătorii constanți ai documentelor de arhivă; conducătorii instituțiilor cu care Arhivele Statului întrețin relații de colaborare; participanții la acțiunile organizate de unitățile Arhivelor Naționale etc. Cercetările menționate pot fi întregite prin analiza de conținut a materialelor apărute în presa centrală și locală referitoare la activitatea Arhivelor Statului.

Într-un context mai larg și de perspectivă se pot concepe și alte cercetări precum: surprinderea schimbărilor intervenite în mentalitatea și atitudinea indivizilor față de documentele create de ei sau cele moștenite de la înaintași; situația arhivelor firmelor particulare; personalitățile contemporane și arhiva proprie; constituirea fondului de siguranță la nivelul unor creatori mai importanți ș.a.

În acest mod, noua știință, în curs de formare, sociologia arhivistică, la fel ca și celelalte sociologii de ramură, va putea „să determine modele de regularitate, constanță și recurență, ce altfel, ar rămâne necunoscute... și să-și aducă contribuția la sarcina ei ultimă, de a explica și înțelege natura realității sociale”¹⁵, într-un domeniu distinct al acesteia: Fondul Arhivistic Național.

¹² *Ibidem*, p. 443.

¹³ Ioan Scurtu, *Arhivele Statului din România în anul 1992*, în „Anuarul Arhivelor Statului din România”, București, 1992, p. 12.

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ Achim Mihai, *op. cit.*, p. 29.

Cu sprijinul socioarhivisticii „arhivele curative nu vor mai deveni oricum arhive istorice“, efectele fiind multiple și de durată pentru întreaga societate, inclusiv pentru sociologia însăși, care deși se bazează în primul rând pe „observarea directă a faptelor și proceselor sociale, apelează la studiul documentelor scrise și nescrise ca metodă complementară, indispensabilă, dat fiind că societatea umană se află într-o devenire istorică“¹⁶, asigurându-se astfel viitoarelor cercetări „materie primă“ (documente) de calitate.

R É S U M É

L'auteur de l'article nous fait remarquer la contribution des Archives d'Etat dans le domaine de la sociologie archivistique.

P R É C I S

It is already known the contribution of the State Archives to the progress of the archive sociology. The author presents his point of view in this problem.

¹⁶ Septimiu Chelcea, *op. cit.*, p. 12.

Modernizarea Normelor tehnice de lucru în Arhivele Statului, în atenția participanților la lucrările sesiunii de vară a întâlnirilor profesionale

DAN ANTON

Adaptându-și activitatea la cerințele noii etape pe care o străbate societatea noastră, Arhivele Statului au inițiat un complex program de modernizare vizând ridicarea calității muncii la standardele internaționale în domeniu. Pe această linie, de un interes deosebit s-a bucurat alinierea legislației specifice românești la cerințele unei activități moderne, în concordanță atât cu necesitățile socio-economice, cât și cu nevoia atingerii nivelului practicat de statele dezvoltate ale Europei cu tradiție în activitatea arhivistică.

Primii pași în această activitate au fost făcuți prin modificarea principalului act legislativ ce vizează administrarea Fondului Arhivistic Național, întocmindu-se noua Lege a Arhivelor Naționale, ca o etapă fundamentală, fără de care nu se vor putea lua toate celelalte măsuri de modernizare a Arhivelor Statului.

După întocmirea și înaintarea spre aprobare a Legii Arhivelor Naționale, D.G.A.S. a inițiat și declanșat acțiunea de actualizare și perfecționare a Normelor tehnice, ca o nouă etapă, logică, în procesul complex de modernizare a activităților desfășurate de instituția noastră.

Normele tehnice de lucru în Arhivele Statului - „cartea de căpătâi” a activității noastre - nu se modifică de dragul schimbării, urmându-se o „modă” sau un curent conjunctural, ci pentru că perfecționarea lor se impune de mai mult timp. Această cerință a fost imperios pusă nu numai de nevoia adaptării unor activități la condițiile actuale din țara noastră, ci, în principal, de situațiile concrete apărute de-a lungul anilor, pe parcursul desfășurării operațiunilor arhivistice.

Actualizarea metodologiilor de lucru în vigoare, cuprinse în Normele tehnice, reprezentând o problemă ce privește întregul aparat al Arhivelor Statului, a stat în atenția Direcției Generale, care a inițiat consultarea, dezbaterile și analiza acestora de către toate cadrele cu studii superioare din sistem.

Drept urmare, în perioada iunie-iulie 1994 s-au desfășurat lucrările întâlnirilor profesionale ale referenților de specialitate, atât din aparatul central, cât și de la filiale județene, care au avut ca subiect de analiză Normele tehnice de lucru în Arhivele Statului, în scopul punerii acestora în concordanță cu noile cerințe impuse de diversitatea obiectivelor arhivistice desfășurate zilnic.

Pentru creșterea eficienței analizei și a dezbaterilor, cercurile au fost organizate pe grupe de filiale, ținându-se cont de specificul materialului documentar propriu aflat în prelucrare, lucru pe deplin confirmat de dezbaterile aprinse ce au avut loc, marcând interesul special pe care subiectul în discuție l-a suscitât în rândul lucrătorilor.

În urma dezbaterilor ce au avut loc, s-au formulat mai multe opinii vizând atât principiile generale ce trebuie reflectate într-o astfel de normă, cât, mai ales, propuneri concrete privind activitățile și operațiunile arhivistice cele mai uzitate, cu predilecție cele referitoare la ordonarea, inventarierea și selecționarea documentelor, la întocmirea și ținerea la zi a evidenței acestora sau la modul de asigurare a asistenței de specialitate la creatorii de arhivă.

Participanții la cercurile profesionale au apreciat că Normele tehnice în vigoare trebuie actualizate în conformitate cu etapa pe care o parcurgem în prezent și, mai ales, cu necesitățile legate de procesul de înnoire a activității noastre. S-a emis dorința ca o astfel de normă să cuprindă o viziune unitară asupra muncii arhivistice, să pornească de la legăturile logice între diversele operațiuni și să aibă permanent în vedere momentul în care tehnica de calcul și aplicațiile ei vor fi o realitate în sistemul nostru.

Fără a intra, în mod deosebit, în amănunte, deoarece propunerile și observațiile colegilor noștri urmează a fi analizate și selectate ulterior, cu sprijinul serviciilor de specialitate din Direcția Generală, ne permitem să enumerăm câteva dintre cele mai pertinente, care vin să îmbogățească actualele prevederi ale Normelor tehnice.

Numeroase propuneri au vizat includerea în norme a noilor genuri de documente, îndeosebi cele informatice, utilizate deja în practică, având în vedere extinderea pe care o va căpăta, în viitor, folosirea unor astfel de suporti. Deosebit de interesante și de binevenite au fost propunerile vizând problematica, deosebit de complexă, a fondării, cu cele două determinante ale sale: delimitarea în timp, spațiu și stabilirea denumirii unui fond, pe de o parte, și determinarea apartenenței documentelor, pe de altă parte.

Discutarea capitolului privind „Ordonarea, inventarierea și selecționarea documentelor” a relevat necesitatea simplificării metodologiei de întocmire a inventarelor, în scopul creșterii randamentului de lucru, grăbind astfel încheierea operațiunilor de luare în evidență a documentelor din depozitele proprii.

În privința selecționării documentelor, s-au ridicat mai multe propuneri vizând modificarea perioadei de interdicție a efectuării acestei operațiuni, pentru anumite documente create pe teritoriul național, precum și introducerea în norme a activității de păstrare ca eșantioane arhivistice a unor genuri de documente sau fonduri create de anumite instituții în perioade istorice diferite.

Capitolul privitor la „Evidența documentelor din F.A.N.” a suscitat vii discuții, între acestea s-au detașat cele privind necesitatea refacerii fișei „Situația fondului”, în conformitate cu actualul stadiu de prelucrare a documentelor aflate în depozitele Arhivelor Statului și cu cerința de introducere pe calculator a datelor cuprinse în fișă, în scopul constituirii unei bănci de date operative.

O serie de propuneri au vizat completarea paragrafelor privind „așezarea fondurilor și colecțiilor în depozite”, considerată ca operațiune aflată în permanentă desfășurare, pe măsura preluării de noi documente, și activitatea de predare-preluare a fondurilor și colecțiilor din depozite de către arhiviști, unde va trebui să fie mai bine cordonate cerințele cu răspunderile gestionarilor.

Activitatea, de o deosebită importanță, de acordare a asistenței de specialitate la creatorii și deținătorii de documente s-a bucurat de o atenție specială. S-a cerut ca aceasta, corelată cu prevederile noii Legi a Arhivelor Naționale, desfășurându-se în condiții cu totul diferite față de perioada anterioară, să fie foarte bine precizată, delimitându-se exact sfera de competență a specialiștilor noștri, în raport, mai ales, cu agenții economici privați.

S-a cerut de către colegii noștri din teritoriu să se evalueze posibilitatea și eficiența întocmirii unui instrument de genul unui Indicator general, în care să fie trecute toate tipurile de documente permanente, mai ales în condițiile în care s-a renunțat la existența indicatoarelor termenelor de păstrare întocmite de unitățile centrale, fiecare instituție trecând la delimitarea, în ani, a documentelor proprii, create și deținute. S-a solicitat, totodată, să se precizeze clar obiectivele muncii de

asistență de specialitate la instituțiile creatoare, cu predilecție în ceea ce privește gestionarea documentelor cu caracter permanent, ce fac obiectul interesului Arhivelor Statului.

Prevederile ce privesc modul de preluare a documentelor de la creatori au generat dezbateri legate de cazurile excepționale în care Arhivele Statului pot efectua astfel de operațiuni. S-a cerut completarea acestor prevederi cu posibilitatea preluării de documente în cazul dispariției unității creatoare, fapt cu care ne-am confruntat după Revoluție și care își menține actualitatea.

În scopul întocmirii unui instrument de lucru unitar, o serie de participanți la dezbateri au solicitat includerea în norme, drept capitole, și a prevederilor ce au făcut până acum obiectul unor reglementări aparte, cum ar fi cele privind pregătirea documentelor pentru microfilmare sau activitatea la sălile de studiu. Totodată, în scopul eliminării oricăror posibilități de discuții divergente privind activitățile ce se planifică a fi efectuate, s-a cerut întocmirea unei anexe cuprinzând elemente de normare a muncii pentru fiecare operațiune arhivistică în parte.

Cele câteva propuneri prezentate mai sus reprezintă doar o mică parte din cele făcute, fiind selectate pe baza frecvenței lor în cadrul discuțiilor, multe altele, poate mai valoroase, fiind, de asemenea, în atenția noastră și urmând a fi supuse analizei și apoi includerii în noile norme.

După concentrarea tuturor propunerilor la Serviciul metodologie, sinteză și control, atât a celor rezultate în urma dezbaterilor din cadrul cercurilor profesionale din teritoriu, cât și a celor înaintate de serviciile din aparatul central, în urma analizării și prelucrării lor, se va întocmi proiectul de Norme tehnice, astfel încât forma finală să prezinte un punct de vedere unitar, clar și lipsit de ambiguități.

Numărul mare de propuneri, precum și diversitatea acestora ne îndreptătesc să apreciem că inițiativa Direcției Generale a Arhivelor Statului de a pune în dezbateră tuturor lucrătorilor din sistem problema actualizării și perfecționării principalului instrument de lucru arhivistic a fost binevenită, lucru remarcat de altfel și de către participanții la întâlnirile profesionale.

Un posibil sistem automatizat de evidență a Arhivelor tehnice

TIBERIU TĂNASE,
RODICA SAMOILĂ

Arhivele Naționale ale unui stat modern, constituite în baza normelor și principiilor arhivistice internaționale, includ și domeniul Arhivelor tehnice. Actualul proiect al Legii Fondului Arhivistic Național al României nu menționează importante categorii de documente tehnice: proiectele, studiile de cercetare, brevetele și certificatele de invenții și inovații, standardele, diversele normative de proiectare și tipizare.

Noțiunea de document s-a îmbogățit și nu mai corespunde imaginii clasice cu care operează arhiviștii în prezent. Dacă, la început, documentul a fost definit ca „orice bază de cunoaștere fixată material, susceptibilă de a fi utilizată pentru consultare, studiu sau verificare”, în prezent documentul poate fi definit ca un set de informații caracterizat de: a. conținutul de informații încorporate, ce poate fi simplu sau complex: texte, grafice, tabele, desene, fotografii; b. informațiile conținute depind de alte documente: ex. proiectele și studiile de cercetare; c. structura complexă cu date hibride de tipul: proiect (piese scrise și desenate), raport geologic.

S-a impus o documentare atât asupra diversității documentelor tehnice, cât și în ceea ce privește modul de abordare a acestei categorii noi, moderne de arhivă, având în vedere că principiile arhivei tradiționale nu se pot aplica integral pentru prelucrarea ei.

În cadrul acestui studiu documentar asupra arhivelor tehnice, la un număr important de institute de cercetare și proiectare din București am avut în vedere următoarele probleme: 1. Genurile de materiale și documente care se folosesc și care rezultă din procesele de proiectare și cercetare, dezvoltare tehnologică. 2. Modalitățile de evidență, inventariere și selecționare a documentelor. 3. Tehnici de păstrare, conservare și constituire a fondului de asigurare.

Ne-am documentat, de asemenea, și asupra deținătorilor de arhive tehnice, căci în condițiile actuale, ale desființării sau transformării unor foste institute de cercetare-proiectare în societăți comerciale, unele arhive tehnice se află într-o situație critică de dezmembrare sau chiar desființare. Sunt cazuri în care documentele tehnice se găsesc fie exclusiv la creatori, fie exclusiv la beneficiari (aceasta fiind reglementată prin clauze contractuale) sau și la creatori și la beneficiari.

În urma studiului documentar, în ceea ce privește varietatea documentelor ce intră în categoria arhivelor tehnice, am constatat că există: proiectele, care cuprind un complex de documente necesare pentru executarea, reconstrucția, extinderea, exploatarea și reparația unui produs, a unor instalații, construcții care fac obiectul unor investiții.

Aceste documente pot fi: piese scrise - memoriul general și justificativ; memoriile pe specialități cu date despre: caracteristicile funcționale, soluții tehnice, rezistență, indicații tehnologice, norme de tehnica securității muncii; descrierea instalației electrice, tehnice, sanitare; deverse generale și parțiale pe obiective sau categorii de lucrări; antemăsurători; analize de prețuri; note de calcul tehnico-economice; liste de utilaje care necesită montarea, materiale folosite (extrase de materiale), fișe cu indici tehnico-economici, descrierea tehnologiilor, instrucțiuni

de folosire sau exploatare, procese-verbale de avizare a proiectelor. Piese desenate: planurile de ansamblu generale cu subansamblele respective, planuri tehnologice, planuri de situație, profile de rezistență, profile geotehnice, diverse desene tehnice, schițe, grafice, diagrame, studiile de cercetare fundamentală și aplicativă. Alte categorii de documente tehnice (specifice unor anumite sectoare de activitate): rapoarte geologice (complex de documente), studii de amplasament sau sistematizare geotehnice, diverse normative de proiectare și tipizare, standarde, brevete și certificate de invenții și inovații, comenzi de produs, buletine de analiză, contracte încheiate în vederea executării de proiecte sau lucrări de investiții.

Toate aceste categorii de documente, de-a lungul anilor, nu s-au aflat în atenția Arhivelor Statului, iar legea nu le-a oferit protecția impusă de importanța lor. Suportul material al documentelor tehnice este atât cel clasic: hârtie, calc, ozalid, cât și celuloid, magnetic. Majoritatea documentelor fiind constituite pe suport clasic, sunt supuse continuu degradării, existând riscul de a nu mai putea fi recuperate, în cazul în care nu există o modalitate de asigurare a lor pe alți suporți.

O altă problemă o constituie volumul mare, mulți deținători de arhive tehnice punându-și problema reducerii acestuia prin înlocuirea suportului de înregistrare. Modul de gestionare, datorită numărului mare de documente (există institute care dețin peste 30.000 unități arhivistice) ridică de asemenea probleme. Există evidențe primare care se bazează, în general, pe aceleași elemente, dar regăsirea documentelor după aceste evidențe este în general greoaie, tot mai mulți deținători fiind preocupați de trecerea la o evidență automatizată, având convingerea utilității ei. Utilizarea echipamentelor electronice pentru gestionarea și administrarea arhivelor tehnice se impune, avându-se în vedere volumul mare, importanța, complexitatea și specificitatea acestui gen de arhivă.

Sunt instituite și societăți de proiectare care folosesc deja un tip de evidență automatizată: S.C. Petrostar-Ploiești, ORCAS, Electrouzin-Proiect S. A., Integral Proiect S.A., acesta dovedindu-se operativ și eficient.

De asemenea, există sisteme de tipul „Document Management” care propun soluții computerizate de arhivare, circulație și tehnoredactare a documentelor. Un astfel de sistem este și cel intitulat QUESTYS al firmei MDS - Deutschland G.M.H. International Operations - „Questy”, fiind un sistem integrat de administrare electronică de documente, formate din text, și imagini care permite următoarele: a) culegerea de documente și de imagini prin sau preluare dintr-un alt sistem de calcul sau fax; b) posibilitatea prelucrării documentelor prin efectuarea corecturilor sau adăugarea de, c) indexarea automată a textelor și imaginilor; d) arhivarea de documente și imagini; e) arhivarea de documente și imagini prin memorarea pe mijloace optice, magneto-optice sau magnetice; f) accesul la un document în 1-2 secunde prin regăsirea din memorie pe baza unui cuvânt sau combinație de cuvinte; g) vizualizarea documentului regăsit pe monitor, editarea și tipărirea lui pe imprimantă.

Sistemul „QUESTYS” - în forma sa de sistem integrat pentru administrarea de documente permite culegerea de cantități masive de date sub forma de imagini și texte scrise pe care le organizează într-o bancă de date inteligentă, ce permite o administrare în condiții optime a documentelor memorate.

Datele pot fi culese de pe documente de tip foaie de hârtie, microfilm, microfișă, precum și de pe faxuri sau direct de pe mediile magnetice ale unui sistem de calcul. Acest sistem permite arhivarea documentului în forma sa originală și (sau) sub forma unor documente la care se adaugă comentarii la documentul original.

Toate documentele culese (originale sau cu modificări) sunt transformate automat prin procedură de recunoaștere optică a caracterelor (OCR-Optical Character Recognition) în texte în forma ASCII, care sunt indexate după o procedură proprie și apoi memorate într-o bază de date.

Pentru operația de căutare și identificare a unui document arhivat, se poate folosi orice cuvânt sau combinație de cuvinte din textul ce a fost în prealabil indexat, drept criteriu sau cuvânt cheie de căutare. Documentele regăsite pot fi afișate în forma lor originală sau cu modificările operate în faza de culegere, fără nici o pierdere a imaginii inițiale. Documentele care au fost arhivate pot fi afișate pe imprimante, atât în forma documentului arhivat, cât și sub forma unui document rezultat din prelucrarea documentului arhivat.

La nivel național, abordarea problemei arhivelor tehnice nu este posibilă în acest moment decât prin crearea unui sistem de evidență automat al arhivelor tehnice care să cuprindă datele de identificare ale deținătorilor și ale documentelor, extrase din evidențele primare. Acest sistem trebuie să funcționeze ca o bază *multi acces*, care să satisfacă cerințele de informare curentă privind documentele tehnice și științifice, precum și de evidență a arhivelor tehnice la nivel național, necesară elaborării unei strategii de dezvoltare arhivistică pe termen mediu și lung.

În această concepție, Sistemul de Evidență a Arhivelor Tehnice din România - (SEATR), trebuie să cuprindă toți creatorii și deținătorii de documente tehnice, științifice cu termen de păstrare permanent, pentru ca și Arhivele tehnice, parte integrantă din Fondul Arhivistic Național să poată fi protejate prin legislație.

În rândul creatorilor și deținătorilor de arhive tehnice s-a constatat receptivitatea la ideea participării la un astfel de sistem național automatizat, ridicându-se însă o serie de probleme: 1. Posibilitatea sistemului de a satisface solicitările de informare tehnică pentru diverse categorii de utilizatori. 2. Cerința ca SEATR să fie conectat la sistemul informatic național și să poată realiza schimbul de informații și cu alte sisteme externe. 3. Neclarități în ceea ce privește obligativitatea participării la un astfel de sistem în contextul actualei legislații. 4. Necesitatea existenței unor resurse financiare pentru constituirea și funcționarea sistemului.

Pentru lansarea acestui Sistem de Evidență a Arhivelor Tehnice din România se impune elaborarea unui Proiect director operațional. Necesitatea elaborării sale decurge din : 1. Configurația sistemului: deținătorii externi de arhivă devin totodată și utilizatori. 2. Caracterul național al sistemului, având în vedere numărul mare de constituenți, precum și volumul datelor introduse. 3. Utilitatea practică a sistemului atât pentru Arhivele Statului cât și pentru cei care îl constituie.

Obiectivele Proiectului director sunt: 1. Constituirea SEATR - Sistemul de Evidență al Arhivelor Tehnice din România. 2. Administrarea și gestionarea SEATR de către Arhivele Statului. 3. Exploatarea SEATR.

Pentru elaborarea și lansarea Proiectului Director Operațional propunem: 1. Constituirea Comitetului director din care să facă parte și experți în elaborarea Proiectelor directe. 2. Definirea grupului de utilizatori. 3. Constituirea grupului proiectului din personal al Serviciului Arhive tehnice, informaticieni din compartimentul de specialitate, consultanți din partea utilizatorilor. 4. Evaluarea mijloacelor și resurselor ce vor fi utilizate. 5. Definirea etapelor și fazelor realizării proiectului. 6. Stabilirea necesarului de personal, avându-se în vedere specificitatea sistemului. 7. Posibilitatea documentării în domeniul arhivelor tehnice și funcționării unor sisteme similare în Arhivele Naționale ale altor state.

Probleme de delimitare a fondurilor arhivistice create de instituțiile din învățământul preuniversitar

NICOLAE CHIPURICI

Instituțiile din domeniul învățământului public au un trecut secular în țara noastră¹ și au creat și creează atât documente școlare, cât și documente de administrație școlară. Din aceste documente, Arhivele Statului au preluat și preiau (în ultimele două decenii tot mai mult) în depozitele lor. Spre exemplu, Filiala Arhivelor Statului județul Mehedinți are preluate în depozitele sale 232 de fonduri școlare, respectiv: 156 de școli primare cu patru, cinci și șapte clase, 30 de școli de specialitate, 14 licee, 12 gimnazii, două școli elementare, două cursuri de calificare, un institut, un inspectorat școlar, două instituții preșcolare și 3 asociații școlare.

De la Regulamentul Organic și până la Reforma învățământului din anul 1948 și după aceea până în prezent, școala românească a cunoscut nu puține schimbări de formă, structură și conținut. Aceste schimbări, mai ales din și de după anul 1948, au fost adesea radicale, noul profil de activitate, organizarea și gradul școlii succesoare nemaiavând nimic comun cu instituția școlară predecesoare, în afară de faptul că aceasta, istoricește, a fost antecesoarea sa și, ca urmare, i-a preluat baza materială, personalul didactic și administrativ și elevii. Spre exemplificare, menționăm câteva cazuri de astfel de schimbări, care au fost radicale mai ales din punct de vedere al profilului de activitate (specialitate). Astfel, în toamna anului 1949, un număr mare de *școli tehnice profesionale de băieți și de fete* au fost transformate în *școli pedagogice de băieți și de fete*. În anii 1954–1956, unele dintre aceste școli pedagogice din țară au fost transformate în școli medii (deci de cultură generală) sau în alte școli cu un alt profil de activitate (energetic, de construcții, agricol). Începând cu anul școlar 1975/76, licee teoretice (deci de cultură generală) au fost transformate în licee industriale, agroindustriale etc.

De-a lungul activității sale, nici școlii primare românești nu i-au lipsit schimbările de denumire, de structură și de durată școlară. Astfel, de la școala publică sătenească cu clasele I–III și durata de trei ani, după 1861 s-a trecut la școala comunală cu clasele I–IV și durata de patru ani; de la 1890–1924, la școala primară de tip rural cu clasele I–V și durata de 5 ani și de la 1924/25–1947/48 la școala primară cu clasele I–VII și durata de șapte ani, situație care a continuat în cadrul școlii elementare de 7 și 8 ani, doar clasele V–VII și apoi V–VIII având valoare de curs gimnazial. S-a schimbat deci denumirea acestei școli primare (elementare) de nenumărate ori (uneori s-a revenit la denumiri anterioare), s-a dezvoltat gradul școlii și durata, dar profilul activității a rămas același (cel de cultură generală, primară sau elementară). Acesta este elementul constant, numitorul comun și acest element constant se impune ca factor determinant în constituirea și delimitarea fondurilor de arhivă create de către aceste instituții de învățământ. (Vezi anexa nr. 1).

¹ Învățământul public sătesc a fost organizat în Țara Românească în toamna anului 1838, județul Mehedinți ocupând un prim loc în înfăptuirea acestei organizări. Vezi G.D. Iscriu, *Începuturile învățământului public la sate în județul Mehedinți (1838–1848)*, în „Drobeta”, Turnu Severin, 1976, p. 185 și urm.

Așadar, din transpunerea în practică, de-a lungul timpului, a legislației de organizare și funcționare a învățământului nostru primar, gimnazial și liceal au rezultat înființări de instituții școlare, uneori și desființări, dar cel mai adesea au rezultat dezvoltări de instituții școlare care, în pofida faptului că și-au schimbat gradul și denumirea, au devenit mixte sau nu, și-au păstrat profilul de activitate, respectiv de *pregătire a absolvenților*, ceea ce le-a asigurat continuitatea, dincolo de schimbările suportate. Atunci când și profilul de activitate al școlii a fost schimbat (de cultură generală, industrială, comercială, agricol, sanitar, chimic, energetic, informatic, sportiv, juridic etc.), a luat ființă o instituție școlară nouă, predecesora încheindu-și activitatea.

Dacă nu ținem seama de profilul de activitate și schimbarea sa, avem un complex de documente create în decursul timpului de o instituție școlară care, sub diferite denumiri, profile de activitate și în localități schimbate chiar, și-a continuat activitatea și o continuă chiar și în prezent. Este modul cel mai facil și simplist de organizare a unor arhive școlare numai după principiul istorismului, de dragul exagerat al continuității cu orice preț. Istoricismul nu asigură descoperirea elementelor esențiale care diferențiază, deosebesc un liceu de altul, un gimnaziu de altul, o școală primară de alta. Profilul de activitate al acestor instituții de învățământ și localitatea unde funcționează (în cazul școlilor primare, elementare și gimnaziale circumscripția școlară este obligatorie) sunt elementele de diferențiere și deosebire radicală a instituțiilor școlare de același fel și grad: licee, școli medii, gimnazii, școli secundare, școli primare, școli profesionale etc.

Să urmărim un exemplu. În anul 1898, la Turnul Severin a luat ființă Școala profesională inferioară (gr. I, elementară) de fete. În anul școlar 1935–1936 a funcționat ca Gimnaziu industrial de fete, apoi ca Liceu industrial de fete (1936–1948), Școală tehnică profesională de fete pentru confecțiuni femeiești (1948–1949), Școala pedagogică de educatoare (1949–1955), Școala medie nr. 2 (1955–1965, Liceul nr. 2 (1965–1972), Liceul industrial (1972–1988).

Istoriceste este aceeași instituție școlară, sub denumiri diferite, grade de învățământ diferite, diferită și din punct de vedere al populației școlare după sex, dar radical diferită, în diferite etape, din punct de vedere al profilului de activitate, până la 1949 - profesional - industrial; de la 1949–1955 - pedagogic; de la 1955–1972 teoretic (de cultură generală medie); de la 1972–1988 inclusiv - silvic.

În depozit putem arhiva documentele create sub aceste denumiri instituționale, în ordine cronologică, adică după evoluția lor istorică. Dar unde este delimitarea și fondarea arhivistică? Nu există, pentru că elementul de constituire și delimitare, respectiv profilul de activitate, nu a fost luat în seamă. Desigur, mai ușor, simplist, dar și greșit ar fi ca fiecărei denumiri să i se constituie un fond arhivistic separat și distinct. S-ar trece de la o extremă la alta, adică de la un complex arhivistic la fărâmițarea sa fără nici o noimă.

De regulă, denumirea unei școli precizează profilul de activitate al instituției denumite, gradul de pregătire pe care îl asigură, dacă este mixtă sau nu și localitatea unde funcționează. La constituirea și delimitarea fondurilor create, trebuie să se țină seama și să se cerceteze, cu atenție, denumirea. Transformarea unei școli de băieți sau de fete într-una mixtă este o dezvoltare, nu o schimbare a profilului de pregătire. De asemenea, ridicarea în grad a unei școli (de la gradul I la gradul II, de la gimnaziu la liceu, de la elementar la mediu etc.) este o dezvoltare a profilului de pregătire, nu o schimbare a acestui profil, după cum trecerea unei instituții școlare de la grad superior la grad inferior este o diminuare a profilului, nu o schimbare radicală a acestuia. Trecerea de la un profil de activitate (de pregătire a elevilor) la altul constituie însă o schimbare de esență a profilului de pregătire școlară.

Ca grad, toate liceele sunt aceleași. După profilul de activitate și localitatea unde funcționează ele se deosebesc, sunt inconfundabile, se delimitează. Căci un liceu pedagogic este una și un liceu industrial-energetic care i-a succedat este altceva, deși ambele sunt licee. Licee cu același profil funcționează în localități diferite. Și totuși, ele sunt deosebite, nu pot fi reunite într-un singur fond arhivistic. Ceea ce le diferențiază și delimitează radical este localitatea de funcționare.

S-ar putea formula chiar o regulă: când instituția școlară își schimbă denumirea, gradul etc., dar își menține profilul de activitate și localitatea de funcționare se creează și se constituie un singur fond arhivistic. Schimbarea localității, ca urmare a unei evacuări, refugiu sau altă situație tranzitorie confirmă această regulă.

Gimnaziile unice, înființate în anul 1945 pe lângă toate școlile secundare, ca și pe lângă școlile primare din localități rurale, deși au fost concepute și ordonate ca instituții școlare de sine stătătoare, în fapt, în cazul organizării lor pe lângă licee, gimnazii și alte școli secundare, ele, gimnaziile unice nu au avut nici conducere și administrație separată, nici sigiliu, registratură și arhivă aparte. Au constituit, în fapt, o parte componentă a școlii pe lângă care au fost organizate, asigurând, în anii 1945–1948, clasele I–III gimnaziale ale tuturor școlilor secundare din țară. Documentele create de și pentru un astfel de gimnaziu unic nu pot constitui un fond arhivistic, ci parte a fondului școlii pe lângă care a funcționat.

Nu același lucru s-a petrecut cu gimnaziile unice înființate în mediul rural, unde au avut organizare separată, conducere, sigiliu și arhivă școlară distincte. Aceste gimnazii au creat fonduri de arhivă care se cer organizate separat de cele ale școlilor primare de 7 ani care le-au „găzduit”.

O dezvoltare, prin lărgirea atribuțiilor și a competențelor, au cunoscut, în anul 1940, revizoratele școlare județene, de-acum denumirea lor devenind cea de inspectorate școlare județene. În aprilie 1949, prin organizarea comitetelor provizorii județene aceste inspectorate au fost desființate, în locul lor și în cadrul comitetelor provizorii județene și de plase luând ființă secții (secțiuni) de învățământ. Aceste secțiuni ca și succesoarele lor raionale și regionale, până în februarie 1968, au fost, din punct de vedere organizatoric, părți structurale ale comitetelor provizorii, respectiv ale sfaturilor populare raionale și regionale. În februarie 1968 au fost reînființate inspectoratele școlare județene, dar nu ca structuri ale aparatului propriu al consiliilor populare județene, ci ca organe de specialitate de sine stătătoare, cu dublă subordonare.

Acestea sunt date de organizare și cronologie, de istorie, dar instituția, în esența activității și a atribuțiilor sale, a rămas aceeași. În această optică, sunt temeuri să organizăm documentele create de revizorate, inspectorate, secții de învățământ și de actualele inspectorate școlare într-un singur fond arhivistic deschis. Însă, incluzând și secția de învățământ din anii 1949–1968, „spargem” totul unitar arhivistic al comitetului provizoriu și sfatului popular. Cum procedăm? Inchidem fondul inspectoratului școlar în aprilie 1949 și îl redeschidem în 1968? Îl închidem și, în 1968, redeschidem un al doilea fond cu aceeași denumire? Din punct de vedere organizatoric documentele anilor 1949–1968 nu pot fi reunite acestui fond, ci sfatului popular raional sau regional.

Este adevărat că aria teritorial-administrativă a județelor organizate în februarie 1968 diferă de cea a județelor de până în anul 1950. Dar, pe baza principiului de activitate, fondurile inspectoratelor școlare județene închise în 1949 le deschidem și le dezvoltăm cu cele înființate în anul 1968. Acest punct de vedere

trebuie acceptat. Altfel, vom avea două fonduri cu aceeași denumire: Inspectoratul școlar al județului...

Fondurile arhivistice create de instituțiile școlare maghiare din Transilvania și Banat, după 1 decembrie 1918, se continuă cu cele ale statului român? Cu alte cuvinte apartenența instituției la un stat sau altul constituie un criteriu în fondarea documentelor unei instituții care a continuat de la un stat la altul, deși statele respective au desfășurat activitate diferită, chiar contrarie, în conformitate cu politica în domeniu, promovată de statul respectiv? Este o problemă care trebuie analizată foarte temeinic și sub toate aspectele pentru a stabili un mod corespunzător de rezolvare cu respectarea adevărului istoric.

Menționăm că, în ceea ce privește școlile, în Transilvania și Banat românii au avut școlile lor, nu de stat, ci confesionale, numărul școlilor populare susținute de cele două biserici române ridicându-se la peste 3.000². Acestea sunt instituțiile școlare continuate după 1 decembrie 1918 de școlile românești de stat. Documentele acestor școli se pot constitui într-un singur fond arhivistic. La constituirea și delimitarea acestor fonduri arhivistice, profilul de activitate (pregătire și domeniu), ca și localitatea nu mai pot avea rolul determinant în delimitarea fondurilor arhivistice. Apartenența statală, istoricul ne pot ajuta în rezolvarea acestei probleme de delimitare și fondare a documentelor.

Insotim prezentarea noastră cu șase anexe care reprezintă modalități practice de delimitare a documentelor create de instituțiile școlare preuniversitare în vederea fondării lor arhivistice. Este o opinie și, evident, dezbateră este deschisă.

ANEXA NR. 1

DENUMIRI SUCCESIVE ALE INSTITUȚIEI ȘCOLARE

A) Școala primară, elementară și generală

Nr. crt.	Denumirea școlii de-a lungul timpului	Anii extremi	Profilul școlii	Observații
1.	Școala publică (sătească) din 1838- 1861	1838-1861	cultură generală	Un singur fond arhivistic deschis având toate aceste denumiri
2.	Școala comunală din...	1861-1984	..	
3.	Școala primară din...	..	..	
4.	Școala primară de băieți din...	..	..	
5.	Școala rurală de băieți din...	..	..	
6.	Școala primară rurală de băieți din...	..	..	
7.	Școala primară rurală mixtă din...	..	..	
8.	Școala primară rurală din...	..	..	
9.	Școala primară mixtă din...	..	..	
10.	Școala elementară (de 4 sau 7 ani) din...	1948-1968	..	
11.	Școala generală (de 4, 8, 10 ani) din...	..	..	
12.	Școala cu clasele... din...	1988 - prezent	..	

Până la 1861 școala publică a funcționat cu clasele I-III și durată de 3 ani. Apoi, până la 1890, a funcționat cu clasele I-IV și durată de 4 ani. De la 1890-1924, școala primară de tip rural a funcționat cu clasele I-V și durată de 5 ani, după care

² Vezi Ioan Lupaș, *Din istoria Transilvaniei*, București, 1988, p. 257. La anul 1900, în „Neamul românesc literar”, Ioan Lupaș estima că din cele 17.342 de școli „popolare” câte se numărau în întregul regat ungar la acea dată, numai 1943 erau de stat.

în perioada 1925–1948, a fost dezvoltată la clasele I–VII și durată de 7 ani. După 1948, ca școală elementară și generală de 7, 8 și 10 ani, această instituție de cultură generală a fost înălțată în grad, asigurând atât pregătirea primară (elementară) a elevilor, cât și pe cea gimnazială.

Documentele create de o astfel de instituție școlară constituie un singur fond arhivistic (închis sau deschis), pe principiul profilului de activitate, același, al istorismului și al localității (circumscripției școlare) de funcționare.

ANEXA NR. 2

DENUMIRI SUCCESIVE ALE INSTITUTIEI ȘCOLARE

B) Școala secundară – liceu teoretic – liceu industrial

Nr. crt.	Denumirea școlii de-a lungul timpului	Anii extremi	Profilul școlii	Observații
1.	Școala secundară de fete gr. I	1919–1922	cultură generală	Un singur fond arhivistic
2.	Școala secundară de fete gr. I	1922–1923	"	închis
3.	Școala secundară de fete gr. II	1923–1925		
4.	Școala secundară de fete gr. II	1925–1943		
5.	Liceul (teoretic) de fete gr. II	1943–1953		
6.	Școala medie de 10 ani nr. 3	1953–1955		
7.	Școala medie nr. 3	1955–1956		
8.	Școala medie mixtă nr. 3	1956–1960		
9.	Școala medie nr. 3	1960–1965		
10.	Liceu 3	1965–1972		
11.	Liceul de cultură generală nr. 3	1972–1975		
12.	Liceul real umanist nr. 1	1975–1977		
13.	Liceul industrial nr. 5 Navrom	1977–1979	industrial-navigație	Alte 2 fonduri deschise
14.	Liceul industrial nr. 5 de chimie	1979 – prezent	industrial-de chimie	

Până la 1977, școala și-a menținut profilul de activitate, în grad a fost înălțat de la I la II (elementar la mediu), sfera de cuprindere s-a dezvoltat și după sexul populației școlare. În 1977 profilul școlii s-a schimbat, iar în 1979 din nou, continuitatea fiind numai una de natură succesoral-materială.

În anii 1957–1965, pe lângă școlile medii sau independente au funcționat școli de meserii și gospodărie (bucătărie, cofetărie etc.). Cele organizate pe lângă școlile medii pot fi considerate părți structurale ale acestor școli, pe lângă care au fost organizate și au funcționat, iar documentele create – parte componentă a fondului arhivistic creat de școala medie. Dacă luăm însă în considerare profilul de activitate, diferențierea devine evidentă și reclamă constituirea și delimitarea acestor școli de meserii și gospodărie ca fonduri arhivistice separate de școala medie.

ANEXA NR. 3

C) Gimnaziu – liceu teoretic

Nr. crt.	Denumirea școlii de-a lungul timpului	Anii extremi	Profilul școlii	Observații
1.	Gimnaziul din (Turnu Severin)	1883–1893	cultură generală	Un singur fond arhivistic
2.	Liceul „Traian” (Turnu Severin)	1893–1953	..	deschis cu toate
3.	Școala medie de 10 ani nr. 1 (Turnu Severin)	1953–1955		aceste denu-
4.	Școala medie nr. 1 (Turnu Severin)	1955–1956		miri
5.	Școala medie mixtă nr. 1 (Turnu Severin)	1956–1960		
6.	Școala medie nr. 1 (Turnu Severin)	1960–1965		
7.	Liceul nr. 1 (Turnu Severin)	1965–1975		
8.	Liceul de matematică-fizică „Traian” (Drobeta-Turnu Severin)	1975–prezent	..	

Profilul de activitate al școlii a rămas același. Gradul școlii s-a dezvoltat de la gimnaziu la liceu. Sfera de cuprindere după sex, de asemenea, s-a dezvoltat, din 1956 instituția școlară devenind mixtă. În acest caz, menținerea neschimbată a profilului de activitate potentează istorismul instituției și, dincolo de cele opt denumiri ale instituției, avem o singură școală și un singur fond arhivistic de la 1883 și până în prezent, respectiv un fond arhivistic deschis.

ANEXA NR. 4

D) Școala comercială – gimnaziu – liceu comercial, școală medie economică de construcții etc.

Nr. crt.	Denumirea școlii de-a lungul timpului	Anii extremi	Profilul școlii	Observații
1.	Școala comercială elementară (Turnu Severin)	1898–1963	comercial	Un singur
2.	Școala comercială serală, curs suprapus	1906–1931	..	fond arhivistic
3.	Școala superioară de comerț (Turnu Severin)	1924–1936		deschis cu toate
4.	Gimnaziul comercial de băieți Turnu Severin	1936–1937		aceste denu-
5.	Liceul comercial de băieți Turnu Severin	1937–1948		miri
6.	Școala medie tehnică de administrație economică Turnu Severin	1948–1951	ad-ție economică	
7.	Școala medie tehnică de comerț Turnu Severin	1951–1953	comerț	
8.	Școala medie tehnică de construcții	1951–1954	construcții	Alt fond
9.	Liceul economic (de administrație economică) Drobeta-Turnu Severin	1972–prezent	ad-ție economică	Alt fond

Documentele create de la 1898–1953 constituie un singur fond arhivistic. Documentele școlii medii tehnice de construcții se află în orașul Timișoara, unde școala s-a mutat în 1954 și unde a funcționat în continuare.

Documentele liceului economic se află la liceu. La preluare, vor fi adăugate fondului arhivistic deja existent la filială, constituindu-le într-un singur fond, după profilul de activitate care a fost și este cel comercial.

ANEXA NR. 5

E) Școală de menaj de gospodărie urbană – de gospodărie rurală-normală, de gospodărie rurală, de gospodărie urbană gr. I și II

Nr. crt.	Denumirea școlii de-a lungul timpului	Anii extremi	Profilul școlii	Observații
1.	Școala de menaj Strehaia	1928–1930 ian.	menaj	Un singur
2.	Școala de menaj Tr. Severin (cu clasele III-IV în lichidare în 1937/1938)	1930 ian. 1937	"	fond închis în 1948 prin desființarea școlii
3.	Școala de gospodărie urbană gr. I Turnu-Severin (clasele III și IV în lichidare)	1937–1938	gospodărie	
4.	Școala de gospodărie rurală gr. I Turnu Severin (clasele I și II)	1937–1938 (școală în formare)		
5.	Curs normal de gospodărie rurală Turnu Severin	1935–1942		
6.	Școala normală de gospodărie rurală Turnu Severin	1935–1942		
7.	Școala de gospodărie urbană gr. I Turnu Severin	1942–1945		
8.	Școala de gospodărie urbană gr. I și gr. II Turnu Severin	1945–1948*	"	

* Instituție școlară desființată prin reforma învățământului din 1948 și care a avut același profil de activitate (gospodărie).

Documentele au fost constituite într-un singur fond arhivistic, ordonate cronologic pe denumirile purtate de școală (acestea ca structuri în cadrul fondului) arhivate în depozit cronologic, pe denumirile avute de instituția de învățământ.

ANEXA NR. 6

F) Școala profesională (elementară sau inferioară de meserii), gimnaziul industrial, liceul industrial, școală tehnică profesională (de fete sau de băieți), școala pedagogică (de băieți, de educatoare) școală medie (mixtă), liceul industrial

Nr. crt.	Denumirea școlii de-a lungul timpului	Anii extremi	Profilul școlii	Observații
1.	a) Școala profesională de fete...	1892–1936	meserii	
	b) Școala elementară (inferioară) de meserii...	1921–1936	"	
2.	a) Gimnaziul industrial de fete...	1936–1937	"	
	b) Gimnaziul industrial de băieți...	1936–1941	"	
3.	a) Liceul industrial de fete...	1937–1948	"	
	Școala tehnică industrială gr. I	1941–1945	"	
	b) Liceul industrial de băieți	1945–1948	"	
4.	a) Școala tehnică profesională de fete	1948–1949	"	
	b) Școala tehnică profesională de băieți	1948–1949	"	
5.	a) Școala pedagogică de educatoare	1949–1954	pedagogic	
	b) Școala pedagogică de băieți	1949–1956	"	
6.	a) Școala medie mixtă nr. 2...	1954–1972	teoretic	
	b) Școala medie mixtă nr. 2...	1956–1972	"	
7.	a) Liceul industrial nr. 3...	1972–prezent	industrial chimic	

Documentele create de la 1892–1949 constituie un singur fond arhivistic: 1a – 4a – pentru fete: 1b – 4b – pentru băieți. Documentele de la 5a constituie un fond arhivistic nou, ca și cele de la 5b. Documentele de la 6a și 6b constituie un alt fond arhivistic (școală, liceu cu profil teoretic). De asemenea, documentele de la 7a au constituit tot un fond arhivistic de sine stătător în evoluția istorică a unei instituții școlare preuniversitare.

Considerații privind valoarea istorico-documentară a actelor create de către fostele consilii populare comunale

MIHAI APAN

Una dintre principalele coordonate ale activității instituției noastre, care le determină și susține pe celelalte, este stabilirea valorii istorice a documentelor și ulterior preluarea în depozitele Arhivelor Statului a acelor documente, care, prin încărcătura de informații, își aduc contribuție importantă și la cunoașterea istoriei patriei noastre – România, în perioada 1968 – 1989.

Consiliile populare comunale, în ierarhia social-politică a instituțiilor de tip socialist din țara noastră, prin natura activității pe care au desfășurat-o, au avut tangență cu toate resorturile vieții social-economice din mediul rural, acționând de fapt asupra acestora în scopul aplicării hotărârilor fostului partid comunist.

Categoriile de documente elaborate și primite de către consiliile populare comunale, care se păstrează în arhivele consiliilor locale comunale se referă la o multitudine de domenii ale vieții social-economice. O categorie importantă de documente care au fost emise de către organul ierarhic superior sunt dispozițiunile curente de serviciu și actele de îndrumare curentă, care aveau ca scop buna funcționare a Biroului executiv și al întregului aparat al Consiliului popular comunal.

Hotărârile, dispozițiunile, circularele și instrucțiunile fostului consiliu popular județean, trimise consiliilor populare comunale privesc o paletă foarte largă de probleme, care se referă la propunerile alegătorilor în perioada alegerilor de deputați, îndeplinirea planurilor de producție și respectarea prevederilor bugetare ale unităților economice din raza de activitate a consiliului popular comunal, desfășurarea procesului de învățământ, activitatea în domeniul urbanizării localităților rurale ș.a.

Documentele create cu ocazia desfășurării sesiunilor consiliilor populare comunale le includem în categoria actelor juridice constitutive de drepturi. Întrucât, cu ocazia acestor lucrări, se alegeau biroul executiv, comisiile permanente, numirea secretarului biroului executiv și șefului postului de miliție, fiind prezentate în acest cadru rapoartele comisiei de validare privind verificarea documentelor, în baza cărora au fost declarați aleși deputații, precum și repartizarea acestora în comisiile permanente.

Documentele create de către biroul executiv, ca organ ales al consiliului popular comunal, elaborează hotărâri importante, care priveau analiza execuției bugetare, adoptarea planului și a bugetului local, realizarea contribuției în muncă a cetățenilor, mobilizarea membrilor C.A.P. la executarea lucrărilor agricole, realizarea planului de venituri și cheltuieli din contribuția bănească a cetățenilor ș.a.

Deciziile biroului executiv, care priveau activitatea consiliului popular comunal trebuie să le avem în vedere când stabilim categoriile de documente pentru preluare, deoarece se referă la activitatea culturală din comună, lansarea unor lucrări de investiții, parcelarea terenurilor agricole, analiza rezolvării cererilor, reclamațiilor și sesizărilor cetățenilor ș.a. Ar fi util ca aceste decizii să se păstreze în unități arhivistice separate de deciziile privind personalul de serviciu.

Procese-verbale de ședință ale biroului executiv, în afară de problematica menționată mai înainte, mai cuprind și alte aspecte fundamentale ale activității desfășurate de către fostele consilii populare comunale: măsuri privind asigurarea

bunei desfășurări a activității în unitățile de învățământ, analiza activității antiinfraționale a postului de miliție, stadiul de rezolvare a sesizărilor și cererilor cetățenilor, gospodărirea și administrarea fondului silvic și altele.

Informările și rapoartele trimise organelor ierarhic superioare se întocmeau de către un membru al biroului executiv sau în numele administrației de stat, cu privire la îndeplinirea unei sarcini sau atribuțiuni de serviciu, pentru semnalarea unor stări de lucruri, sau prezentarea activității dintr-un domeniu de activitate, urmare a unei dispoziții date, din oficiu sau în temeiul unor prevederi legale.

Sesizările, reclamațiile și cererile cetățenilor, împreună cu referatele, adresele și răspunsurile privind examinarea și soluționarea lor trebuie să fie cuprinse în nomenclatoarele consiliilor locale cu termen de păstrare permanent, reflectând de fapt modul de aplicare a legilor statului de drept, spre deosebire de aceleași categorii de documente din arhivele fostelor consilii populare comunale, care, în unele situații, au fost eliminate spre reciclare, având termen de păstrare de 3 ani, conform indicațiilor.

Bugetul, cu părțile sale componente, ne prezintă o sinteză, în cifre, a modului în care a fost gospodărită averea comunală, sursele de realizare a veniturilor și efectuarea cheltuielilor pentru dezvoltarea economico-socială a comunei. Această sinteză se referă, în principal, la încasarea impozitelor și taxelor de la contribuabili, veniturile realizate din unitățile bugetare, cheltuieli pentru unități și servicii de gospodărire comunală, întreținerea grădinițelor, școlilor, bibliotecilor, căminelor culturale și altor așezăminte culturale.

Ca formă de evidență agrară introdusă în anii 1947 – 1948 și respectiv 1950 – 1951, registrul agricol a furnizat an de an informații valoroase asupra potențialului agricol al gospodăriilor populației, întregind volumul de date obținut prin recensăminte, sondaje, monografii ș.a.

Registrul agricol elaborat pentru perioada anilor 1973 – 1980, spre exemplu, permite cunoașterea unor aspecte privind evoluția efectivelor de animale, suprafețele cultivate cu principalele culturi, producția agricolă vegetală și animală obținută de gospodăriile populației, iar cele proiectate pentru anii 1981 – 1985, și în continuare până în anul 1989, conțin și îmbunătățiri de ordin metodologic și organizatoric.

O primă imagine a structurii sociale a gospodăriilor populației se poate forma pe baza grupării gospodăriilor după categoria de gospodărie. Deși globală, această imagine cuprinde o colectivitate grupată în trei categorii și anume: gospodării personale ale membrilor C.A.P., gospodării agricole individuale și gospodării ale personalului muncitor din întreprinderi și instituții, ale micilor meseriași individuali și ale altor grupe de populație.

Datele personale privind membrii gospodăriei, care se referă la sex, situația față de capul gospodăriei, data nașterii, studiul și locul de muncă, permit efectuarea unor cercetări asupra mărimii și structurii gospodăriilor, stabilind tipologia acestora, resursele de muncă, populația ocupată pe sexe și grupe de vârstă, orientarea socio-profesională a populației rurale, fluxul migratoriu al forței de muncă, elaborarea unor balanțe ale forțelor de muncă ș.a.

Fondul funciar și structura sa pe categorii de terenuri, structura suprafețelor cultivate, nivelul mediu al producției obținute, completate cu informații culese prin cercetări suplimentare, privind direcțiile de cercetare în cultivarea terenurilor, factorii care influențează producția vegetală, baza tehnico-materială a agriculturii gospodăriilor populației ș.a. reprezintă aspecte importante privind gradul de dezvoltare a agriculturii în perioada socialistă. Imaginea dezvoltării zootehnicii în

gospodăriile populației se poate forma pe baza datelor privind efectivele de animale pe specii și categorii, evoluția efectivelor de animale.

Informații privind casa și construcțiile gospodărești permit formarea unei imagini globale asupra dotărilor edilitare și pot constitui punctul de plecare pentru organizarea unor cercetări privind condițiile de locuit, gradul de confort și mutațiile intervenite. Datele cuprinse în registrul agricol permit realizarea unor cercetări complexe, care să cuprindă aspecte socio-demo-economice. Ne gândim la eventualitatea cercetării datelor cuprinse în registrul agricol, îndeosebi în edițiile mai vechi, pentru utilizarea lor în scopul fundamentării unor teze sau idei de istorie contemporană.

Din analiza atentă a nomenclatorului consiliilor populare comunale (edițiile 1969 și 1979) rezultă că sfera de cuprindere a documentelor cu valoare istorică și documentară este mult mai largă, cuprinzând și alte categorii, care însă au în plus și o valoare practică, de zi cu zi, în activitatea consiliilor locale existente. Asemenea documente sunt documentele juridice de constatare, documentele de procedură și certificatele.

În categoria documentelor juridice de constatare distingem categoria documentelor prin care se constată existența unor fapte juridice materiale, adică fapte sau evenimente, care, potrivit legii, sunt generatoare de drepturi juridice (actele de stare civilă, încheierile notariale de autentificare a înscrisurilor sau documentul de înregistrare al căsătoriei). Documentele de procedură sunt legate de modul de desfășurare a activității organelor administrației de stat, de modalitatea elaborării sau executării documentelor administrației de stat, îndeosebi a documentelor cu caracter jurisdicțional (citațiile, comunicările de acte, înștiințările sau somațiile). Ele au menirea de a asigura legalitatea elaborării și executării actelor și de a ocroti drepturile subiecților, care se află în litigiu sau între care s-a creat raportul juridic respectiv.

Certificatele sau adevărurile sunt înscrisuri prin care se atestă date sau situații, care rezultă din înregistrările făcute în condițiile stabilite de lege. Asemenea documente sunt nimirile, lucrările privind evidența și retribuirea personalului, o mare parte din actele notariale, dosarele de cauze civile și penale, de personal, precum și alte documente, a căror păstrare permanentă sau de durată îndelungată este motivată din punct de vedere juridic, financiar, de cerințele evidenței populației și ale dosarului de personal.

Aceste categorii de documente, în perspectiva viitorului, pe lângă importanța istorică și documentară, au și o valoare practică de moment, care explică păstrarea lor o perioadă de cel puțin 100 de ani, la creatorul de fond.

Este important să se înțeleagă necesitatea preluării în depozitele Arhivelor Statului a documentelor care prezintă importanță istorică și documentară, create de către fostele consilii populare comunale, pentru faptul că ele acoperă și din punct de vedere teritorial cea mai mare parte a teritoriului țării noastre, iar informația sintetică din documentele forurilor superioare nu poate cuprinde toate aspectele problemelor.

PROBLEME DE ISTORIE

Precizări în legătură cu neamul lui Dragoș Viteazul

CONSTANTIN ASĂVOAIE

Documentele medievale care s-au păstrat, multe dintre ele publicate și republicate, sunt în general bine cunoscute de către istoricii care se ocupă de această perioadă. Aceste documente constituie cea mai importantă și uneori singura sursă de informație pentru o serie întreagă de probleme legate de cunoașterea și înțelegerea societății medievale. Nu o dată abordarea actului de cancelarie, de pe alte poziții decât cele de pe care fusese cercetat, duce la concluzii aparent simple, dar care se lasă de mult timp așteptate în peisajul istoriografic. Sunt acei pași mici, dar necesari, meniți să preceadă eforturile de înțelegere globală a epocii. Uneori cei care au trudit mai înainte pentru a extrage întreaga informație dintr-un uric, dintr-un zăpis sau dintr-o serie documentară au scăpat din vedere unele elemente de detaliu necesar să fie observate în astfel de încercări, fapt ce a determinat apariția unor erori de interpretare care, odată intrate în circuitul istoriografic, conduc la rândul lor spre alte încheieri mai puțin fericite. Cele expuse în rândurile de mai înainte nu se doresc a fi decât o parte din argumentele care îmbie pe medievist la o permanentă reluare a studiului asupra documentului care, aparent, nu ar mai conține elemente care să constituie noutăți.

Lucrarea de față este rodul unei asemenea tentative, de reanalizare a conținutului unor documente care se referă la neamul unuia dintre boierii Țării Moldovei, a cărui atestare documentară cunoscută este una dintre cele mai vechi, anume la neamul lui Dragoș Viteazul. În legătură cu acest personaj continuă încă, în ciuda eforturilor istoriografice, să mai persiste multe neclarități. În afara numelui, care a generat unele discuții, s-a mai obținut din informația documentară o spiță de neam întocmită de către Mihai Costăchescu și redată în volumul al doilea din *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*.¹ Autorul nu a pretins că a realizat o spiță de neam „întru totul singură”, iar reanalizarea informației documentare care a fost utilizată scoate la iveală unele vicii.

Principalul izvor pe baza căruia au fost raportate lui Dragoș Viteazul rudele sale este uricul din 28 februarie 1507, prin care Bogdan voievod întărea dania făcută de neamurile lui Dragoș Viteazul către rudele lor, urmașii lui Iachim Săcuianul².

¹ Mihai Costăchescu, *Documentele moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, vol. II, Iași, 1932, p. 154.

Ibidem, p. 153.

Documente privind istoria României. A. Moldova, veacul XVI, vol. I, (1501 – 1550), București, 1951, p. 57 – 58. (În continuare se va cita *D. I. R.* : A.). Pentru textul original, în limba slavonă, s-a utilizat varianta publicată de Mihai Costăchescu în „Ioan Neculce”, „Buletinul Muzeului municipal Iași”, fasc. 5, 1952, p. 200 – 202 și în *Documentele moldovenești de la Bogdan Voievod (1504 – 1517)*, București, 1940, p. 89 – 97.

Neamul lui Dragoș Viteazul este prezentat în textul documentului amintit astfel: „.... Anușca, fiica lui Dragoș Viteazul, și verii ei, Marena, fiica Neagșei, și nepoții ei de frate, Marena și Anușca și Magda și mătușele lor, Nastea și Anușca și Grișca, fiicele lui Giurgiu Drăgușanul, și asemenea verile lor Nastea, și sora ei, Fedorca, și asemenea verii lor, slugile noastre Sima Rotâmpan și fratele lui, Șteful, și nepoții lor de frate, copiii lui Toader Maleșcu, Vastuca și Nastasia și Parasca, și asemenea vărului lor, Dragoș, fiul Dancului, și asemenea verii lor, Giurgiu și surorile lui, Anușca și Maria și Vastuca și Neagșă, și asemenea verii lor, Maria și sora ei Anușca, și nepoții lor de soră, fiicele Negritei, Ana și Nastea, toți nepoții și întreg neamul lui Dragoș Viteazul ...”. Aceștia dau satul „Săcuienii de Jos, unde a fost Cozma“, „.... verilor lor, copiilor lui Iachim Săcuianul, ... lui Pan Săcuianu ceașnic, și surorii lui Marușcăi, și nepoatei lor de soră, Magdei, și de asemenea verilor lor, copiilor lui Mihail, lui Ion și Anușcăi și Marenii și Nastei și Agatonei“⁴.

Toți aceștia apar în spîta de neam propusă de Mihai Costăchescu în calitate de descendenți din Dragoș Viteazul, cu excepția Marenii, fiică a Neagșei și nepoată de soră a lui Dragoș Viteazul. Spîta este completată și cu alți descendenți, astfel încît Dragoș Viteazul apare ca tată a unsprezece copii, toți ajunși la maturitate și, cu excepția Anușcăi și a lui Costea Dragoșevici, au avut la rîndul lor urmași (vezi Anexa 1), ceea ce ar reprezenta o situație a natalității de excepție pentru perioada respectivă. Or, tocmai această situație de excepție îmbie la o nouă analiză.

Anușca, fiica lui Dragoș Viteazul (Анушка Драгоше Витеза), apare în acest act la o vîrstă destul de înaintată, avînd în vedere faptul că tatăl ei dispare din documente ca fiind în sfat încă din vremea lui Alexandru cel Bun⁵. Marena, fiica Neagșei, este prezentată ca fiind vară cu Anușca, deci Neagșă este sora lui Dragoș Viteazul. Pluralul „verii“ (ПЛЕМЕНИЦИ) poate fi o greșeală a pisarului deoarece urmează doar un singur nume care poate avea această calitate, după cum sunt menționați nepoții ei de frate (БРАТА НИЦИ ЕИ) „Marena și Anușca și Magda“, înțelegîndu-se nepoții de frate ai Marenii, fiica Neagșei, și nu ai fiicei lui Dragoș Viteazul. În susținerea acestei prime corecții vin câteva elemente de factură gramaticală din textul documentului. Astfel, enumerația continuă cu „mătușele lor“ (МАТУШИ ИХ), Nastea și Anușca și Grișca, fiicele lui Giurgiu Drăgușanul. Deci calitatea de mătușă a celor din urmă era față de grupul care le precede în enumerație, respectiv „Marena și Anușca și Magda“, exprimat prin pronumele posesiv pentru persoana a III-a plural „lor“ (ИХЪ), și nu față de fiica lui Dragoș Viteazul. În acest caz, Giurgiu Drăgușanul nu mai poate apare ca fiu al lui Dragoș Viteazul, ci ca frate al acestuia. De altfel, numele său derivă din Drăgușeni și nu din Dragoș. În calitate de fiu al lui Dragoș ar fi trebuit să apară sub formă Dragoșevici sau Drăgușescul, cum este cazul fraților Dragomir și Ioanăș, fiii lui Ștefan Borălovici⁶ și menționați ulterior sub numele de Borălesc⁷, sau al lui Duma Braevici⁸, personaje aproape contemporane cu Dragoș Viteazul. În enumerația neamului lui Dragoș Viteazul urmează verile fiicelor lui Giurgiu Drăgușanul (ПЛЕМЕНИЦИ ИХЪ) „Nastea și sora ei (СЕСТРА ЕИ), Fedorca“, apoi urmează verii acestora două (ПЛЕМЕНИКОВЕ ИХЪ), deci iarăși raportarea gradului de rudenie

⁴ D. I. R., A., veacul XVI, vol. I, p. 57 – 58.

⁵ Ultima dată este menționat în uricul din 1431 (6939) iunie 15. Vezi *Documenta Romaniae Historica*, A. Moldova, vol. I (1384 – 1448), București, 1975, p. 153 – 154. (În continuare se va cita D. R. H., A.). Asupra vârstei înaintate a Anușcăi a fost atrasă atenția și de către Mihai Costăchescu („Ioan Neculce ...“, fasc. 5, 1925, p. 202).

⁶ D. R. H., A., vol. I, p. 64 – 65.

⁷ *Ibidem*, vol. II (1449 – 1486), București, 1976, p. 355 – 356.

⁸ *Ibidem*, vol. I, p. 300 – 301.

se face la gradul imediat anterior. Acest amănunt gramatical, pronumele posesiv la numărul singular sau plural, în funcție de numărul persoanelor din gruparea anterioară, indică destul de clar locul fiecărui individ în spița de neam și gradul de rudenie cu Dragoș Viteazul.

Urmașii lui Iachim Sacuianul, beneficiarii daniei care face obiectul uricului, sunt considerați veri ai celor ce fac dania (ПЛЕМЕНИКОМЪ СВОИМЪ). Dania este făcută lui „pan Săcuianu ceașnic și surorii lui (СЕСТРИ ЕГО) Marușcăi, și nepoatei lor de soră (СЕСТРИЗИНИ ИХЪ). Magdei și, de asemenea, verile lor (ПЛЕМЕНИКОМ ИХЪ)“.

O parte dintre cei pomeniți în uricul din 28 februarie 1507 sunt menționați și în textele altor documente. Astfel în actul din 1 februarie 1481, prin care este confirmată – printre altele – o cumpărătură de sate făcută de Ștefan cel Mare, apar în calitate de vânzători ai satului Selivestrii de la Cobăle „Danco fiul lu Sima, nepotul lui Dragoș Viteazul, și cu nepoții lui de soră; anume Giurgea, și Anușca și Vatusca, și Marie și Neagșa“⁹. Gradele de rudenie stabilite între indivizii pomeniți mai sus se regăsesc și în documentul analizat anterior; în cel din urmă apare însă un nou personaj, anume „Dragoș, fiul Dancului“. Se cuvine a fi subliniat că în actul din 1481 nu se arată într-o modalitate clară calitatea lui Sima, de fiu al lui Dragoș Viteazul, ci doar că Danco, fiul Simii, are calitatea de nepot al lui Dragoș Viteazul, ceea ce poate însemna și nepot de frate. Aceasta cu atât mai mult cu cât, în textul original, este folosit termenul românesc „nepot“. (НЕПОТЬ) și nu unul din termenii slavoni (БЪНОВЪКЪ) sau (БРАТЪЗДО) care ar putea să constituie un reper clar în acest sens.

Observațiile făcute până acum pot să constituie un suport, minim, dar nu neglijabil, pentru a propune o nouă spița de neam a lui Dragoș Viteazul (vezi Anexa 2), bazată în cea mai mare parte a sa pe informația din uricul din 28 februarie 1507. Indivizii care apar în plus în varianta lui Mihai Costăchescu, aleși din documentele de mai târziu referitoare la unele proprietăți bănuite a fi aparținut lui Dragoș Viteazul, nu pot incluzi cu destulă certitudine în neamul lui Dragoș Viteazul. Puteau să devină rude prin alianță ale urmașilor acestuia, ale membrilor familiei în discuție aflați la o doua, a treia sau o altă generație decât cea a lui Dragoș Viteazul.

Pe lângă aceste observații de ordin genealogic se mai cuvine să fie clarificate câteva chestiuni legate de persoana lui Dragoș Viteazul. Fără îndoială, personajul era pentru cei din familie reprezentantul cel mai de seamă. Această postură putea să-i fie recunoscută atât datorită vârstei dar și, nu în ultimul rând, poziției sale politice. În acest sens trebuie menționat că în 1392 personajul era pomenit în sfatul lui Roman voievod¹⁰. În 1395 el este alături de ceilalți boieri, dintre care încă trei sunt numiți „viteji“, care garantează pentru credința domniei Țării Moldovei, a voievodului Ștefan, față de coroana polonă¹¹. În timpul domniei lui Alexandru cel Bun este pomenit deseori în sfatul domnesc. Poziția sa în sfat, deși inconstantă ca loc în enumerația boierilor, boierii menționați înainte și după el, pot fi considerate argumente în favoarea ideii că „Dragoș de la Neamț“, cu sensul de pârcălab de Neamț, „pan Dragoș“ și Dragoș Viteazul denumesc aceeași persoană (vezi Anexa 2). Ultima dată este pomenit ca „Viteazul“ în actul din 16 februarie 1428¹², iar ultima menționare a sa în sfatul domnesc este din 15 iunie 1431¹³. Această

⁹ *Ibidem*, vol. II, p. 355 – 356.

¹⁰ *Ibidem*, vol. I, p. 3.

¹¹ Mihai Costăchescu, *Documentele moldovenești înainte de Ștefan cel Mare* ..., vol. II, p. 611 – 615.

¹² D. R. H., A., vol. I, p. 102 – 104.

Ibidem, p. 152–154.

îndelungată carieră politico-administrativă a putut constitui o motivație solidă pentru urmașii săi de a găsi în el un element de legitimitate a întregului lor neam. Așa s-ar putea explica faptul că este pomenit în uricele rudelor sale în postura de efigie a neamului, ceea ce nu trebuie confundat cu calitatea de strămoș comun pentru toți cei pomeniți în documentul din 28 februarie 1507.

În istoriografia românească s-a opinat că Dragoș Viteazul ar fi personajul de la care și-ar avea numele regiunea cunoscută sub numele de Câmpul lui Dragoș¹⁴. Analiza documentelor care s-au păstrat și care se referă la satele din această regiune nu conduce însă la asemenea concluzie. Este adevărat că prin actul din 1 februarie 1481 o rudă de-a sa, Dancu, nepotul lui Dragoș Viteazul, vinde satul Selivestrii de la Cobâle¹⁵. Însă Cobălele constituiau o regiune cu totul diferită de Câmpul lui Dragoș, nefiind inclusă în spațiul definitiv de ultimul toponim.

Încercările de identificare a lui Dragoș Viteazul cu Dragoș Gârbea sau cu Dragoș de la Stavnic rămân deocamdată hazardante, nefiind suficient de bine susținute documentar. La stadiul actual al cercetărilor, dintre toate proprietățile care au putut aparține lui Dragoș Viteazul, singurul element care poate fi controlat este satul Săcuienii din uricul din 28 februarie 1507, de la care a pornit și încercarea genealogică. Odată ce fiica sa, Anușca, apare, în calitate de coproprietar al satului, alături de celelalte rude ale tatălui său, devine firească încheierea că și Dragoș Viteazul a fost coproprietar în acest sat. În ceea ce privește curtea lui Dragoș Viteazul, localitatea ei rămâne încă un deziderat care, deocamdată, nu poate fi atins.

¹⁴ Încă Teodor Codrescu opina: „... Dragoș Viteazul, de la care își trage numele Câmpul lui Dragoș pe Nekid”. („Uricariul”, vol. XVIII, Iași, 1892, p. 453).

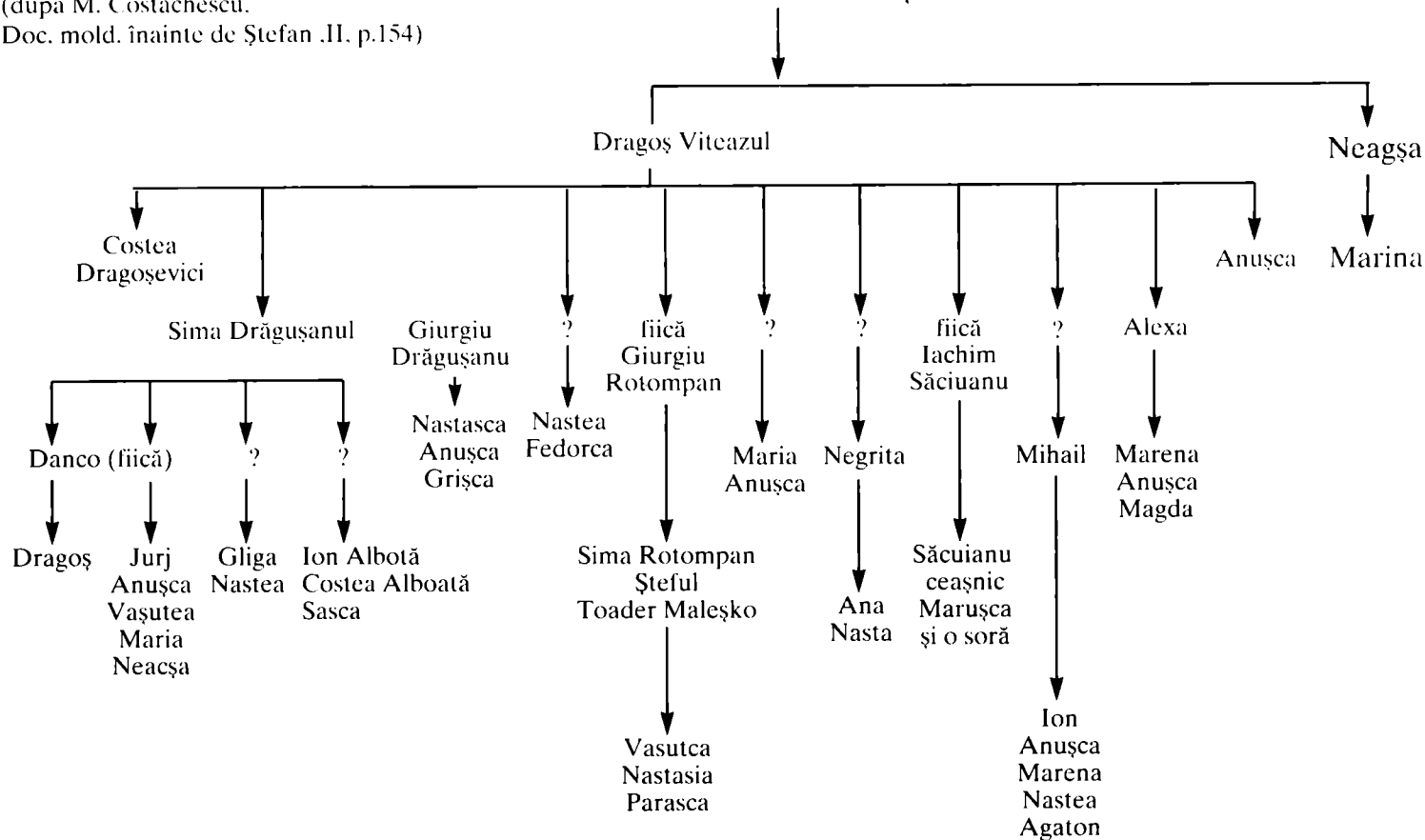
¹⁵ *D. R. H., A.*, vol. II, p. 355 – 357.

Anexa I

(după M. Costăchescu.

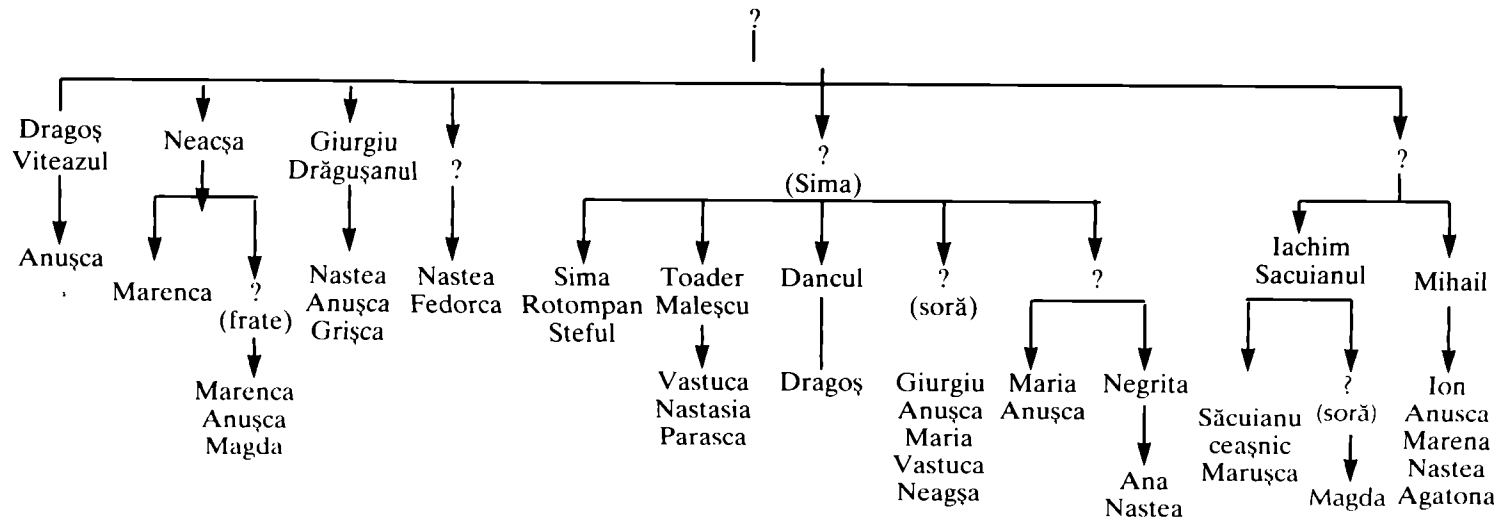
Doc. mold. înainte de Ștefan .II, p.154)

NEAMUL LUI DRAGOȘ VITEAZUL

ANEXA 2

NEAMUL LUI DRAGOȘ VITEAZUL (variantă propusă)

Instalarea primei centrale termoelectrice în portul Brăila

GHEORGHE IAVORSCHI

Brăila, important port și centru comercial la Dunărea maritimă, a cunoscut în secolul al XIX-lea o dezvoltare edilitară prodigioasă. Oraș bine sistematizat, cu străzile pietruite, telefonizat (1883), canalizat și aprovizionat cu apă filtrată (1891), parțial electrificat (1893), dotat cu mijloace moderne de transport în comun (tramvai electric din 1900), Brăila a ținut pasul cu marile centre urbane din vestul și centrul Europei în aplicarea unora dintre cele mai noi descoperiri științifice.

În spiritul vremii, iluminarea publică s-a făcut, în prima jumătate a secolului al XIX-lea, cu felinare având opaite cu seu și apoi lumânări¹, pentru ca, în anul 1858, să introducă „gazul fotogen” (petrol lampant)². Un număr de 283 lămpi cu petrol introduse în felinare și mai târziu în „baloane de Boemia”, suspendate de stâlpi de bronz lucrați artistic³, asigurau, pe timpul nopții, o anumită iluminatie, de care, însă, locuitorii nu erau prea mulțumiți.

După ce Timișoara a devenit, în 1884, primul oraș din Europa iluminat cu electricitate⁴, brăilenii încep să facă proiecte pentru a introduce noul sistem. Din anul 1885 și până la sfârșitul veacului trecut, Primăria orașului Brăila poartă o intensă corespondență cu firme de prestigiu din Germania, Marea Britanie, Franța, Austro-Ungaria, Elveția și Italia, pentru concesionarea lucrărilor de electrificare a urbei⁵. În anul 1890 se face un experiment, finanțat de Primărie, de iluminare electrică a străzilor Galați, Golești și Polonă, realizat de firma „Siemens-Halske” din Viena. Din raportul comisiei urbanistice de urmărire a experiențelor rezultă că „este posibil d-a se ilumina prin electricitate principalele strade ale orașului prin lămpi cu arc (...) la o depărtare de aproape 100 m, una de alta”⁶. Dar sedusă, un timp, de ideea iluminării cu hidrogen („gaz de apă”), propusă de firma germană „Auer de Welsbach”⁷, primăria abandonează colaborarea cu „Siemens-Halske”.

Tratativele cu această renumită societate industrială le-a preluat Serviciul hidraulic Brăila, care, în 1892, încheie un contract pentru iluminarea cu electricitate a portului Brăila⁸. Pentru suma de 121.890 lei aur, „Siemens-Halske” se obligă să construiască, în docuri, o centrală electrică, care, după instalare, să rămână în proprietatea statului român⁹. În vara anului 1893, centrala electrică din portul Brăila a început să funcționeze, prilej cu care s-a organizat, în luna septembrie, același an, vizitarea instalațiilor de către șeful statului român, regele Carol I¹⁰.

După cum menționează documentele păstrate la Arhivele Statului Brăila, uzina dispunea de o mașină cu aburi sistem „Westinghouse” de 50 C.P., un cazan

¹ Arh. St. Brăila, fond Primăria municipiului Brăila, dosar 10/1838, f. 1–24.

² Ibidem, dosar 47/1857, f. 13.

³ Ibidem, f. 14–20.

⁴ Ștefan Bălan, Nicolae St. Mihăilescu, *Istoria științei și tehnicii în România*. Date cronologice, București, 1985, p. 195.

⁵ Arh. St. Brăila, fond Primăria municipiului Brăila, dosar 13/1895, f. 1–290.

⁶ Ibidem, f. 82.

⁷ Ibidem, f. 95–96, 115–116, 128–135.

⁸ Ibidem, fond Serviciul hidraulic Brăila, dosar 2/1892, f. 20–27.

⁹ Ibidem, f. 3–4.

¹⁰ Ibidem, dosar 1/1893, f. 124.

de forță „inexplodabil”, cu o suprafață de încălzire de 85 m. p., în greutate de 11.300 kg, dinamuri, electromotoare, pompe centrifuge, un coș de fum înalt de 20 m și o rețea de distribuție prin cabluri subterane. Corpurile de iluminat erau cu arc voltaic, fiecare cu o putere între 1 000 și 2 000 lumânări (etalonul de măsură al timpului!). Cu 60 de becuri introduse în globuri de protecție și ancorate pe stâlpi metalici se asigura iluminarea cheiului portului pe o distanță de 2 500 m. Suprastructura era compusă dintr-o sală pentru mașini, o sală pentru cazane, atelier de reparații, depozite și alte anexe¹¹.

A fost ridicat și un far pentru „a facilita intrarea bastimentelor în port”, sub forma unui catarg din lemn de 15 m înălțime, încadrat de o scară de acces. La vârf era amenajată o platformă, pe care s-au instalat trei lămpi electrice (cu o putere de 6 000 lumânări) și oglinzi reflectorizante¹². Centrala mai deservea câteva pompe electrice de desecări pentru combaterea deselor inundații sau infiltrări de apă în docuri și un număr de elevoare și macarale¹³. După cum arată direcțiunea firmei „Siemens-Halske”, devizul lucrării a fost redus sub prețul de cost, întrucât „ne-a povăuit ideea că numai atunci vom obține lucrări însemnate de la onor guvern, dacă vom furniza cu prețurile cele mai scăzute tot ce se poate mai bun”¹⁴. Anual, uzina consuma cca 400–500 tone de cărbuni de Cardiff și producea în jur de 115.000 kw¹⁵.

În anul 1895 se încheie o convenție între Consiliul municipal Brăila și Serviciul hidraulic, prin care „Primăria va instala, cu cheltuiala sa proprie, în grădina publică, șase lămpi cu arc sistemul Siemens-Halske, ce se vor alimenta cu curent electric provenit de la uzina electrică din portul Brăila”¹⁶. De asemenea, Stația C.F.R. Brăila a introdus iluminatul electric în anul 1902, energia fiind furnizată de aceeași uzină¹⁷.

A doua centrală electrică (de mici proporții), instalată la Brăila, a fost realizată în 1894 la Moara „Millas”, pentru asigurarea alimentării utilajelor de producție și a iluminării întreprinderii¹⁸.

Dacă portul, grădina publică și gara Brăilei au fost iluminate cu ajutorul energiei electrice, începând din 1893 (respectiv 1895, 1902), străzile orașului au continuat, un timp, să fie „eclerate” cu felinare pe bază de petrol lampant. Pentru electrificarea întregului oraș, Primăria orașului Brăila a încheiat în anul 1900 un contract cu firma „Hellios Electricitäts-Aktien Gesellschaft” din Köln (Germania)¹⁹, realizatoarea rețelei de tramvai din localitate²⁰. Edificarea noii centrale electrice a fost făcută pe bază de concesiune, firma germană beneficiind timp de 30 de ani de dreptul de exploatare a instalațiilor²¹.

La 15 septembrie 1905 a fost dat în funcțiune „ecleragiul electric pe toate străzile orașului”²². Imediat au început operațiunile de bransament pentru instituții

¹¹ Ibidem, dosar 2/1892, f. 1–28; dosar 3/1897, f. 1–48, dosar 9/1902, f. 1–2.

¹² Ibidem, dosar 2/1892, f. 17.

¹³ Ibidem, dosar 9/1902, f. 1.

¹⁴ Ibidem, dosar 2/1892, f. 3.

¹⁵ Ibidem, dosar 9/1902, f. 1–32.

¹⁶ Ibidem, dosar 17/1900, f. 20–21.

¹⁷ Ibidem, dosar 9/1902, f. 136.

¹⁸ Ibidem, dosar 13/1895, f. 82.

¹⁹ Primăria orașului Brăila, *Convențiunile comunei relative la iluminatul și tramvaiul electric*, Brăila, 1925, p. 41–48.

²⁰ Ibidem, f. 1–7.

²¹ Ibidem, p. 41.

²² Arh. St. Brăila, fond Primăria municipiului Brăila, dosar 44/1905, f. 121.

publice, întreprinderi și consumatorii particulari²³. Baza energetică a uzinei electrice „Heliös” era asigurată de o mașină cu aburi sistem „Compound” de 230–300 C.P. și un motor „Diesel” de 250 C.P., cu utilizare de păcură²⁴. Rețeaua de tramvai era alimentată de o uzină electrică proprie, iar prima centrală din docuri a continuat să funcționeze, până la mijlocul secolului al XX-lea²⁵.

Construirea, în 1893, a centralei termoelectrice din portul Brăila, la numai 13 ani de la punerea în funcțiune a primei instalații experimentale de acest fel, datorate inventatorului american Thomas Edison, situează Brăila în avangarda localităților care au introdus această cucerire a științei și tehnicii.

R É S U M É

L'article représente une page de l'histoire de la ville Brăila où, en 1893, on a construit une centrale thermoélectrique.

P R É C I S

This article is a page of the history of Brăila where in 1893 was built a thermo-electric power station.

²³ Ibidem, f. 122–314.

²⁴ *Primăria orașului Brăila. Convențiunile comunei...*, p. 2.

²⁵ Arh. St. Brăila, fond Serviciul hidraulic Brăila, dosar 1/1946, f. 380.

Potențialul economic al României oglindit în Expoziția agricolă, viticolă, hortică, zootehnică și de industrie casnică a Moldovei întregite, organizată la Iași în anul 1923

VIRGILIU Z. TEODORESCU

Toamna anului 1923 a cunoscut efervescența etalării la Iași, vechea Capitală a Moldovei, a celor mai bune realizări obținute de stat și particulari în cadrul Expoziției agricole, viticole, hortice, zootehnice și de industrie casnică a Moldovei întregite¹.

Această inițiativă din primul pătrar al secolului al XX-lea a avut un scop bine gândit și definit de inițiatori și organizatori, reușind, în final, să ilustreze evoluția agriculturii și raporturile sociale după anul 1906, când la București această parte de țară participase și prezentase rezultate ce reflectau moduri de viață tradițională. Scurgerea a circa 20 de ani, vitregiile războiului și dificultățile provocate de crizele economice și sociale au determinat anumite situații pe care anul 1923, prin această expoziție, le-a înregistrat.

Experiența anului 1906, capacitatea intelectuală a inițiatorilor și organizatorilor s-au reflectat în modul de gândire și realizare atât a expoziției propriu-zise, dar mai ales prin modul cum a fost lansată campania de depistare, recoltare, înregistrare a mărturiilor care urmau să fie supuse unei selecții și apoi expunerii adecvate în această expoziție. Gândită ca o muncă monografică, zestrea informațională rămasă, din păcate, numai parțial cunoscută, constituie în prezent, dar mai ales în viitor, când vor fi coroborate informațiile cu noi depistări, posibilitatea de a cerceta de pe multiple planuri aspectele evidențiate în această expoziție, și, totodată, o serie de deziderate ale aceluia deceniu care nu și-a găsit atunci rezolvare, urmând a fi supuse unei analize care să ducă la reținerea acelor obiective ce constituie o problemă de actualitate și a deceniilor noastre.

Idee a anului 1921, gândită inițial pentru a fi realizată în anul 1922, atunci când se trece la materializarea ei. În acest sens, în scopul declanșării lucrărilor de organizare a fost convocat, în zilele de 28 și 29 mai 1922, un congres în aula Universității din Iași. În cadrul acestei reuniuni științifice, discuțiile s-au purtat în plenară și pe secțiuni. Atunci s-a hotărât să fie adoptată formula de expunere în trei grupe a produselor în viitoarea expoziție. Le menționăm pentru a sugera concepția organizatorilor:

a) Grupa pavilioanelor oficiale care urmau să cuprindă:

- pavilionul agriculturii generale, realizat pe județe, prezentând probe de semințe, plante, varietăți cu indicatoare care să reflecte rezultatele obținute. Pentru o ilustrare mai amplă se preconiza alcătuirea unor hărți ale județelor, la care datele să fie comparate cu situația anului 1906, fotografiile ale instituțiilor agricole, peisaje. Tot în acest pavilion urmau să fie expuse și mostre de insecte vătămătoare din agricultură. Un loc special se rezerva expunerii cărții agricole;
- pavilionul viticulturii și horticulturii;

¹ Arh. St. Buc., fond Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice, dosar 386/1923, f. 10–11.

- pavilionul zootehnicii;
- pavilionul agriculturii;
- pavilionul anchetei sociale;
- pavilionul industriei casnice, sericulturii și artei naționale la sate.

b) Grupa pavilioanelor statului:

- pavilionul Ministerului Agriculturii;
- pavilionul Direcției Regiei Monopolurilor Statului;
- pavilionul Silviculturii, pescăriei și vânătorii.

c) Grupa pavilioanelor particulare:

- pavilionul inițiativei particulare pe tărâmul progresului;
- pavilioane speciale ale agriculturii, viticulturii, horticulturii, industriei casnice, zootehnicii și produse derivate;
- pavilionul fabricilor de industrializare a produselor agricole, viticole și horticole.

Pentru informarea celor interesați, în luna iunie 1922 a fost elaborată o broșură care cuprindea informații referitoare la programul general, componența organelor de coordonare a organizării expoziției. Deschiderea expoziției era preconizată pentru data de 15 septembrie 1923. Timp de o lună, vizitatorii aveau posibilitatea de a lua la cunoștință diferitele aspecte evidențiate de expozanți. Broșura aducea la cunoștință și componența Comitetului executiv al Comisariatului General. Președinte fusese desemnat savantul Petru Poni, membru al Academiei Române, iar ca membri au fost aleși: Zoe Gh. Mârzescu, D. Tacu, dr. C. Enășescu, general adj. D. Gherculescu, dr. A. Căpățână, secretar al Comitetului executiv a fost desemnat C. V. Oescu.

Ca membri ai Comisariatului General au fost desemnați și primarul orașului Iași, prefectul județului, prefectul Poliției Iași, senatorul C. Crupenschi, prof. univ. Haralamb Vasiliu, colonel C. Gorgos, în calitate de viticultor, I. Botez, directorul Băncii Iașilor, M. Wachtel, directorul Băncii Moldova, ing. I. Casetti, inspectorul agronom Virgil Urdea, preotul C. Dron, prof. Gh. Ghibănescu, Constantin I. Ciulei, inginer agricol. Au fost desemnați și membrii corespondenți pentru București, Cernăuți și Chișinău. Capitala era reprezentată prin dr. Gh. C. Ionescu Sisești, ing. M. Manoilescu și I. Berceanu. Secretar general a fost Vasile Sadoveanu.

Munca desfășurată de organizatori urma să se materializeze atât prin expoziția de la Iași, cât și printr-o lucrare de anvergură cuprinzând 25 de capitole. La elaborarea acestora erau antrenati oameni de știință, cercetători, funcționari superiori din Ministerul Agriculturii².

Primăria Municipiului Iași, luând în discuție programul alcătuit de Comisiunea pentru realizarea expoziției, a aprobat, în unanimitate, ideea, apreciind că o asemenea manifestare interesează Iașul în viața sa economică, hotărând și locul amplasării pe platoul Copoului³.

Astfel se localiza și adăpostea această inițiativă, care urma să se desfășoare sub patronajul și cu participarea Ministerului Agriculturii. Această idee a organizării expoziției a apărut ca o necesitate a ilustrării profundelor transformări determinate de schimbările intervenite după război, ca urmare a aplicării reformei agrare. Ea a răspuns și imperativului care reclama popularizarea rezultatelor bune. Faptul că organizatorii expoziției își propuseseră să efectueze o anchetă agricolă

² Ibidem, f. 34–35.

³ Arh. St. Iași, fond Primăria municipiului Iași, dosar 216/1922, f. 8 (Decizia nr. 116 din 9 mai 1923).

care urma să consemneze situația la zi, pentru a scoate în evidență, prin metode comparative rezultatele remarcabile obținute prin folosirea unei tehnici agricole corespunzătoare, concomitent cu aplicarea consecventă a indicațiilor date de specialiști, demonstrează cât era de necesar pentru propășirea întregii economii a României să fie stimulată producția agricolă.

Câteva din momentele care au reclamat organizatorilor găsirea celor mai adecvate soluții sunt de menționat. La 11 mai 1922, în numele comisariatului general, dr. C. Enășescu și dr. Căpățână solicitau sprijin tehnic pentru amenajarea terenului de pe platoul Copoului, care fusese afectat pentru organizarea expoziției⁴. Primăria municipiului Iași a pus la dispoziție o suprafață de teren de circa 5 ha. Expoziția era încadrată de parcul sportiv și Observatorul astronomic. Ministerul de Război a pus la dispoziție 19 pavilioane. Alte terenuri din apropiere au fost repartizate pentru demonstrațiile practice cu mașinile agricole.

Preconizată inițial pentru toamna anului 1922, expoziția a fost realizată în același anotimp al anului 1923, întrucât au fost o serie de dificultăți, inclusiv de natură urbanistică, care au reclamat contribuții umane și materiale. La sfârșitul anului 1922 a fost elaborat un plan definitiv al amplasării diverselor pavilioane, cuprinzând și repartizările pe spații ale expozanților. Planul a fost întocmit de N. Ribalschi⁵.

La 16 februarie 1923, președintele Comisariatului General, prof. univ. Petru Poni adresa, pentru 18 februarie, o invitație către membrii Comisariatului pentru a participa la o ședință plenară⁶. Cu acest prilej erau analizate stadiile în care se aflau diversele aspecte cu care se confruntau organizatorii. În acest sens au fost adoptate o serie de măsuri organizatorice. Subvențiile acordate de Ministerul Agriculturii, Uniunea Sindicatelor Agricole, Societatea Națională de Agricultură s-au constituit în principalele surse care au finanțat lucrările de amenajare a expoziției. Fiecare județ participant a primit ca spațiu de expunere un stand de circa 7,50 m p. S-a preconizat ca exponatele premiate la expozițiile județene ce urmau să fie organizate între 1–15 august să fie aduse și expuse în aceste standuri. Informațiile necesare includerii în broșurile de popularizare urmau a fi trimise organizatorilor până la 1 august.

În incinta expoziției s-a preconizat și aducerea a 6 case țărănești reprezentative pentru zonele etnografice. Urmău a fi montate două din zona de munte, trei din zona de deal și o casă de pescar. Ele urmau a fi înzestrate cu toate obiectivele specifice zonei spre a fi reprezentative pentru gospodăriile țărănești. Aceste piese etnografice urmau a se integra cu participări definitive la zestrea preconizată a Muzeului agricol și de artă națională a Moldovei.

Apropierea datei de inaugurare a expoziției ridica noi și noi probleme în fața organizatorilor. Au fost situații când înțelegerea și bunăvoința au fost cele care au lichidat o serie de dificultăți inerente. În luna septembrie 1923, se făceau intervenții pentru plățirea lucrărilor efectuate în scopul prelungirii liniei de tramvai, circa 800 m, până la cel de al doilea rond⁷.

Atenția orașului gazdă față de participanți s-a manifestat prin măsurile luate pentru asigurarea transportului pe C.F.R. la un preț redus de 75% și 50%, iar pentru cazarea grupurilor, în mod gratuit, s-a asigurat încartiruirea la Regimentul 7

⁴ Ibidem, f. 10.

⁵ Ibidem, f. 23 (Plan la scara 1:2000).

⁶ Ibidem, f. 17.

⁷ Ibidem, f. 28 a.

Roșiori, unde s-au repartizat 500 de paturi⁸. Pentru asigurarea divertismentului participanților, au fost antrenate muzicile militare și orchestrele din Iași. Orientarea vizitatorilor a fost asigurată și printr-o broșură alcătuită în așa mod încât să se constituie și o valoroasă călăuză la monumentele istorice, a locurilor pitorești din Iași și împrejurimi.

La 27 septembrie 1923 a avut loc, pe o vreme ploioasă, deschiderea oficială a expoziției. Ca invitat de onoare a participat și generalul francez H. Berthelot. Expoziția a rămas deschisă pentru public până la 31 octombrie 1923, bucurându-se de un larg interes din partea vizitatorilor. Înlesnirile de transport și cazare au facilitat multora posibilitatea de a veni la Iași în acest interval de timp și a lua cunoștință cu tot ceea ce organizatorii consideraseră ca fiind reprezentativ pentru a fi expus în conformitate cu cele stipulate în programul-cadru lansat la început de drum.

Ca o încununare a aprecierilor publicului vizitator, reacției presei și specialiștilor, la 10 februarie 1924, în incinta clădirii Prefecturii județului Iași a avut loc solemnitatea înmânării diplomelor și medaliilor acordate de Comisariatul general al expoziției⁹. Beneficiarii au achitat câte 50 de lei pentru diplomă, 300 lei pentru medalia de aur, 250 de lei pentru medalia de argint și 200 de lei pentru medalia de bronz¹⁰. Erau medaliile bătute pentru Ministerul Agriculturii, după macheta artistului C. Cristescu¹¹. Medaliile aveau un diametru de 60 mm.

Pentru organizatori, experiența le demonstrase că organizarea expoziției, prin efortul uman și material, dar mai ales prin mesajul către publicul larg, impunea perpetuarea acțiunii printr-o formulă care, de la caracterul temporar, să se transforme într-o manifestare perenă, care să se constituie componentă a vieții culturale a Iașului. În acest context se înscrie și expunerea de motive la proiectul de statut al Asociației culturale ce preconiza să patroneze Muzeul agricol și de industrie casnică a Moldovei întregite¹².

R É S U M É

L'article nous présente l'exposition de 1923 organisée à Iassy, exposition qui reflétait la situation de la Moldavie du point de vue de l'économie agraire : agriculture, viticulture, horticulture, zootechnie, industrie menagère.

P R É C I S

The article talks about the exhibition of 1923 from Iași, which reflected the situation of Moldavia concerning its economical development.

⁸ Ibidem, f. 38.

⁹ Ibidem, f. 54.

¹⁰ Ibidem, f. 56; dosar 351/1923, cuprinzând diferite materiale.

¹¹ Gh. Buzdugan, Gh. Niculiță, *Medalii și plachete românești*, București, 1971, p. 265.

¹² Const. I. Ciulei, *Expunere de motive la proiectul de statut al Asociației culturale „Muzeul agricol și de industrie casnică a Moldovei întregite”*, Fălticeni, 1927, 24 p.

Considerații asupra catagrafiei orașului București din 1831

TIBERIU TĂNASE

I. DATE DEMOGRAFICE DIN DOCUMENTE ANTERIOARE ANULUI 1831

Documentele care conțin date demografice sunt indispensabile evoluției social-economice a centrelor urbane, densitatea populației indicând întotdeauna procesul de dezvoltare a așezării respective.

Orașul București nu a dispus de astfel de documente pentru a se putea determina numărul și componența socială a populației sale înainte de secolul al XVIII-lea. Datele subiective și de cele mai multe ori contradictorii, înfățișate de călătorii străini nu pot alcătui decât o imagine aproximativă asupra numărului locuitorilor Bucureștilor în secolele al XVI-lea și al XVII-lea, care evoluează de la 10 000 la 30 – 40 000 de persoane.

Primul recensământ al unei părți a populației orașului și cel mai vechi document demografic pentru București îl constituie catastihul din iunie 1752¹, cuprinzând numele și ocupația locuitorilor de pe locul viei domnești de lângă Curtea Veche, precum și ale celor 12 mahalale din cuprinsul părții răsăritene a orașului.

În timpul administrației provizorii ruse din anii 1773–1774, s-a redactat primul recensământ organizat al întregii țări și al populației Capitalei, din care s-a păstrat doar tabelul recapitulativ² în arhivele rusești, redactat în limba rusă, cuprinzând județul Ilfov, care includea și orașul București.

Domnul Mihai Șutu, în anul 1791, a dat o dispoziție marelui ban Nicolae Brâncoveanu și marelui logofăt Scarlat Greceanu ca să întocmească o catagrafie a locuitorilor Bucureștilor. Nu se știe însă dacă această catagrafie a mai fost întocmită, deoarece în arhive nu s-a păstrat nici un document referitor la ea. În schimb, catagrafia din anul 1798, întocmită la porunca lui Constantin Hangerli, dădea ca cifră globală a împărțirii administrative 80 de mahalale cu 6006 case și aproximativ 30 030 locuitori.

Din datele unei alte catagrafii, aceea a eparhiei Ungro-Vlahiei, înfăptuită în vremea mitropolitului Ignatie în 1810, rezultă că orașul număra pe atunci 89 de mahalale cu 7503 case și 32185 locuitori, fără a mai socoti pe străinii și flotanții omiși, care se ridicau și ei probabil la un total de 10 000–15 000 de persoane³. În același timp, din îndemnul autorităților militare ruse, s-a alcătuit, tot în anul 1810,

¹ Ion Ionașcu, *Aspecte demografice și sociale din București la 1752*, în „Revista Arhivelor”, II (1959), nr. 2, p. 131–134.

² Florian Georgescu, *Aspecte privind împărțirea administrativă și evoluția demografică din Bucureștii anilor 1831–1848*, în „Materiale de istorie și muzeografie”, III București, 1965, p. 58.

³ Al. Lapedatu, *Catagrafia bisericilor bucureștene la 1810*, București, 1907, p. 55.

o catagrafie completă a locuitorilor orașului București, înregistrați nominal, cu funcțiile, apartenența etnică și religioasă⁴.

Această nouă catagrafie a orașului București a fost întocmită în perioada 1 mai 1810–august 1811, din inițiativa autorităților militare ruse de ocupație, în timpul războiului ruso-turc din 1806–1812, și se păstrează în Arhiva Centrală de Stat – Acte Vechi (CGADA) din Moscova, fond 68, Administrația militară rusă din Moldova și Țara Românească. În microfilme există două treimi din această categorie la Muzeul de Istorie a municipiului București. Catagrafia a fost întocmită de comisarii de poliție sau de cvartalul trupelor de ocupație, care au înregistrat nominal evidența populației din capitală în limba rusă, făcând și recensământul tuturor clădirilor din oraș dar, acesta din urmă pe plăși sau boiele. Populația reală surprinsă în acest document, ajuns în posesia Muzeului de Istorie a municipiului București, doar fragmentar, se cifra doar la 24 412 locuitori din care 21 104 trecuți nominal.⁵

O privire de ansamblu asupra Bucureștilor de la sfârșitul epocii fanariote este surprinsă în cunoscuta lucrare *Istoria generală a Daciei* a lui Dionisie Fotino, care prezintă unele date statistice privitoare la oraș, ce număra pe la 1819 – după afirmația autorului, 16 000 case, 100 000 locuitori specificându-se și profesiunile, apoi 4 manufacturi, 15 hanuri mai mari, 28 hanuri mici, 4 băi publice, 22 de fântâni și cișmele, 2 școli și 4 spitale, și, de asemenea, 126 mănăstiri, biserici și paraclise⁶.

Acestea sunt datele statistice mai amănunțite pe care le cunoaștem privitoare la orașul București, înainte de epoca reglementară, când se vor efectua recensăminte regulate, efectuate la intervale fixe și cu cifre care se vor apropia de realitate.

II. ASPECTE REZULTATE DIN STUDIUL CATAGRAFIEI GENERALE DIN ANUL 1831

1. Date statistice generale.

În anul 1831, pentru aplicarea justă a prevederilor Regulamentului Organic, privitor la măsurile edilitar-administrative ce se impuneau pentru modernizarea Capitalei, se întocmește, din dispoziția Vorniciei poliției (orașului), cea mai amănunțită catagrafie a locuitorilor, împărțiți pe mahalale și vopsele, făcută până atunci de autoritățile locale.

La 29 decembrie 1831, comisarii celor cinci vopsele înaintau oficialităților, în tabele centralizatoare⁷, rezultatele recensământului nominal al populației Capitalei, împărțită pe categorii sociale⁸ și după originea etnică⁹. În același timp, se prezentau și datele desfășurate ale catagrafiei, alcătuită pe fiecare mahala în parte, în cuprinsul vopselei respective.

⁴ Centralnyj gosudarstvenyj arhiv drevnih aktov (C.G.A.D.A.), fond 69, dosar 260 – Administrația rusă în Moldova și Țara Românească.

⁵ Paul Cernovodeanu, Irina Gavrila, *Boicrimea în catagrafia orașului București din 1810–1811*, în „Revista Arhivelor”, anul LXVIII (1991), vol. LIII, nr. 1, p. 33–34.

⁶ Dionisie Fotino, *Istoria generală a Daciei*, cu siguranță, exagerate deoarece în catagrafia din decembrie 1831 totalul populației se ridica la 70 000 de locuitori, iar numărul caselor nu depășește cifra de 10 074.

⁷ Arh. St. Buc., Filiala municipiului București, fond Agia orașului București, dosar 1798/1831. Dosarul include hârtiile centralizatoare ale celor cinci vopsele. (În continuare se va cita Arh. St. Buc., F.m.B.).

⁸ Clasa boicrilor, clasa de mijloc, clerul.

⁹ Localnici, țigani, evrei, sudiți străini.

Rezultatul obținut prin totalitatea cifrelor a fost tipărit într-o foaie volantă difuzată de autorități, intitulată „Tabla statisticească a poliției București”, alcătuită în luna decembrie 1831¹⁰, publicată și în presă¹¹. Din studiul tabelului centralizator rezultă că orașul era împărțit în cinci plăși (văpsele), galbenă, verde, roșie, albastră și neagră, care cuprindeau 78 de mahalale.

Populația orașului se ridica la cifra de 58 893 locuitori (localnici)¹², din care : clasa boierilor cu familiile lor reprezentau 2 598 locuitori¹³, clasa de mijloc era reprezentată de 38 523 locuitori¹⁴ și care împreună cu slugile lor totalizau 46 564 locuitori¹⁵, iar o altă categorie (clasă) cuprinsă în tabel cuprindea 1 252 persoane, împărțite în călugări, preoți și familiile lor.

Catagrafia mai cuprinde și alte date statistice, cum ar fi numărul caselor din oraș, care erau în număr de 10 047¹⁶. De asemenea, lăcașurile de cult care erau înregistrate astfel: 26 de mănăstiri, 95 biserici ortodoxe, o biserică armeană, 2 catolice, una luterană, una calvină și o sinagogă¹⁷.

Alte date statistice reflectă activitatea economică a orașului. Existența a peste 100 de fabrici, din care „43 de lumânări de ceară, 8 de ulei, 1 de ciorapi, 10 de basmale de nas, 1 de testemele, 3 de pălării, 1 de pânzeturi, 64 de piei, 5 de gătane de mătase și de lână de doc de satin”¹⁸, redau începuturile activității industriale în orașul București. Această afirmație este întărită și de existența a 15 mori¹⁹, a 9 poverne, 2 sărării, 2 tipografii, 1 litografie și librărie.

2. Componenta socială

Analizând tabelul centralizator, putem constata existența următoarelor categorii (clase): a) *boierii* – cuprinzând pe „marii dregători” și pe subalternii lor, cât și pe foștii dregători proprietari de moșii, care erau în total, în număr de 615 persoane, dar împreună cu familiile lor reprezentau 2589 de persoane²⁰, b) *orășenii* sau *târgoveții* (adică mulțimea meseriașilor și negustorilor), care constituiau majoritatea populației, depășind toate celelalte categorii luate împreună²¹.

Conform datelor statistice ale tabelului centralizator²² exista un număr de 10 801 bărbați aparținând acestei categorii „clasă de mijloc”, față de 615 boieri, 256 de preoți și 137 de călugări. Dacă adăugăm și membrii familiilor lor (soție și copii), atunci obținem un total de 38523 pentru orășeni, față de numai 2598 pentru boieri și familiile lor și numai 1252 pentru clerici²³.

Examinând cifrele culorii de roșu care cuprindea centrul comercial, „târgul propriu-zis”, statistica ne indică existența a 1867 de negustori și meșteșugari²⁴, nu mai puțin de 2831 de slugi și 854 slujnice²⁵ – majoritatea acestora sunt cei care ajutau la fabricarea și vânzarea diverselor articole, deci calfe, ucenici și vânzători.

¹⁰ Vezi anexa I (nr. 1).

¹¹ „Curierul românesc”, IV (1831), nr. 13 (10 martie), p. 49.

¹² Adunările au fost greșite, cifra corectă este de 58 893 și nu 58 791, cum apare, eronat în centralizator.

¹³ Vezi anexa I.

¹⁴ Ibidem.

¹⁵ Cifra din tabel este greșit calculată la 46 404, cifra corectă fiind 46 504.

¹⁶ Vezi anexa I.

¹⁷ Ibidem.

¹⁸ Arh. St. Buc., F.m.B., fond Primăria municipiului București, dosar 31/1886, f. 7.

¹⁹ Ibidem, (Tabelul în care se arată că 7 erau pe apă și 8 de cai).

²⁰ Vezi anexa I.

²¹ Const. C. Giurescu, *Istoria Bucureștilor*, București, 1979, p. 229.

²² Vezi anexa I.

²³ Ibidem

²⁴ Ibidem

²⁵ Ibidem

c) *clericii și ostașii* făceau parte din primele două categorii. Prin frunzașii lor, înalții ierarhi, egumeni de mănăstiri și comandanți militari din boierime, iar prin masa sau grosul lor, preoții de rând și ostașii de rând, din orășenime²⁶. Statistica ne arată existența a 137 de călugări și 256 de preoți; despre militari nu avem date statistice. d) *slugile* – numărul total al slugilor se ridica la cifra de 10833, din care 2371 boierești, 7981 ale clasei de mijloc, 199 ale clerului, 282 ale evreilor.

3. Componenta etnică

Asemenea tuturor orașelor mari, Bucureștii au avut o populație amestecată, autohtonilor majoritari adăugându-li-se tot felul de elemente străine, venite în timp, dintre care evreii și ȣiganii erau cei mai numeroși; lor li s-au adăugat armeni, turci, unguri, austrieci, francezi etc. Majoritatea au format-o de la început românii, urmași ai locuitorilor satului original și al satelor vecine, încorporate odată cu extinderea orașului. Din totalul de circa 70 000 de locuitori, localnicii reprezentau 58 893, în acest număr fiind cuprinși și cei 2 301 evrei cu familiile lor, precum și 3 386 de ȣigani.

Evreii au venit în București din două direcții: dinspre miazăzi, din orașele Peninsulei Balcanice și dinspre miazănoapte, din Polonia și Podolia. Cei dintâi sunt evreii spanioli, numiți astfel deoarece au pornit din Spania în urma persecuțiilor religioase ce au avut loc acolo. Ei sunt cei mai vechi evrei din București și au reprezentat întotdeauna elemente de cultură și rafinament în mijlocul conaționalilor lor. Prima mențiune documentară despre prezența evreilor în București este din vremea lui Mircea Ciobanul, când, pe la 1550, sunt amintiți cu numele lor opt evrei²⁷. În catagrafia din 1831 sunt înregistrați separat, după preoți, în număr de 563, dar împreună cu familiile lor atingeau cifra de 2 301 persoane²⁸.

ȣiganii erau robi ai domniei, ai boierilor și ai mănăstirilor, locuind în sălășe, într-o latură a curții boierești și în preajma lăcașurilor mănăstirești. Numărul total al ȣiganilor se ridica în anul 1 831 la 3 386 de suflete din care: 887 de ȣigani, 1 229 de ȣigănci, 671 feciori de ȣigani și 599 fete de ȣigani²⁹.

ȣiganii robi prestau slujbe de casă: bucătari, jimblari, croitori, pantofari, pânzari, bărbieri, argintari, cobzari și lăutari. De asemenea, o altă parte a ȣiganilor aveau slujbe la curtea boierilor: rânđași, vizitii, potcovari, fierari, zidari etc. Ei constituiau categoria socială cea mai oprimată din oraș, fiind lipsiți de libertatea individuală și putând fi vânduți ca vitele sau bunurile nemișcătoare de către stăpânii lor³⁰.

În ceea ce privește sudiții străini³¹, aceștia erau în număr de 1 793, din care: 1 226 erau austrieci, 80 francezi, 158 prusieni (germani), 236 ruși și 94 englezi³². Comparativ cu numărul evreilor, numărul sudiților străini este mai mic³³. Foarte interesant este faptul că evreii erau înregistrați separat de români sau străini, ca o categorie distinctă.

²⁶ Const. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 230.

²⁷ Ibidem, p. 225.

²⁸ Vezi anexa I.

²⁹ Ibidem.

³⁰ Florian Georgescu, *op. cit.*, p. 63.

³¹ Erau străinii din Principate care se puneau sub protecția unui consul devenind sudiți, cu un regim fiscal deosebit.

³² Vezi anexa I.

³³ Erau 1 795 de sudiți față de 2 301 de evrei.

Totalul locuitorilor se ridica la circa 70 000 de suflete, dacă socotim și 10–12 000 de locuitori care nu aveau domiciliul permanent în oraș³⁴ (adică erau flotanți).

Catagrafia generală din luna decembrie 1831 ne oferă unele informații privind mortalitatea datorată unor epidemii. Astfel, din textul tabelului centralizator aflăm următoarele: „În anul 1831 au murit de holeră în plasa galbenă 580 de suflete, în plasa verde 522, în cea roșie 161, în cea albastră 418, în cea neagră 489, peste tot 2170 suflete”³⁵.

Publicarea datelor Catagrafiei generale din anul 1831 oferă posibilitatea studierii compoziției și structurii sociale a populației bucureștene din prima jumătate a secolului trecut, cât și informații importante privind începutul industriei bucureștene în perioada aplicării prevederilor economice ale Regulamentului Organic.

4 Datele desfășurate ale catagrafiei

I. *Vopseaua roșie* cuprindea 12 mahalale cu 1116 case și un număr de 11188 locuitori (488 boieri, 480 slugi boierești, 574 țigani, 4811 clase de mijloc, 3113 slugi ale lor, 201 cler, 47 slugi de cler, 1318 evrei, 156 slugi de evrei), în 1307 familii și 761 sudiți străini. Pe familii, mahalaua Răzvan – 95 de familii, mahalaua Stelea – 52 de familii, mahalaua Coltea – 70 de familii, mahalaua Sf. Gheorghe Nou – 31 familii, mahalaua Sf. Gheorghe Vechi – 210 familii, mahalaua Sf. Ioan Nou – 88 familii, mahalaua Curtea Veche – 193 familii, mahalaua Sf. Nicolae – 83 familii, mahalaua Sf. Dimitrie – 163 familii, mahalaua Șerban Vodă – 88 familii și mahalaua Biserica Doamnei – 69 familii³⁶.

II. *Vopseaua albastră* avea 16 mahalale cu 2391 case și un număr de 12 279 locuitori (461 boieri, 296 slugi boierești, 536 țigani, 9454 clasa de mijloc, 870 slugi ale lor, 258 cler, 59 slugi de cler, 322 evrei, 22 slugi de evrei), în 2945 familii și 195 sudiți străini. Erau împărțiți astfel pe familii: mahalaua Bărbătescu – 204 familii, mahalaua Vlădica – 236 familii, mahalaua Sf. Ecaterina – 192 familii, mahalaua Flămânda – 164 familii, mahalaua Popescului – 176 familii, mahalaua Sârbilor – 137 familii, mahalaua Dobroteasca – 173 familii, mahalaua Radu Vodă – 68 familii, mahalaua Broșteni – 249 familii, mahalaua Slobozia – 184 familii, mahalaua Cărmidari – 248 familii, mahalaua Apostolu – 134 familii, mahalaua Staicului – 243 familii, mahalaua Foișorului – 187 familii³⁷.

III. *Vopseaua galbenă* cuprindea 21 mahalale cu 2018 case și un total de 10 190 locuitori (525 boieri, 541 slugi boierești, 868 țigani, 7 528 clasa de mijloc, 672 slugi ale lor, 261 cler, 25 slugi de cler, 3 evrei), în 2 466 familii și 137 sudiți străini, repartizați astfel: mahalaua Sf. Vasile – 147 familii, mahalaua Cișmeaua 149 familii, mahalaua Popa Cosma – 108 familii, mahalaua Sf. Visarion – 169 familii, mahalaua Amza – 77 familii, mahalaua Popa Dârvaș – 106 familii, mahalaua Boteanul – 56 familii, mahalaua Popa Ivașco – 148 familii, mahalaua Precupeții Noi – 142 familii, mahalaua Ceauș David – 144 familii, mahalaua Oțelari – 94 familii, mahalaua Batiștei – 114 familii, mahalaua Biserica Ienei – 48 familii, mahalaua Caimata – 81 familii, mahalaua Armenilor – 134 familii, mahalaua Popa Rusu – 85 familii,

³⁴ *Istoria orașului București*, vol. I, București, 1965, p. 194.

³⁵ Vezi anexa I.

³⁶ Arh. St. Buc., F.m.B., fond Agia orașului București, Comisia vâpselii roșii – Tabel centralizator, dosar 1798 bis/1831, f.1.

³⁷ Ibidem, Comisia vâpselii albastre – Tabel centralizator, f.2.

mahalaua Dichiului – 143 familii, mahalaua Precupeții Vechi – 136 familii, mahalaua Popa Petre – 124 familii, mahalaua Sf. Ioan Moși – 67 familii și mahalaua Silvestru – 194 familii³⁸.

IV. *Vopseaua verde* totaliza 13 mahalale cu 1 871 case și un număr de 10 367 locuitori (551 boieri, 486 slugi boierești, 619 țigani, 7 201 clasa de mijloc, 934 slugi ale lor, 244 cler, 22 slugi de cler, 9 evrei, slugă de evreu și 289 sudiți străini), împărțiți pe familii astfel: mahalaua Mihai Vodă – 262 familii, mahalaua Sf. Voievozi – 239 familii, mahalaua Crețulescului – 295 familii, mahalaua Livedea Gospod – 127 familii, mahalaua Fântâna Boului – 120 familii, mahalaua Schitul Măgureanu – 86 familii, mahalaua Biserica Albă – 275 familii, mahalaua Izvorului – 141 familii, mahalaua Sf. Elefterie – 172 familii, mahalaua Gorganului – 157 familii, mahalaua Spirea – 242 familii³⁹, în total 2 491 familii și nu 2 541, cât este totalizat greșit în tabelul centralizator.

V. *Vopseua neagră* totaliza 18 mahalale cu 1 946 case și un număr de 9 864 locuitori (287 boieri, 171 slugi de boieri, 190 țigani, 7 949 clasa de mijloc, 781 slugile lor, 299 cler, 15 slugi de cler, 222 evrei, 20 slugi de evrei), în 2 195 familii și 109 sudiți străini, repartizați astfel: mahalaua Mântulesii – 65 familii, mahalaua Sf. Ștefan – 85 familii, mahalaua Hagiului – 98 familii, mahalaua Popa Soare – 113 familii, mahalaua Olarilor – 214 familii, mahalaua Oborul Vechi – 86 familii, mahalaua Lucaci – 114 familii, mahalaua Udricani – 106 familii, mahalaua Vergului – 62 familii, mahalaua Sf. Vineri – 92 familii, mahalaua Ceauș Radu – 155 familii, mahalaua Oltenilor – 103 familii, mahalaua Neguțătorilor – 39 familii, mahalaua Pantelimon – 246 familii, mahalaua Iancului – 125 familii, mahalaua Popa Nan – 183 familii, mahalaua Delea Nouă – 158 familii și mahalaua Delea Veche – 151 familii⁴⁰.

VI. *Tabla centralizatoare*⁴¹ cuprindea cele 5 vopsele și 78 mahalale cu 10 074 case și un număr de 58 893⁴² locuitori (2 598 boieri, 2 371 slugi boierești, 38 523 clasa de mijloc, 7 981 slugile lor⁴³, 1 252 cler, 199 slugi de cler⁴⁴, 1 252 evrei, 282 slugi de evrei), în 13 065 familii și 1 795 sudiți străini⁴⁵.

ANEXA I

1831 decembrie [29]. București. Catagrafia orașului București, cuprinzând tabelele centralizatoare cu rezultatele recensământului nominal al populației Capitalei împărțită pe categorii sociale și origine etnică, precum și numărul caselor, mănăstirilor, bisericilor, fabricilor, morilor și vitelor.

³⁸ Ibidem, Comisia vâpselii galbene – tabel centralizator, f. 3.

³⁹ Ibidem, Comisia vâpselii verde – Tabel centralizator, f.4.

⁴⁰ Ibidem, Comisia vâpselii negre – Tabel centralizator, f.5.

⁴¹ Ibidem, fond Primăria municipiului București, dosar 31/1836, f. 17 – Tablă centralizatoare a poliției Capitalei.

⁴² În tabel este greșit adunat: 58 751.

⁴³ Totalul clasei de mijloc, inclusiv slugile, este de 46 504 persoane nu 46 404, cum s-a adunat greșit în tabelul centralizator.

⁴⁴ Clerul, inclusiv slugile, totalizează 1 451 persoane, nu 1 450, cum greșit este trecut în tabel.

⁴⁵ Vezi anexa I.

**TABLA STATISTICEASCĂ A POLIȚIEI BUCUREȘTI
ALCĂTUITĂ ÎN LUNA DECEMBRIE 1831 (1)**

Numirea plășilor	Suma mahalalelor în fiecare plasă	Clasa boierilor cu familiile și slugile lor												Clasa de mijloc cu familiile și slugile lor							
		Boieri	Cocoane	Feciori de boieri	Fete de boieri	Slugi	Slujnice	Copiii slugilor	Țigani	Țigânci	Feciori de țigani	Fete de țigani	TOTAL	Bărbați	Femei	Feciori	Fete	Slugi	Slujnice	Copiii slugilor	TOTAL
GALBENĂ	21	175	189	169	144	312	309	74	307	321	127	142	2269	2045	2465	1887	1796	429	258	60	8940
VERDE	13	164	179	157	194	301	278	20	272	280	114	102	2037	2101	2390	1481	1422	676	335	7	8412
ROȘIE	11	115	132	121	134	271	264	36	52	305	254	215	1899	1867	1324	856	886	2831	854	77	8695
ALBASTRĂ	15	102	115	99	103	140	143	32	205	230	127	103	1399	2577	3016	2037	2008	956	345	59	11098
NEAGRĂ	18	59	89	88	77	82	90	19	51	87	19	37	721	2111	2537	1735	1832	602	368	24	9259
TOATĂ SUMA DIN TOATE PLASELE	78	615	697	634	652	1106	1084	181	887	1229	671	599	8355	10801	11732	8046	7944	5549	2160	227	46404

**TABLA STATISTICEASCĂ A POLIȚIEI BUCUREȘTI
ALCĂTUITĂ ÎN LUNA DECEMBRIE 1831 (2)**

Numirea plășilor	Partea bărbătească cu familiile și slugile lor										Ovrei cu familiile și slugile lor								
	Călugări	Preoți	Femei	Feciori	Fete	Slugi	Slujnice	Feciorii slugilor	Fetele slugilor	TOTAL	Sudeți străini	Ovrei	Ovreice	Feciori	Fete	Slugi	Slujnice	Copiii slugilor	TOTAL
GALBENĂ	37	54	63	60	55	21	9	1	1	300	140	2	-	-	-	-	-	-	2
VERDE	20	58	61	60	58	18	14	-	-	289	371	5	3	3	2	4	-	-	17
ROȘIE	40	38	41	42	38	33	28	3	2	265	964	344	328	354	312	143	55	3	1539
ALBASTRĂ	33	54	69	55	64	30	18	-	-	323	226	73	94	96	97	20	11	2	383
NEAGRĂ	7	52	67	61	65	10	11	-	-	273	94	139	162	194	103	15	28	1	642
TOATĂ SUMA DIN TOATE PLASELE	137	256	301	278	280	112	80	4	3	1450	1795	563	587	647	504	182	94	6	2583

**TABLA STATISTICEASĂ A POLIȚIEI BUCUREȘTI
ALCĂTUITĂ ÎN LUNA DECEMBRIE 1831 (2)**

continuare

Numirea plășilor	Toată suma lăcuitorilor				Suma caselor	Suma mănăstirilor	Suma bisericilor	Suma morilor			Suma povernilor		Suma vitelor				
	Parte bărbătească	Parte femeiască	Totalul acestora	Totalul familiilor				pă apă	de cai	suma fabricilor			cai	boi	vaci	oi	porci
GALBENĂ	5707	5804	11511	2723	2323	2	21	21	21	21	5	753	526	189	11	274	
VERDE	5443	5345	10785	3031	1872	5	23	5	1	23	1	739	400	134	42	308	
ROȘIE	7538	4860	12398	1440	1139	14	11	11	1	4	4	601	5	5	2	24	
ALBASTRĂ	6741	6462	13203	3283	2594	5	21	2	4	69	1	761	673	90	294	310	
NEAGRĂ	5377	5517	10894	2588	2146	2146	19	19	2	4	2	843	281	79	688	139	
TOATĂ SUMA DIN TOATE PLASELE	30805	27988	58791	13065	10074	26	95	7	8	100	9	3697	1885	492	1037	1055	

ANEXA II

(1836, București). Date centralizatoare privind situația populației orașului București, rezultate în urma catagrafiei din acel an.

De dare de seamă. Să socotești așa a fi în poliția București 30805 suflete parte bărbătească și 27988 parte femeiască, peste tot 58791 suflete așezate în București și care alcătuită 13065 familii. Afară dintre aceștia suma lăcuitorilor ce nu sunt statornici poate să se urce de la 10 până la 12 mii poate peste tot să urcă totul Agia orașului până la 70000 suflete între 1795 sudiți străini să află 1226 austreaciști, 80 franțiezi, 158 prusiani, 236 ruși și 94 englezi.

Să socotești așa Agia în București 10079 case, 26 mănăstiri, 95 bisericile răsăritului și 7 streini, adică 1 armenească, 2 catolicește, 1 luterană, 1 calvină și 1 zinadov'ovreesc.

Să socotești așa Agia 100 fabrici adică 3 de lumânări de ceară, 8 de ulei, 1 de ciorapi, 10 de basmale de nas, 1 de testemeluri, 3 de pălării, 1 de pânzeturi, 64 de piei, 5 de găitan de mătase și de lână și de doc de satin.

Se află 9 poverni, două sărării, 2 tipografii, 1 litografie și o librărie. În anul 1831 au murit de holeră în plasa Galbenă 560 suflete, în plasa verde 522, în cea roșie 161, în cea albastră 418, în cea neagră 489, peste tot 2170 suflete.

Arh. St. Buc., F.m.B., fond Primăria municipiului București, dosar 31/1836, f. 7. Orig.

Păstrarea și conservarea sigiliilor

MARIA DOGARU

Parte integrantă a patrimoniului spiritual național, tezaurul sfragistic necesită, tocmai datorită caracterului fragil pe care-l au izvoarele sigilare, a fi protejat de acțiunea factorilor dăunători. Pierderile imense cauzate de-a lungul anilor fondului documentar, datorită războaielor, calamităților naturale, a acțiunii nocive a unor microorganisme și a mânuirilor brutale au determinat creșterea preocupărilor și a grijii societății contemporane pentru protejarea acestor mărturii ale trecutului, care au străbătut secolele până în zilele noastre.

În epoca contemporană, în care efectul dezvoltării științei și tehnicii a pătruns în mod considerabil în Arhive, s-au creat condiții pentru luarea unor măsuri menite a asigura salvarea vestigiilor sigilare amenințate, ca și pentru păstrarea și conservarea izvoarelor de acest fel în condiții care să determine creșterea gradului lor de rezistență în timp.

Pentru a înțelege conținutul și semnificația pe care o are activitatea de conservare a sigiliilor considerăm că este necesar a urmări: A) preocupările pe plan internațional în acest domeniu; B) stadiul cercetărilor românești în ceea ce privește conservarea izvoarelor sigilare; C) starea în care se află sigiliile cancelariei țărilor românești din această perioadă și D) măsurile ce se impun în vederea creșterii gradului de rezistență al sigiliului față de pericolele care-l amenință.

A. Pretutindeni și în toate timpurile, creatorii s-au preocupat cu sânguină de găsirea unor mijloace pentru a-i da o viață lungă sigiliului ce valide documentele al căror conținut asigură posesorului anumite privilegii. Sunt o dovadă a acestor preocupări plicatura, modul de împletire al șnurului, cartoanele aplicate pe locul de prindere al sigiliului de document, coaserea cu mătase sau ață a timbrului, înțeparea suportului pentru mărirea puterii de aderență a cererii etc.

Este, de altfel, evidentă grija pentru protejarea documentului în totalitatea sa. Din acest punct de vedere remarcăm înmulțirea numărului documentelor aplicate, pentru o mai bună conservare pe pânză sau mătase¹.

Cu toate măsurile luate de posesori, multe documente sunt deteriorate total sau parțial. Au avut în special de suferit sigiliile asupra cărora au acționat numeroși factori fizici și chimici. Starea în care au ajuns unele sigilii în diverse țări a determinat preocupări pe plan internațional pentru protejarea acestor izvoare speciale ale istoriei. Una dintre laturile principale ale activității Comitetului Internațional de Sigilografie este îndreptată spre renovarea și conservarea sigiliilor².

¹ Dăm exemple de astfel de documente protejate, cel emis la 8 decembrie 1746 (Arh. St. Buc., fond Mănăstirea Zlătari, XV/5); 24 octombrie 1749 (ibidem, fond Mitropolia Țării Românești, CDLIII/1); 1775, f. l., f. z. (ibidem, fond Mănăstirea Câmpulung, LXII/153); 1782 noiembrie, f. z. (ibidem, fond Mănăstirea Tismana XCIII/99); 26 septembrie 1820 (ibidem, colecția Sului, nr. 26). Aceeași grijă pentru document a generațiilor trecute este dovedită și de însemnările care s-au făcut pe reversul actelor și numai în cazuri excepționale pe aversul acestora. Este regretabil faptul că posesorii ulteriori n-au avut aceeași grijă pentru a păstra neatins cel puțin aversul actelor. Un document din 26 noiembrie 1762 are, pe revers, pe lângă cotă, redată printr-un număr roman și un arab, cu roșu și albastru, ștampila Eforiei Spitalelor Civile, imprimată în cerneală, numele lui Grigorie Elian, ștampila Bibliotecii Academiei Române, un alt număr scris în colțul din dreapta, iar pe verticală următorul text: După acest document s-a eliberat de Direcțiunea Generală a Arhivelor Statului copia legalizată la nr. 80/1894, urmată de semnătura directorului general al acestei instituții la data respectivă B. P. Hasdeu. (Ibidem, colecția Documente istorice, CCCLXIX/114).

² „Archivum” vol. XIV, 1964, p. 159–184, vol. XVIII, 1968, p. 205–208.

Printre acțiunile întreprinse în acest scop este ancheta efectuată în diverse Arhive și instituții deținătoare pentru a se cunoaște metodele cele mai bune de conservare. Studiile, efectuate în special în țările din Europa, au fost dirijate spre: găsirea celor mai bune condiții pentru păstrarea sigiliilor; recondiționarea, restaurarea celor aflate într-o stare de deteriorare avansată; cunoașterea maladiilor specifice materialelor din care sunt confecționate sigiliile și combaterea dăunătorilor lor.

În privința primului aspect menționat trebuie să evidențiem metodele variate folosite în arhivele europene pentru protejarea sigiliilor, metode care diferă în funcție de modul de confecționare a sigiliilor, calitatea cerii, starea în care acestea se află. Pentru sigiliile atârinate se folosesc dulapuri cu sertare căptușite cu stofă (Danemarca, Belgia), cutii speciale (Olanda), saci de pânză (Franța, Luxemburg), saci de hârtie specială (Portugalia), saci de hârtie de mătase japoneză cu orificii de aerisire (Polonia), suluri de dimensiuni diferite în care sigiliile se introduc după ce au fost învelite într-o foiță fină de hârtie (Iugoslavia). În Anglia sigiliile suspendate sunt protejate de anvelope de polietilenă căptușită cu celuloză³. Desigur, aceste mijloace de protecție sunt, la rândul lor, plasate în dulapuri și sertare speciale. Pentru apărarea sigiliilor aplicate s-au folosit foi transparente de acetat care să dea întregului document o duritate mai mare (Spania), unele materiale intercalate care să ferească sigiliul de orice presiune, plăci de hârtie dublate cu polietilenă, sudate astfel încât să cuprindă între ele sigiliul.

În privința restaurării sigiliilor deteriorate s-au luat măsuri pentru realizarea acestei operațiuni în cele mai bune condițiuni, sub aspectul readucerii la forma inițială și asigurarea durabilității.

Rezultatele bune obținute de Arhivele Naționale din Franța, în ceea ce privește restaurarea sigiliilor, s-au concretizat, pe de o parte, în salvarea de la distrugere a unui mare număr de sigilii, pe de altă în formularea unor principii teoretice care să stea la baza acestei activități, principii adoptate de Comitetul Internațional de Sigilografie și preluate de un larg cerc de specialiști din întreaga lume. Conținutul celor cinci principii este următorul:

1. Dacă un sigiliu este sfărâmat și din el n-a rămas decât un singur fragment atârnat prin extremități de legătură sigiliului, nu se va interveni în nici un fel dacă prin aceasta se agravează deteriorarea; 2. Dacă sunt mai multe fragmente atașate la legăturile sigiliului sau separate, se vor reuni bucățile prin încălzirea laturilor acestora; 3. Nu se va restaura în nici un fel impresiunea unui sigiliu. Dacă din acesta lipsește o bucată esențială, pentru reconstituire se admite a se adăuga ceară de aceeași culoare, dar de o tentă diferită. Suprafața substanței adăugate va fi mai joasă cu doi, trei milimetri sub nivelul cerii originale, dacă grosimea sigiliului este suficientă pentru a permite această măsură complementară de deosebire; 4. Dacă un sigiliu sau o bulă se ține încă prin câteva fire de mătase sau de ață, sau dacă şuvița de pergament este parțial deteriorată, se aprobă a se introduce mătase, ață sau pergament în sigiliul sau bula respectivă (în vederea întăririi legăturilor sale cu suportul). 5. Dacă un sigiliu este complet detașat, el va fi plasat într-un săculeț ce va fi fixat la document⁴.

Arhiviștii și restauratorii francezi au recomandat totodată metoda utilizată în Arhivele din Paris, unde, în mod obișnuit, pe reversul documentului se face o discretă mențiune precizându-se data, natura și scopul intervenției. De altfel, în laboratoarele în care se efectuează restaurarea și recondiționarea de sigilii s-a

³ Ibidem, vol. XVIII, p. 205–208.

⁴ *Manuel d'archivistique de l'Association des archivistes français Paris, 1970.*

introdus un registru special în care se precizează metoda, substanțele și data intervenției, când este cazul, și alte elemente de detaliu care să permită urmărirea modului în care sigiliul respectiv se comportă după o anumită perioadă.

O atenție deosebită s-a acordat studierii compoziției cerii și a maladiilor ei, a microorganismelor care o amenință. Un asiduu cercetător, om de știință suedez, Gonner Scheffer – director la Arhivele Generale din această țară, a ajuns la concluzia că microorganismele atacă ceara pentru resturile de miere și alte impurități rămase în ea.

Referitor la sigiliile confecționate din ceară naturală, în mod special s-a atras atenția asupra felului în care trebuie curățite, întrucât au fost cazuri când, prin curățarea cu unele substanțe chimice, s-a deteriorat sigiliul.

Experiența dobândită, în ceea ce privește conservarea și recondiționarea sigiliilor, în mai multe ateliere și laboratoare specializate au permis Comitetului Internațional de Sigilografie să tragă unele concluzii în privința acestor activități.

În ceea ce privește conservarea, s-a evidențiat faptul că aceasta trebuie să aibă în vedere natura diferită a izvoarelor sfragistice care pot fi: 1. Matrice. 2. Impresiuni sigilare detașate. 3. Sigilii conservate pe documente..

Referitor la recondiționare, s-a subliniat faptul că este necesar a se aplica sigiliilor în ceară metode diferite de cele folosite la restaurarea sigiliilor confecționate din metal (bule de aur, argint, plumb).

Subliniindu-se răspunderea deosebită a restauratorilor și necesitatea aprofundării cercetărilor în vederea găsirii soluțiilor optime, s-au menționat totodată principalele operațiuni ce urmează a se efectua în cazul unor astfel de activități: 1. efectuarea examenului tehnic al sigiliului; 2. precizarea scopului intervenției; 3. stabilirea metodei ce urmează a se aplica; 4. curățirea suprafeței sigilare; 5. uscarea acestuia; 6. tratarea antiseptică a sigiliului; 7. completarea părților lipsă; 8. sudura tuturor fragmentelor; 9. consolidarea internă a masei sigiliului; 10. impregnarea acestuia în substanțe protectoare⁵.

B. În România problema conservării și restaurării sigiliilor a fost însumată în preocupările pentru asigurarea condițiilor optime păstrării tezaurului documentar în ansamblul său⁶. Într-adevăr, izvoarele sigilare au beneficiat de măsurile întreprinse, în special în ultimul deceniu, pentru crearea microclimatului necesar pentru ca mărturiile istorice de orice natură să poată rezista peste decenii și veacuri. Aparatura introdusă în depozitele de arhive – permițând un sever control asupra celor doi factori fundamentali: temperatură și umiditate – au facilitat reglarea corespunzătoare a climei, astfel încât să se evite atacul microorganismelor, degradarea prin uscare sau rugină a surselor documentare.

De asemenea, sigiliile au beneficiat de ambele măsuri de dezinfecție luate pentru protejarea Fondului Arhivistic Național, care au înlăturat în mare parte pericolul distrugerii unor izvoare prețioase de către diferite specii de bacterii și microorganisme.

⁵ Aceste principii au fost discutate cu prilejul reuniunilor Comitetului Internațional de Sigilografie de la Paris (26–29 septembrie 1979), de la Budapesta (17–20 septembrie 1981) și Paris (oct. 1994).

⁶ Rezultatul acestor preocupări a fost, printre altele, elaborarea unor interesante studii. Menționăm aici următoarele contribuții: A. Săvulescu, V. Lazăr, *Microflora depozitelor de arhivă din diferite regiuni ale țării*, în „Microbiologia”, vol. II, p. 261–267; V. Trandaf, M. Damian, *Factorii biologici dăunători arhivelor și câteva metode de combatere aplicate în Arhivele Statului din țara noastră*, în „Revista Arhivelor” I (1958) nr. 2, p. 283–294; V. Trandaf, *Despre igiena în depozitele de arhivă și unele măsuri de conservare a materialelor documentare*, în „Revista Arhivelor”, III (1960) nr. 1, p. 282–299. Vezi, de asemenea, Florea Oprea, *Aspecte ecologice ale biodeteriorării documentelor*, în *Știința și tehnica în arhive*, București, 1976, p. 54–66.

În afara acestor măsuri vizând documentul în ansamblu, s-au întreprins, deși timid, acțiuni pentru determinarea problematicii conservării și restaurării sigiliilor în mod special. În cadrul laboratoarelor D.G.A.S. s-au efectuat experimentări și s-a trecut la activitatea curentă de recondiționare și restaurare a pecetilor de diferite categorii. Neîndoind, pe măsura desfășurării mai ample a unor astfel de activități s-au ivit unele probleme la care nu s-a putut da încă răspuns.

Printre acestea remarcăm: 1. determinarea maladiilor specifice cerii și diferitelor substanțe folosite la sigilare. 2. imposibilitatea desprinderii cottonului, așezat imediat după sigilare, pe suprafața unor sigilii aplicate⁷. 3. depistarea naturii microorganismelor care atacă caca folosită uneori la sigilare. 4. protejarea contra presiunii fizice a sigiliilor ce s-au păstrat pe documente, cuprinse în volume sub formă de manuscrise etc.

Treptat, activitatea de conservare și restaurare a izvoarelor sigilare s-a fundamentat științific și s-a impus ca un obiectiv important în preocupările specialiștilor. Factorii care atestă această realitate sunt: cuprinderea unor teme privind restaurarea sigiliilor în planul de cercetare al D.G.A.S. și al altor instituții de profil⁸; înscrierea pe ordinea de zi a unor sesiuni științifice naționale a unor comunicări abordând aspecte ale acestei activități⁹; extinderea preocupărilor pentru determinarea compoziției materialelor folosite în trecut la confecționarea impresiunilor.

Ultimul obiectiv este impus de faptul că, prin cunoașterea diferitelor elemente ce au fost folosite la alcătuirea materialelor de sigilat, se ajunge mai curând la găsirea mai rapidă a soluției de tratare. Rezolvarea acestei sarcini a necesitat, în primul rând, luarea sub observație a unui număr de exemplare deteriorate datorită diferiților factori (fizici, chimici, microorganisme) și efectuarea unor analize de laborator ale căror rezultate au permis tragerea unor concluzii importante pentru această activitate. A fost de asemenea necesar să se extindă cercetările în vederea găsirii de informații în legătură cu modul în care erau alcătuite substanțele de sigilat.

Analiza diferitelor „rețete” inserate în manuscrise medievale sau moderne a permis lărgirea cunoștințelor în privința componentelor cerurilor și cernelurilor. Cunoașterea acestora era deosebit de importantă deoarece materialele de sigilat reuneau uneori elemente organice care atrag microorganismele.

Inserăm mai jos una din „rețetele” pentru obținerea cernelei de aur care a fost, cum s-a spus, utilizată și la confecționarea sigiliilor: „caută de găsește melciu și ia balele lui în scoica sau în orice vas voiești. Iar cum să iei balele lui ascultă. După ce vei găsi melciu, pune în nara lui o lumânare aprinsă și așa îi curge balele lui. Și pune în el praf opritoriu, și pune și aur pe lespede și pune și balele cu stipsim dimpreună cu aurul și le pisează foarte bine; pune și puțin comid și așa scrie pă

⁷ Așa cum se știe, din grija pentru protejarea sigiliului contra presiunii fizice, uneori în cancelariile domnești pe ceara caldă s-a pus un strat de bumbac. Datorită aderării bumbacului la ceară s-a format o masă fibroasă care anulează, de fapt, rolul juridic al sigiliului, întrucât, nemaifiind vizibilă emblema, acesta nu poate proba calitatea de sigilii în secolul al XVII-lea.

⁸ Menționăm, printre acestea, laboratorul Bibliotecii Academiei Române din București, al Institutului de istorie „A. D. Xenopol” din Iași etc.

⁹ Prima sesiune de acest fel a fost organizată de Direcția Generală a Arhivelor Statului încă din 1976, sub genericul „Știința și tehnica în arhive”. S-au dezbătut interesante teme privind întreținerea și restaurarea documentelor, ca și altele referitoare la trecerea informațiilor din documente în memoria echipamentului electronic.

orice hârtie vei vrea și te vei minuna”¹⁰. Faptul că această rețetă era frecvent utilizată este dovedit de numeroasele variante în care ea a circulat. Uneori o găsim explicată în termeni populari pentru a fi înțeleasă de oricine¹¹. Alte rețete se referă la compoziția cerii¹² și la modul de alcătuire a diferitelor nuanțe de cerneluri¹³.

Desigur, cercetarea componentelor tușurilor care au servit la imprimarea sigiliilor este importantă și pentru reînvierea unor amprente sigilare care, datorită decolorării în timp a soluției respective, abia se disting.

Este interesant faptul că în manuscrisele și cărțile vechi se găsesc totodată și unele soluții pentru „învieirea scrierii” care ar putea fi experimentate și folosite la înviorarea impresiunilor sigiliilor imprimate. O rețetă din 1836 consemna următorul procedeu de reînviere a scrierii: „de multe ori se întâmplă documenturi manuscrite precum și hrisoave și altele a căror slove nu se pot citi, fiind șterse de vechime sau nepăstrare. Și fiindcă se întâmplă câteodată de chiar de la acele cuvinte șterse atârână tot înțelesul documentului dăm aici un mijloc prin care se pot lămurii acele slove: fierbe câteva gogoși de răstică pisate mărunț, pune înlăuntru și puținel otet și cu acea apă udând bineșor hârtia la locul șters, se vor arăta îndată slovele”¹⁴.

O altă însemnare de epocă asupra unei astfel de operațiuni recomanda: „să iei vreo șase gogoși de ristic, să le pisezi bine și pune-le într-o sticlă și toarnă vin alb peste ele și să le pui la soare 2 zile și apoi ia un condei de os și udă slovele cele șterse și se vor face, ca cum ar fi scrise acum, iar de vei vedea că nu are acea materie putere, mai pune praf de cel mai sus anumit și mai lasă să se dospească...”¹⁵.

Se impune a sublinia faptul că deși în domeniul activității de conservare și restaurare a sigiliilor s-au obținut unele rezultate, acestea sunt încă departe de a rezolva dificilele și complexe probleme ce se pun pentru a salva și prelungi viața surselor sigilate care s-au mai păstrat. Insuficient s-a pus accentul pe experimentarea metodelor folosite la restaurarea suporturilor documentelor, la recondiționarea sigiliilor timbrate deteriorate.

În general, preocupările pentru găsirea de soluții optime în tratarea diferitelor categorii de peceti au rămas singulare, iar uneori rezultatele obținute de un colectiv sau altul, deși erau rodul unor îndelungate și costisitoare eforturi, au rămas necunoscute specialiștilor. În raport cu gradul de aprofundare a cercetărilor pentru restaurarea altor genuri de izvoare istorice, sigiliile au intrat prea puțin în atenția instituțiilor și a specialiștilor. Observațiile care s-au făcut asupra modului în care se comportă izvoarele sigilare în condiții variate de climă sunt insuficiente pentru a permite tragerea unor concluzii generale necesare în orientarea acestor

¹⁰ Vasile Grecu, *Cărți de pictură bisericească bizantină*, Cernăuți, 1936, p. 395.

¹¹ Iată conținutul unei astfel de rețete, exprimată în termeni populari: „ceară și găsește salită (mele) și iale pre ele și bale într-o scoică sau într-alt cevaș. Și ascultă cum să le scoți pre ale ei bale. Pune întru nările ei o lumânare aprinsă și așa le sloboade pre ale sale bale, adevă pre scuipatul său. Și luându-l, pune-l pe marmură, împreună cu puținică piatră acră și aur, și le pisează bine. Și pune și puținel comid și așa scrie pe ce hârtie vrei și te vei minuna” (Ibidem, p. 90).

¹² A. Pandele, *Utilizarea datelor istoriografice în sprijinul activității de restaurare a documentelor și a cărților vechi*, în *Știința și tehnica în arhive*, p. 33-39; Idem, *Note preliminare la studiul privind istoricul și caracteristicile cernelurilor folosite în practica scrierii medievale românești*, ibidem, p. 40-53.

¹³ Unele rețete de acest fel se află înserate în manuscrise păstrate la Biblioteca Academiei Române.

¹⁴ Emil Vărtosu, *Paleografia româno-chirilică*, București, 1968, p. 90.

¹⁵ *Iconografia. Arta de a zugrăvi templele și icoanele bisericești*, București, 1841. (După un manuscris de la începutul secolului al XIX-lea).

activități. Se impune în viitor lărgirea colaborării cu instituțiile de profil din străinătate în vederea folosirii rezultatelor obținute în acest domeniu, de unele laboratoare specializate¹⁶.

C. Vicsitudinile vremurilor au făcut ca un mare număr de documente, emise în perioada 1716–1821, să-și piardă sigiliile cu care au fost autentificate. Este posibil ca printre izvoarele sigilare dispărute să fi fost unele exemplare unice, constituind o verigă în dezvoltarea unui tip care ar fi putut explica unele tendințe sau puteau dovedi continuitatea unor tradiții.

Neîndoielnic, pe documentele aflate în diferite fonduri și colecții păstrate în depozitele unor instituții publice sau la persoane fizice se mai găsesc sigilii care trebuie salvate, restaurate și conservate pentru a putea fi puse în circuitul științific.

Starea sigiliilor Cancelariei domnești a Țării Românești din epoca fanariotă diferă în mare măsură în funcție de tehnica de confecționare. Cel mai mult au avut de suferit sigiliile timbrate, cauzele care au dus la deteriorarea mai accentuată a acestora fiind: 1. calitatea și natura materialului adiacent pe care s-a aplicat matricea sigilară; 2. calitatea hârtiei din care s-a confecționat timbrul; 3. plierea documentului uneori a corespuns cu locul în care era aplicat sigiliul; 4. presiunea fizică ce s-a exercitat asupra lor; 5. umezeala sau uscăciunea excesivă în care au fost păstrate uneori documentele.

Sigiliile timbrate aplicate pe ceară s-au desprins deseori de document și s-au pierdut, existența lor fiind dovedită doar de mătasea sau ața cu care sigiliul a fost prins sau chiar numai de urmele împunsăturilor practicate în suport.

Ceara în această perioadă are o compoziție chimică diferită de secolul anterior în sensul reducerii cantității de ulei¹⁷. Fiind mai casabilă, ceara s-a sfărâmat și a presat marginile timbrului, determinând, în cele din urmă, desprinderea acestuia¹⁸.

Probabil ceara cădea uneori chiar la puțin timp după confecționarea sigiliului, căci sunt unele urme care dovedesc preocuparea creatorilor pentru mărirea aderenței. Astfel, pe lângă faptul că documentul era înțepat înainte de aplicarea cerii, uneori pe suport s-a pus un strat de substanță neagră foarte compactă (o smoală)¹⁹. Modul în care este validat documentul din 28 octombrie 1743²⁰, emis în cancelaria lui Mihail Racoviță, poate fi o mărturie a faptului că ceara s-a desprins la puțin timp după sigilare, respectiv în interiorul de la emitere până la sfârșitul domniei (1744 – iulie). Acest act a fost inițial validat cu un sigiliu mare timbrat, apoi acesta a căzut, iar pe locul vechiului sigiliu s-a imprimat, fără nici o altă mențiune, cum se făcea în cazul întăririlor ulterioare, un sigiliu mic.

Sigiliile timbrate având ca suport coca sunt cele mai deteriorate și, ceea ce este îngrijorător, cariile care au infectat coca, distrugând sigiliul, au atacat și documentul pe care acesta îl valida, întâlnindu-se acest fenomen atât la hrisoavele scrise pe hârtie cât și la cele având suport pergamentul²¹.

¹⁶ Printre acestea menționăm modernele laboratoare de restaurare și reproducere a sigiliilor existente pe lângă Arhivele Vaticanului.

¹⁷ În secolul al XVII-lea ceara era uneori atât de uleioasă încât s-a imprimat pe o mare parte din suprafața documentului.

¹⁸ Biblioteca Academiei Române, Manuscrise, CCCXCVIII/62 (1731 martie 8); Arh. St. Buc., fond Episcopia Buzăului, LXIII/10 (1729 mai 13).

¹⁹ Biblioteca Academiei Române, Manuscrise, CCCLXIII/12 (1731 mai 30).

²⁰ Ibidem, XCIV/17.

²¹ Ibidem, CCCXCVIII/70 (1736 ianuarie 31); Arh. St. Buc., fond Mănăstirea Radu Vodă, XL/5 (1734 februarie 1); fond Mănăstirea Bradu, I/42 (1739 septembrie 6); fond Mănăstirea Câmpulung Buzăului, LXXXI/16 (1765 martie 7); fond Mănăstirea Stavropoleos XXIV/3.

Timbrul ca atare, de asemenea, a avut de suferit. La numeroase sigilii foița-timbru fiind mult mai mare decât sigiliul, s-a împăturit uneori de două ori deasupra amprenteii sigilare respective. Împăturirea repetată și, uneori greșită, a dus la ruperea foiței timbru. Starea în care se găsesc multe sigilii timbrate din această perioadă sunt o dovadă a rezistenței reduse a foiței-timbru²². De asemenea, la puține sigilii timbrate s-a menținut mătasea sau ața cu care a fost cusută de document foița-timbru, mijloc ce asigura protejarea și ca atare păstrarea îndelungată a substanței sigilare²³.

Sigiliile aplicate (în această categorie intrând, pentru perioada analizată, doar sigiliile de închidere) s-au deteriorat, de obicei, datorită modului defectuos de desfacere a plicului sau datorită condițiilor necorespunzătoare în care au fost ținute documentele, presiunii fizice exercitate asupra lor.

Deși sigiliile din ceară protejate în cutii metalice prin mijlocul propriu de conservare se găsesc în general într-o stare mai bună, urmările condițiilor proaste în care au fost păstrate au lăsat urme. Astfel, uneori, datorită unor manipulări neatențe, partea inferioară a documentului s-a rupt, iar sigiliul s-a pierdut, rămânând doar urmele orificiilor prin care era trecut șnurul²⁴.

Starea în care se găsesc unele capsule sigilare dovedește lipsa de grijă pentru manipularea lor. Astfel, unele dintre acestea nu mai au capacul²⁵, la altele s-a desprins atât partea superioară cât și cea inferioară a cutiei metalice, sigiliul rămânând suspendat într-un inel metalic²⁶. La alte capsule sigilare s-a defectat sistemul de închidere a capsulei.

Multe sigilii imprimate pun de asemenea problema sigilografilor și specialiștilor preocupați pentru recondiționarea vestigiilor documentare. Unele impresiuni sigilare în chinovar întâlnite pe acte eminate în cancelaria Țării Românești în perioada de care ne ocupăm nu pot fi deplin studiate deoarece sunt parțial șterse.

Deși prezintă un interes special, panopliile reprezentate în emblema sigiliilor lui Nicolae Caragea²⁷ și Nicolae Petru Mavrogheni²⁸ nu pot fi cercetate în detaliu, întrucât elementele componente abia se disting, datorită modului defectuos în care sigiliul este imprimat.

D. Importanța sigiliilor ca izvor istoric și obiect de artă feudală necesită a se lua, și în țara noastră, urgente măsuri pentru asigurarea unei longevități cât mai mari acestor mărturii speciale ale vremurilor trecute.

Ținând seama de cele relatate mai înainte este evident că principalele măsuri trebuie îndreptate în primul rând spre apărarea sigiliilor de nenumărați agenți fizici și chimici, respectiv pentru prevenirea deteriorării lor.

Pentru realizarea acestor sarcini trebuie pornit de la o cercetare minuțioasă a fiecărui sigiliu existent, operațiune ce va permite determinarea stării în care se află fiecare piesă. Considerăm că este necesară o verificare totală a fondurilor și colecțiilor de documente feudale, în ordinea importanței lor, și întocmirea unor

²² Biblioteca Academiei Române, Manuscrise, CCCLXIII/11 (1731 mai 31); Arh. St. Buc., fond Mănăstirea Stavropoleos, XXXX/2, (1755 [l.z.]).

²³ Biblioteca Academiei Române, XIV/29 (1731 mai 13).

²⁴ Arh. St. Buc., fond Mitropolia Țării Românești, CDXV/1 (1776 [l.z.]).

²⁵ Ibidem, colecția Pечеți I nr. 97 (1735 noiembrie 10).

²⁶ Ibidem, nr. 96 (1735 septembrie 5).

²⁷ Acest sigiliu se află imprimat pe documentul din 1782 septembrie 2. (Ibidem, fond Mănăstirea Radu Vodă, XVIII/76).

²⁸ Vezi documentul din 1787 septembrie 2. (Arh. St. Ploiești, colecția Documente achiziționate, nr. 3).

situații în care să se evidențieze, pe grade, stadiul de deteriorare al sigiliilor în vederea trecerii treptate la realizarea operațiunilor de restaurare și conservare necesare.

Dificultățile întâmplătoare în privința restaurărilor, necunoașterea modului în care se vor comporta diversele substanțe și materiale folosite îi fac pe specialiștii români să fie foarte prudenți. De altfel, cum s-a spus chiar la Comitetul Internațional de Sigilografie²⁹, în privința metodelor de conservare a sigiliilor s-a recunoscut justetea părerii exprimate de sigilografii italieni, care găseau că în primul rând ele trebuiesc „lăsate în pace”.

Prudența nu trebuie să ducă însă la neglijarea problematicii conservării. Considerăm că și izvoarele românești trebuie să beneficieze de măsurile recunoscute pe plan mondial, că pentru a asigura o „protecție generală” față de aceste fragile surse istorice sunt necesare: 1. crearea unor condiții de climă și umiditate adecvate; 2. păstrarea în condițiuni care să evite orice presiune fizică; 3. reducerea circulației documentelor originale.

Analizând acești factori, constatăm că este necesară păstrarea tuturor documentelor în condiții corespunzătoare de temperatură și umiditate. Deși în depozitele Arhivelor Statului, în general, aceste condiții s-au asigurat, mai există încă deținători de sigilii care le păstrează în condiții improprii, fapt care agravează, în unele cazuri, starea lor de degradare. Pentru a crește controlul asupra microclimatului încăperilor în care se păstrează documente feudale, sigilografii și istoricii susțin necesitatea construirii unor depozite speciale, în care, pe lângă dirijarea acestor factori, să se asigure o aerisire perfectă.

Protejarea sigiliilor de orice presiune nu se poate realiza fără confecționarea unor suluri, cutii, sertare și dulapuri speciale. În marea majoritate a depozitelor din țara noastră se folosesc, încă de mai bine de două decenii, cutii din carton pentru documentele validate cu sigilii, însă mai sunt diferite tipuri de suporturi care, datorită lipsei condițiilor de păstrare, sunt expuse.

În această categorie se cuprind: 1. documentele sub formă de sul care au fost validate cu sigilii atârinate; 2. documentele având aceeași formă, însă ca mijloc de validare un sigiliu timbrat; 3. documentele pliate păstrate la fonduri.

Protejarea acestor sigilii ridică probleme speciale, dar nu imposibil de realizat. Sulurile folosite în momentul de față sunt necorespunzătoare întrucât: a) unele au diametrul mic și necesită rularea foarte strânsă a documentului pentru a fi introdus; b. majoritatea sulurilor utilizate în depozitele de arhivă și biblioteci sunt ca niște cilindri deschiși lateral, ceea ce permite uneori alunecarea documentului, pătrunderea prafului, iar alteori frecarea acestuia de marginea sulului; c. nu au un suport pentru apărarea sigiliilor atârinate.

Se recomandă, pentru documentele păstrate sub această formă, suluri din carton sau material plastic secționate pe orizontală, iar partea superioară a secțiunii să fie dotată cu un capac fix, care să permită scoaterea și punerea documentului cu ușurință și totodată să aibă un suport special pentru sigiliu.

Desigur, variația dimensiunilor hrisoavelor păstrate sub formă de sul constituie un impediment în calea confecționării în serie a unor astfel de cutii cilindrice, dar acesta este un factor minor față de necesitatea și importanța conservării în bune condițiuni a documentului și a sigiliului.

²⁹ Ultima întâlnire a acestui for a avut loc în vara anului 1972 la Moscova, în cadrul Congresului Internațional al Arhivelor.

De altfel, odată stabilită forma și calitatea unui astfel de sul protector n-ar mai fi o problemă lățimea sau lungimea unora din acestea. Trebuie avute în vedere atât documentele care sunt scrise pe un suport așezat orizontal și deci vor trebui păstrate într-o cutie cu o lungime mai mare, având în centru un dispozitiv pentru susținerea sigiliului, cât și cele scrise pe un suport așezat vertical, în care situație sulul va fi mai lat.

Pentru fiecare document pliat, păstrat la fonduri, în special pentru cele scrise pe pergament, în general foarte importante și sub aspectul miniaturisticii, trebuie confecționate cutii speciale în care să fie păstrate despăturit – sau în cel mai rău caz îndoite o singură dată. Costul unei cutii, oricât ar părea de ridicat, datorită faptului că în general vor fi create într-un singur exemplar, este minim în comparație cu valoarea documentului original pe care îl protejează. Această realitate apare mai evidentă dacă comparăm prețul unui facsimil manual de pe un document feudal care poate să se ridice până la sume foarte mari.

Una din căile principale de protejare a sigiliului, a documentului în general, este reducerea la maximum a manipulării acestora. Apreciată de oamenii de știință din toată lumea, această metodă a început să fie pusă în practică în mai multe țări (Franța, Luxemburg, URSS, Vatican etc.).

În mod practic, circulația sigiliilor a fost redusă prin câteva metode eficiente: 1. prin constituirea de fișiere sigilografice în care s-au inclus reproducerile sigilografice ale celor mai reprezentative impresii sigilare (sau ale tuturor sigiliilor prezente pe documente, emise până la o anumită dată); 2. efectuarea de microfilme de pe sigiliile originale care să permită oricând deservirea cercetătorilor pentru studii sau pentru obținerea de reproduceri; 3. realizarea unor mulaje sigilare care înlocuiesc de obicei cu succes originalele ce se păstrează în depozite; 4. în fine, prin editarea unor instrumente de informare științifică asupra sigiliilor, care să orienteze cercetătorii și să permită o documentare științifică cât mai completă³⁰.

Și în țara noastră s-au întreprins unele măsuri concrete în vederea reducerii manipulării sigiliilor. Prin noua legislație arhivistică s-a limitat folosirea documentelor originale în muzee și s-a indicat ca o necesitate imediată confecționarea de facsimile care să fie folosite în acțiunile cultural-educative. La diverse depozite s-a limitat circulația originalelor, prin crearea unor fotocopii care să fie puse la îndemâna cercetătorilor. Pentru cele mai importante colecții de acte feudale existente în țară s-au creat copii de asigurare pe microfilm.

De asemenea, s-au realizat seturi de mulaje sigilare incluzând cele mai semnificative sigilii domnești care pot fi folosite în activitățile de la sala de studiu, în care până acum erau utilizate originalele. Aceste mulaje sunt de asemenea utile la realizarea reproducerilor foto, întrucât se evită expunerea originalului la temperaturi ridicate (determinate de lumina reflectoarelor).

În preocupările pentru conservarea izvoarelor sigilare trebuie cuprinse și matricele sigilare. Deseori metalul din care sunt fabricate este atacat de rugină, iar alteori mânerul lor necesită a fi dezinfectat, întrucât în lemnul din care au fost făcute au pătruns cariile. Un mijloc de prevenire a acestor degradări este curățirea perfectă a matricei sigilare de impuritățile rămase din substanța de sigilat și a urmelor de grami rămași de pe mâna sigilatorului pe mâner sau pe rondela metalică.

³⁰ Neîndoindu-ne, pentru studiile de sigilografie și heraldică sunt necesare chiar originalele, întrucât este important să se observe culoarea cerii, sistemul de legătură etc. Existența unor mijloace de informare bune poate încă reduce timpul în care un original este cercetat, iar în unele cazuri efectuarea comparațiilor necesare pentru stabilirea diferitelor variante se poate realiza cu ajutorul mulajelor sigilare.

Pentru a nu se frâna studiile speciale la care prezența originalului este absolut necesară trebuie să se aprobe cercetarea acestora sub o supraveghere specială. În vederea evitării presiunii fizice, este necesar ca la sălile de studiu documentele să fie așezate în poziție verticală, astfel încât nici un sigiliu să nu suporte greutatea foilor de hârtie, cum se întâmplă în cazul depozitării lor obișnuite (pe lățime).

Paralel cu acțiunea de profilaxie pentru sigilii, trebuie acționat urgent pentru restaurarea sigiliilor deteriorate. Trebuie, în primul rând, recondiționate sigiliile timbrate, în special cele confecționate din cocă, care datorită reactivării microorganismelor constituie o sursă de infectare pentru alte documente³¹.

Eficacitatea măsurilor trebuie asigurată prin efectuarea de studii în privința determinării gradului de rezistență al acestor microorganisme la diferite substanțe toxice, cât și a duratei în care acestea își păstrează acțiunea dezinfectantă, în vederea întreruperii totale a procesului de reactivare.

Pentru a se asigura păstrarea sigiliilor timbrate trebuie, de asemenea, confecționați niște suportți fini care, aplicați pe aversul și reversul documentului, să protejeze sigiliul. Se impune totodată găsirea unor soluții tehnice prin care să fie protejate sigiliile aplicate și timbrate atunci când un document trebuie înmuiat pentru recondiționare în diverse substanțe chimice.

Transpunerea în practică a unor astfel de măsuri va contribui la apărarea tezaurului sigilografic al țării, a cărui valoare nu este încă suficient de cunoscută.

³¹ Este evidentă, la unele sigilii timbrate, intensificarea acțiunii cariilor de distrugere a sigiliului. Vezi, de exemplu, Arh. St. Buc., fond Mănăstirea Stavropoleos, CCIX/2 (1733 noiembrie 13).

Principii de bază ale restaurării documentelor istorice

FLOREA OPREA

Restaurarea documentelor istorice este o activitate importantă și necesară pentru acele obiecte care au suferit degradări ce le pun în pericol existența și utilitatea socială, culturală și științifică. Pe de altă parte, restaurarea comportă un ansamblu complex de operațiuni și tratamente care au un impact sever asupra obiectului, în special asupra aspectului său general și asupra structurii materiale. Ca urmare, activitatea de restaurare trebuie să respecte anumite reguli cu valoare de principiu care să garanteze, în cel mai înalt grad, autenticitatea și integritatea obiectului tratat.

Aceste principii pot fi grupate în două categorii: principii de bază (fundamentale sau generale), pe de o parte, și principii speciale sau tehnice, pe de altă parte. Scopul prezentei lucrări se înscrie în domeniul principiilor de bază sau generale ale restaurării documentelor istorice.

Problema principiilor generale a fost abordată relativ recent în literatura de specialitate sub aspectul identificării și definirii lor. Cel mai adesea, principiile de lucru se regăsesc în conținutul recomandărilor practice. Analizând această problemă, am putut constata că exigențele ce stau în fața restauratorului sunt definite de unii autori ca principii generale, în timp ce alții le consideră ca fiind criterii ale restaurării. Chiar și în cuprinsul uneia și aceleiași lucrări se operează adesea alternativ cu conceptele de principiu și criteriu pentru definirea aceluiași exigențe. Din aceste motive ni se pare utilă o discuție legată de sensul și înțelesul acestor termeni.

În limba greacă veche, cuvântul *kriterion* înseamnă o modalitate de a judeca ceva. Din familia acestui cuvânt mai fac parte *krino* (a judeca, a cântări, a delibera) și *kritis* (judecător). Pe filieră indoeuropeană aceeași temă a dat în limba latină *vorbele cerno* (a cerne) și *discerno* (a discerne). În limbile moderne cuvântul *criteriu* nu și-a schimbat prea mult sensul lexical. Astfel, el este definit ca un „punct de vedere, principiu, normă, pe baza căreia se face o clasificare, o definire, o apreciere”¹ sau „rule or example by which correct judgement can be made”².

Pe de altă parte, cuvântul *principiu* provine din limba latină (*principium*) și definește „începutul, originea”, elementele având în exprimare modernă sensul de

¹ *Dicționar explicativ al limbii române*, DEX, Ed. Academiei, București, 1975.

² M. Ph. West, Y. G. Endicott, *The new english dictionary*, ed. IV, London, 1961.

„element fundamental, idee, lege de bază pe care se întemeiază o teorie științifică, un sistem doctrinar, o normă de conduită” sau „general truth or law at the bottom of other laws; general reason for action”. În forma de plural (principii) exprimă totalitatea legilor și a noțiunilor de bază ale unei discipline.

Prin urmare, un principiu are rolul de a călăuzi un mod de acțiune sub aspect conceptual, pe când un criteriu dirijează alegerea sau folosirea unor posibilități dintre multe altele existente, în funcție de scopul urmărit. Principiile constituie imperative la care se raportează sensul și scopul acțiunii de restaurare, în timp ce criteriile acționează ca imperative care se referă la alegerea materialelor, a tehnicilor și procedeele de lucru cele mai adecvate. Așadar, restauratorul va urma în acțiunea sa profesională principiile de lucru ce țin de deontologia acestei activități, pentru a nu comite erori de concepție și, pe de altă parte, va apela la criterii pentru alegerea celor mai bune materiale, tehnici și procedee pentru a asigura eficiența muncii sale și a nu ajunge la erori tehnice. Fliedier și Duchein³ avertizează că principiile restaurării sunt universale și viguroase.

Valorificând datele din literatura de specialitate și propria noastră experiență, ne asumăm sarcina de a crede că activitatea restauratorului de documente istorice trebuie să fie călăuzită de 10 principii de bază pe care le socotim atât de importante încât ele se constituie ca un adevărat decalog al profesionalistului în restaurare. Acestea sunt următoarele:

1. Principiul admiterii necesității tratamentului

În aplicarea acestui principiu trebuie tranșată prin da sau nu întrebarea dacă un obiect ce prezintă anumite forme de degradare sau denaturare față de aspectul inițial trebuie sau nu să fie restaurat. Din acest punct de vedere, obiectul istoric deținut în arhive, în muzee sau în biblioteci poate prezenta diferite forme de degradare care să pună în dificultate deținătorul, restauratorul sau conservatorul în privința admiterii sau a respingerii tratamentului. Astfel, în situația unor degradări aparent stabilizate sau poate chiar inactive s-ar putea considera că restaurarea ar afecta aspectul de vestigiu al trecutului și patina istorică a obiectului, ceea ce ar determina respingerea ideii de restaurare. Pe de altă parte, s-ar putea ca, pentru unele obiecte inedite, să fie necesar cu prioritate un studiu de prezentare și introducere în literatura de specialitate și apoi să se pună în discuție problema restaurării. Totodată, investigatorul conștiincios ar putea să identifice forme subtile de evoluție necontrolată a degradării obiectului și să insiste pentru necesitatea restaurării.

Wachter este de părere că înainte de restaurare trebuie văzut dacă aceasta este necesară sau pot fi organizate doar măsuri de protecție. Pentru acest autor admiterea restaurării presupune ca deteriorarea să fie în asemenea măsură încât obiectul să nu mai poată fi folosit. El opinează explicit că restaurarea se face numai în cazuri limită. În concepția sa, custodele de depozit sau deținătorul poate să ia în considerare executarea unei copii însoțite de retragerea originalului din circuit, fără a fi restaurat⁴.

Fliedier și Duchein lasă în seama conservatorului decizia dacă restaurarea unui document este necesară sau dacă obiectul poate fi conservat în starea sa

³ Françoise Fliedier, M. Duchein, *Livres et documents d'archives sauvegarde et conservation. Cahiers techniques, musées et monuments*, 6. Protection du patrimoine culturel, UNESCO, 1983, 89 p. (Traducere prescurtată în „Probleme de patologie a cărții”, vol. XXIV, București, 1988, p. 108–120).

⁴ Wolfgang Wachter, *Buchrestaurierung*, Leipzig, 1983, 242 p. (Traducere prescurtată în „Probleme de patologie a cărții”, vol. XXII, București, 1986, p. 297–300).

„degradată“ prin retragerea din circuitul consultării și păstrarea într-un depozit special, în condiții climatice convenabile. Autorii menționați fac totodată distincția între tratamentele de salvare (uscarea după calamități, dezinfecție) fără restaurare și tratamentele de restaurare⁵.

Sub autoritatea acestui principiu se află totodată opțiunea unei restaurări parțiale (a unui aspect, a unei părți etc.) sau admiterea unei restaurări complete, precum și excluderea (neadmiterea) unor tratamente acceptate în alte cazuri similare. Astfel s-ar putea admite restaurarea exclusivă a învelitorii din piele a copertelor unor volume sau restaurarea ferecăturilor metalice fără desfacerea volumelor, după cum se poate hotărî – și cel mai adesea se practică – respingerea tratamentului de albire a hârtiei.

În general, admiterea sau respingerea necesității tratamentului este stabilită de o comisie tehnică din care fac parte, în mod obligatoriu, deținătorul sau custodele de depozit, conservatorul, analistul care a investigat cauzele și formele de degradare și restauratorul, iar, după caz, pot fi invitați și alți specialiști. Comisia va hotărî în mod explicit – prin da sau nu – dacă restaurarea este necesară și se va pronunța și în privința celorlalte principii ale restaurării ce urmează a fi expuse mai departe în această lucrare.

Flieder și Duchein subliniază și ei că restaurarea nu poate fi concepută decât ca o activitate de echipă, în care restauratorul deține rolul principal. În acest domeniu, afirmă ei, trebuie să existe o colaborare strânsă între conservator, restaurator și investigatorul științific, fiecare din ei având responsabilități proprii. Asumarea deciziei impusă de principiul admiterii necesității tratamentului de către o singură persoană este cel mai adesea dăunătoare sau cel puțin riscantă⁶.

2. Principiul oportunității tratamentului are de soluționat întrebarea dacă tratamentul de restaurare – hotărât ca fiind necesar – trebuie executat imediat sau într-un viitor programat. Soluționarea acestei situații pare simplă numai la prima vedere, deoarece în practică apar elemente conjuncturale care influențează fundamentarea opțiunii. Astfel, un document degradat grav, aflat la limita existenței fizice, ar trebui restaurat imediat, dar pe de altă parte restauratorul se poate confrunta cu mai multe asemenea urgențe care să concureze cu temeiuri egale. Asemenea situații pot să apară în cazul arhivelor sau colecțiilor calamitate (foc, inundații, vandalisme), dar și în situația unei capacități restrânse de lucru a laboratorului. Prioritățile vor fi atunci determinate de factori colaterali, cum ar fi nevoia de a folosi unele documente în activități imediate sau oricum anterioare altora în care ar putea fi solicitate celelalte.

Pentru protecția documentelor care așteaptă să fie restaurate trebuie concepute măsuri speciale de ocrotire. Astfel, pentru documentele inundate se recomandă congelarea lor în pungi de plastic și uscarea prin liofilizare⁷, iar pentru filele friabile se utilizează tehnica de capsulare⁸.

În unele situații, prioritatea accesului la restaurare este determinată de motive economice. Astfel, veniturile obținute de pe urma restaurării prioritare a unui anumit document ar putea fi tentante pentru soluționarea unor nevoi de aprovizionare urgente și ar putea plasa în poziția de așteptare documente cu o degradare mai severă.

⁵ Françoise Flieder, M. Duchein, *op. cit.*

⁶ *Ibidem.*

⁷ Waters P., *Procedures for salvage of water-damaged library material*, Library of Congress, Washington, 1975, 30 p.

⁸ Idem, *Assesments of lamination and encapsulation*, in: „International Conference on the Conservation of Library and Archive materials and the Graphic Arts“, 1980, Society of Archivists and Institute of Paper Conservation, Cambridge London, 1980, p. 74–82.

Cuhna subliniază că la stabilirea priorităților de lucru efectul calculului economic în activitatea de restaurare necesită mult discernământ și este dificil de luat o hotărâre chiar și în cazul extrem în care se pune problema restaurării unui unicat de mare valoare pentru care ar fi nevoie să se cheltuiască o sumă de bani egală cu cea necesară pentru restaurarea unui număr mare de cărți mai puțin valoroase⁹.

Ar putea exista și cazuri de condiționare subiectivă a accesului la restaurare, cum ar fi tentația de a considera că un document foarte vechi este mult mai important decât un document din ultimele decenii, indiferent de concentrarea și semnificația informațiilor conținute și de starea de degradare. Pe de altă parte, nu sunt rare situațiile de manifestare a unor tendințe potrivit cărora documente care se referă la evenimente revoluate sau condamnate de istoria contemporană să fie socotite lipsite de importanță, să se aprecieze că nu merită atenția restauratorului sau să fie blamată persoana care ar căuta să le păstreze.

Wachter îndeamnă la întocmirea unei liste cu obiectele de restaurat și starea în care se află, pentru ca opțiunea să se bazeze pe cunoașterea priorităților concurente¹⁰. Asemenea considerente impun necesitatea unui plan de accesibilitate la restaurare a documentelor care să țină seama prioritar de starea de degradare și apoi de toate celelalte aspecte.

3. Principiul investigării stării de păstrare și conservare a documentelor înainte de restaurare.

Înainte de începerea oricărei operațiuni de restaurare este necesară investigarea stării de păstrare și conservare a obiectului sub toate aspectele care definesc rezistența și durabilitatea în timp și la folosire, precum și în privința cauzelor care au provocat degradări sau a evoluției și intensității proceselor de deteriorare.

Necesitatea investigării obiectului înainte de restaurare constituie o practică generală, iar importanța sa a fost subliniată în mod explicit în literatura de specialitate. Astfel, Wachter îndeamnă la găsirea modului celui mai avantajos de restaurare prin investigare¹¹, iar Flieder și Duchein avertizează că, prin studiul documentului înainte de restaurare, se va face descrierea obiectului, a stării de conservare, analiza tuturor constituenților, a aspectelor de deteriorare, fundamentarea alegerii tehnicilor de restaurare. Toate aceste date vor fi trecute într-o fișă tehnică deschisă ce urmează a fi completată și cu tratamentele aplicate, iar la dosarul de investigare-restaurare se vor anexa și fotografiile executate înainte, pe flux sau după finalizarea restaurării¹².

V. Vinas și R. Vinas avertizează că este necesar ca, în procesul investigării, să se identifice valoarea istorică și documentară a obiectului, caracteristicile materiale, transformările suferite și să se finalizeze cu diagnoza exactă a alterărilor structurale și funcționale¹³.

Autorul acestor rânduri a publicat o lucrare specială asupra acestui subiect. Subliniem însă că trebuie analizată natura și gradul de îmbătrânire sau alterare a suportului grafic, natura și stabilitatea cernelurilor și a pigmentilor, integritatea și stabilitatea legăturii sau a montajului în care se prezintă documentul, tipul și

⁹ G.D.M. Cunha, *Conservation of library materials. A manual and bibliography on the care, repair and restoration of library materials*, Matuchen, 1967. Traducere prescurtată în „Probleme de patologie a cărții”, vol. VIII, București, 1973, p. 169.

¹⁰ Wolfgang Wachter, *op. cit.*

¹¹ *Ibidem*.

¹² Françoise Flieder, M. Duchein, *op. cit.*

¹³ V. Vinas, R. Vinas, *Traditional restoration techniques: A RAMP Study*, PGI-88/WS/17, Paris, 1988, p. 4-6.

eficiența mijloacelor sau a formei de păstrare în care se află documentul. Analistul sau investigatorul trebuie să formuleze sugestii asupra tratamentelor de restaurare pe care le recomandă, precum și limite sau excluderi de tratamente specifice. Toate aceste date se consemnează de obicei în buletine de analiză ¹⁴.

4. Principiul raportării la posibilitățile tehnice și profesionale ale laboratorului definește necesitatea de a analiza în ce măsură resursele de care dispunem (materiale, aparatură, bani, nivelul progresului tehnic, posibilitățile de documentare în vederea adoptării celor mai bune rețete, nivelul de calificare și experiența concretă de lucru a restauratorilor) sunt suficiente sau asiguratorii pentru a purcede fără riscuri la executarea restaurării. V. Vinas și R. Vinas recomandă renunțarea la orice tratament care solicită resurse tehnice și umane care depășesc posibilitățile existente ¹⁵.

Flieder și Duchein consideră că alegerea restauratorului constituie o problemă de mare importanță ce revine conservatorului, care va ține seama de natura obiectului, problemele pe care le prezintă, reputația profesională și specialitatea restauratorului ¹⁶. Din acest punct de vedere, executarea unei restaurări în condiții precare, cu mijloace improvizate sau de către persoane care nu sunt suficient de sigure pe meseria lor constituie cel mai adesea un rău semnificativ adus documentelor.

Situații de această natură pot să apară la documente cu alcătuire complexă, cum ar fi unele manuscrise care au miez lemnos în interiorul copertelor, o îmbrăcătură din piele sau textilă, o ferecătură metalică a scoartelor, ornamentată cu pietre sau email, pagini pictate etc. În asemenea cazuri este necesară participarea pe specialități a restauratorilor obișnuiți cu lucrul pe categoriile materiale respective. Altfel, riscul de a compromite obiectul este major.

Cele mai frecvente necazuri provin însă din abordarea restaurării de către persoane care nu au o suficientă experiență de lucru independent și nu sesizează momentul sau situația în care ar putea greși. Teribilismul și egocentrismul sunt dăunătoare oricărui restaurator. Succesul unei restaurări corecte este asigurat în primul rând de consultarea colegilor și a altor specialiști și de asigurarea execuției de către alții mai calificați a unora dintre etapele restaurării.

Desigur că din acest punct de vedere se ridică problema responsabilității tratamentului și a întregului complex de operațiuni. Din această cauză, în orice laborator de restaurare este bine ca cel mai calificat să fie numit sau să fie acceptat să vegheze la calitatea lucrărilor executate de către colegii cu experiența de lucru insuficientă.

5. Principiul raportării la forma inițială a obiectului.

Orice operațiune de restaurare trebuie să își propună readucerea obiectului restaurat la forma inițială, respectiv aceea dată de creatorul său. Avertismentele și recomandările legate de respectarea acestui principiu sunt cele mai frecvente în literatura de specialitate. Astfel, chiar în definiția restaurării este cel mai adesea cuprins acest principiu, fie ca scop al restaurării, fie ca o condiție esențială. De pildă, în documentatul dicționar scris de Roberts și Etherington se scrie:

¹⁴ Florea Oprea, *Principii ale aplicării tratamentelor chimice în lucrările de restaurare*, în „Cercetări de conservare și restaurare a patrimoniului muzeal”, vol. III, București, 1984, P. 25–32.

¹⁵ V. Vinas, R. Vinas, *op. cit.*

¹⁶ Françoise Flieder, M. Duchein, *op. cit.*

„Restaurare. Procesul de readucere a unei cărți, document sau alt material de arhivă, cât mai aproape posibil de starea sa inițială”¹⁷.

V. Vinas și R. Vinas arată că scopul restaurării este de a restabili integritatea fizică și funcțională a lucrării prin remedierea alterărilor care s-au produs. Tot ei solicită însă respect pentru orice adăugire complementară care este o parte inseparabilă a istoriei obiectului însuși¹⁸.

Wachter admite că restaurarea presupune în orice caz o modificare, dar insistă că scopul restaurării este de a transmite obiectului restaurat cât mai multe din calitățile originalului deteriorat. Tot el insistă ca, în cazul restaurării unei cărți ce aparține unei colecții, operațiunile să se execute în stilul acelei grupări de volume pentru a se evita distonanțele estetice, stilistice și funcționale, iar la restaurare să se utilizeze materiale originale și tehnici de epocă¹⁹.

Crespo și Vinas recomandă ca, în satisfacerea acestui principiu, restauratorul să urmărească respectarea și recuperarea integrității totale și absolute a operei restaurate, prin evitarea modificărilor reale sau aparente ale autenticității și valorii documentare, eliminarea materialelor care maschează aspecte ale operei și posibilitățile de interpretare corectă a acesteia, stabilizarea elementelor originale degradate și reîncorporarea tuturor fragmentelor dispersate cu reconstrucția părților lipsă când acestea au fost precis identificate că au apărut ca efect al degradării²⁰.

Flieder și Duchein ne reamintesc sfaturile lui Jean Moor (1956) după care „a restaura înseamnă a permite conservarea și consultarea unei lucrări în condiții normale printr-un aport minim de elemente noi și cu respect aproape absolut al elementelor vechi, ansamblul redevenind solid și rămânând estetic”. Decurgând de aici, autorii menționați susțin, cu deplin temei, că „păstrarea originalității documentului trebuie să constituie grija cea mai importantă a restauratorului” și că nici o parte nu poate fi îndepărtată doar din motive estetice deoarece integritatea ar fi compromisă²¹.

Acest principiu exclude de la început orice tentație de modificare dimensională a obiectului cum ar fi tăierea tranșelor laterale ale cărții relegate (din păcate practică cu multă plăcere de legătorii nefamiliarizați cu exigențele restaurării), tăierea de aliniere „estetică” a unor margini ale foilor volante și alte asemenea operațiuni.

Principiul raportării la forma inițială (originară) a obiectului obligă restauratorul să recupereze orice fragment, oricât de neînsemnat și să-l integreze în ansamblul obiectului la locul potrivit. Această integrare, ca și asamblarea părților fragmentate cer multă fantezie, în special când locul fragmentului nu este destul de evident. În asemenea cazuri ajută modul în care se potrivesc liniile de rupere, fragmentele de litere, urmele sitei de turnare a hârtiei, eventuale pete etc.

În numeroase cazuri – la aceiași legători fără experiență în domeniul restaurării – există tendința de a se renunța cu lejeritate la copertele originale ale cărților și registrelor în „beneficiul” unora noi.

În unele situații, raportarea la forma originară a obiectului devine o problemă cu adevărat grea. Astfel, unele documente cu o vechime mare au suferit

¹⁷ M. T. Roberts, D. Etherington, *Bookbinding and the conservation of books. A dictionary of descriptive terminology*. Washington. 1982. 296 p.

¹⁸ V. Vinas, R. Vinas, *op. cit.*

¹⁹ Wolfgang Wachter, *op. cit.*

²⁰ Carmen Crespo, V. Vinas, *La preservacion y restauracion de documentas y libros en papel. Un studio del RAMP con Directrices*, P.G.I., 84/WS/25, Paris, 1984, p. 46–47.

²¹ Françoise Flieder, M. Duchein, *op. cit.*

în timp modificări semnificative ale aspectului inițial. Cazuistica este bogată, dar ar putea fi grupată pentru cele mai multe cazuri, după cum urmează:

A. Unele documente au suportat în trecut diferite operațiuni de consolidare, începând cu lipirea rupturilor cu hârtie sau bandă adezivă și terminând cu legarea sau reglarea obiectului într-o altă tehnică decât cea inițială. Restauratorul are de hotărât asupra a ceea ce menține din elementele și tehnicile adăugate și la care dintre ele renunță. Cel mai adesea, benzile adezive și hârtia lipită pentru consolidare sunt îndepărtate dacă pe acestea nu s-a scris în decursul timpului. La fel se îndepărtează unele materiale de consolidare și montaj incompatibile, cum ar fi capsele de sârmă care provoacă apariția de rugină pe hârtie.

B. Altă categorie de documente create și păstrate o perioadă de timp ca unități individuale au fost apoi montate sau legate într-un singur corpus. Este cazul așa-numitelor coligate care conțin 2-3 sau mai multe titluri independente într-un singur volum și care au intrat în evidențele de gestiune și în bibliografia de specialitate în această formă. Nu este ușor pentru restaurator să decidă ce are de făcut: să reconstituie titlurile inițiale ca volume independente sau să reconstituie coligatul? Cuvântul deținătorului este decisiv în această privință.

C. O a treia categorie de documente au suferit de-a lungul timpului interpolări de file noi printre cele vechi. Este cazul, în special, al atlaselor geografice care au fost aduse la zi de către unii deținători particulari prin interfolierea permanentă a unor hărți noi lângă cele vechi, astfel încât atlasul respectiv poate să conțină hărți ce se întind pe câteva secole ulterioare apariției obiectului original. Colecționarul care a efectuat acest mixaj a urmărit utilitatea volumului pentru sine și pentru geopolitica contemporană, dar modul cum a mixat filele dă obiectului un aspect heterogen (nu toate foile au aceeași mărime), iar citarea lor ca document pune adesea în încurcătură cercetătorul. Pentru asemenea situații opinăm că este corect să se reconstituie obiectul în forma sa originală, iar colile adăugate ulterior să fie asamblate într-un volum separat, deoarece volumul original este o unitate distinctă, iar cel de-al doilea este o colecție de unități volante.

D. La alte grupuri de documente lipsesc părți semnificative din întreg, ceea ce descumpănește logica restauratorului. Putem găsi astfel documente cu format inițial neidentificat la care a mai rămas un singur fragment, volume de carte sau manuscris la care s-au mai păstrat câteva file sau poate numai una. Este dificil pentru restaurator să hotărască ce are de făcut în asemenea situații.

În practica noastră se desprind câteva categorii de cazuri:

Documente, foi volante de format mare (în general, hărți sau planuri) la care s-au pierdut sferturi sau jumătăți de coală după linii de rupere neuniforme. În asemenea situații se întregește cu material de completare zona care lipsește până la formatul deductibil sau la un format rectangular impus de formatul celorlalte piese ale colecției.

- Documente, foi volante de format obișnuit la care lipsesc unul sau mai multe fragmente delimitate de liniile de pliere. În acest caz, se completează zonele lipsă până la întregirea suprafeței documentului în limitele sale inițiale.

- Lipsa unor file cu apariția de file desperecheate în fasciculele cărților sau manuscriselor și registrelor. În asemenea situații, se completează fila desperecheată pe o lățime de 2-3 cm de la linia de pliere pentru a se marca poziția filei pierdute și pentru a se putea face coaserea corectă a fascicolului în volum.

- Lipsa completă sau parțială a scoarțelor volumelor. Dacă lipsește o singură scoartă se restaurează legătura prin completarea scoarței absente, în maniera pe care o prezintă cealaltă scoartă. Dacă lipsesc ambele scoarțe, se leagă volumul într-o

tehnică specifică datei și zonei geografice sau culturale în care a fost creat volumul, folosindu-se eventual modele similare sau apropiate.

6. Principiul compatibilității tratamentelor și operațiunilor.

Dincolo de compatibilitatea estetică și funcțională a tratamentelor și operațiunilor de restaurare, acest principiu statuează aceeași necesitate pe care a impus-o în medicină: „*primum non nocere*”. Această idee este susținută de V. Vinas și R. Vinas, care insistă ca restauratorul să discearnă cazuistica, deoarece, ca și în medicină, „*there are no illness, only patients*”. Autorii respectivi avertizează asupra nevoii de evitare a oricărui proces care implică modificări reale sau aparente ale valorii autentice specifice lucrării și constată că restaurarea cere un foarte dezvoltat simț al responsabilității, în virtutea căruia restauratorul trebuie să fie receptiv la criticism ²².

Cuhna aduce în discuție opinia lui Santucci, care descrie pericolul potențial ce poate decurge din aplicarea unor procedee empirice în conservare și restaurare ²³. Wachter insistă ca materialele să fie utilizate numai după recomandarea chimistului și să se urmărească atingerea rezistenței inițiale, ținând cont de compatibilitate și durabilitate ²⁴.

Flieder și Duchein recomandă ca alegerea procedeeelor să se facă după criteriul valorii documentelor. Astfel se pot accepta procedee rapide pentru periodice și documente arhivistice de serie, dar pentru manuscrise trebuie folosite procedee sofisticate. Determinarea compatibilității trebuie să se facă după anumite criterii de alegere a materialelor, urmărind eficacitatea și permanența tratamentului, precum și stabilitatea și inocuitatea produselor și procedeeelor de aplicare ²⁵.

Rezultă că la restaurare trebuie să se folosească materiale și substanțe de cea mai bună calitate și numai după ce efectul lor benefic a fost confirmat de literatura de specialitate acreditată sau a fost verificat în laboratorul propriu de specialiști credibili. Referitor la această exigență, autorul a identificat mai multe principii domeniile ale aplicării tratamentelor chimice în lucrările de restaurare ²⁶.

7. Principiul reversibilității tratamentelor și operațiunilor

Acest principiu impune ca orice operațiune de adăugire, completare sau montare să fie reversibilă prin metode accesibile restauratorului. Această cerință este impusă în special de două motive:

- oferă posibilitatea reluării tratamentelor de restaurare în cazul unor noi degradări sau pe măsura perfecționării tehnice. Repetarea restaurării este oricum o necesitate determinată de faptul că restaurarea este o activitate de întreținere.
- salvează situații de accidente tehnice privind aplicarea greșită a unor tratamente sau operațiuni.

Nevoia respectării acestui principiu a fost subliniată și de alți autori. Astfel, Flieder și Duchein socotesc acest principiu ca imperativ fundamental al restaurării, subliniind că orice restaurare trebuie să fie reversibilă, iar obiectul să poată fi

²² V. Vinas, R. Vinas, *op. cit.*

²³ G. D. M. Cunha, *op. cit.*

²⁴ Wolfgang Wachter, *op. cit.*

²⁵ Françoise Flieder, M. Duchein, *op. cit.*

²⁶ Florea Oprea, *Investigația de laborator – etapă premergătoare restaurării*, în „Revista Arhivelor”, anul LXII (1985), vol. XLVII, nr. 3, p. 291–301.

recuperat în starea sa inițială dacă restaurarea nu dă rezultatele scontate sau dacă tehnica utilizată trebuie să fie înlocuită prin tehnici moderne mai avantajoase²⁷.

Wachter este de părere că reversibilitatea tratamentelor trebuie să primeze în fața rentabilității²⁸. V. Vinas și R. Vinas recomandă ca executarea întregii restaurări să se facă prin procedee care să țină cont de principiul reversibilității²⁹.

Reversibilitatea este o problemă avută în vedere de orice restaurator, în special când lucrează cu obiecte cu o constituție complexă. În asemenea situații se procedează la demontarea obiectului într-o ordine inversă celei parcurse la montarea inițială (originară), iar remontarea finală, după restaurarea părților, va parcurge cu fidelitate etapele montării de început. Din această cauză, înainte de a aborda restaurarea unor asemenea obiecte este necesară elaborarea planului de montare urmat (sau presupus că a fost urmat) de creatorul obiectului, apoi a planului de demontare sub toate aspectele sale (reversibilizarea lipiturilor, decuplarea îmbinărilor mecanice etc.) și a planului de remontare. De pildă, la restaurarea unei hărți alcătuită din mai multe coli se va consemna în planul de montare prin desenarea unei schițe cu careuri, având numere pentru fiecare coală, iar colile vor purta pe verso, după demontare, aceleași numere scrise cu creion negru de carbon. Pe schiță, la limita dintre careuri, se va marca cu „+” coala care se suprapune peste vecina și cu „-” coala sublipită. Marcajul se va face pe toate cele patru laturi ale unei coli și pentru toate colile. Se va identifica astfel ordinea în care au fost lipite colile și mai ales care este prima și care este ultima. Să nu ne mire când găsim că lipirea colilor a început din mijloc. Cunoașterea ajută la dezlipirea și apoi la remontarea corectă a colilor. Încălcarea acestui amănunt poate crea restauratorului necazuri mai mari decât ar putea presupune la prima vedere.

La o carte sau la un registru este necesară notarea în planul de montare-demontare-remontare a structurii pe fascicule (câte fascicule, câte coli la fiecare fascicul), a tipului de legătură și de coasere, ordinea eventualelor elemente de montaj etc. Omitând această operațiune ne vom confrunta cu neclarități privind împerecherea filelor conjugate aparținând aceluiași fascicul sau cu alte necazuri.

8. Principiul interdicției completării textului absent.

Acest principiu statuează că restauratorul nu are voie să procedeze la completarea textului în zonele în care acesta lipsește datorită lipsurilor din suport sau ca urmare a degradării scrisului. Deși Crespo și Vinas acceptă reconstrucția documentului degradat, inclusiv în ceea ce privește grafia absentă dar cu recunoașterea adaugirilor față de original³⁰, Flieder și Duchein insistă ca în nici un caz nu trebuie retușată linia unui desen sau a unei miniaturi și nici să se rescrie un text al unei părți care a fost deteriorată, deoarece s-ar denatura autenticitatea piesei. Autorii respectivi avertizează că lizibilitatea unui text nu trebuie alterată³¹, iar în ceea ce ne privește, noi acceptăm acest punct de vedere și îl interpretăm ca fiind valabil și pentru textele cu lizibilitate foarte slabă sau absentă.

În cazul în care documentul original este însoțit sau are în altă parte o transcriere sau o traducere a textului integral al piesei, executată în vremea când nu suferise degradări ale textului, se poate executa un facsimil în care să se reconstituie textul în stilul originalului, dar acesta trebuie să fie considerat numai

²⁷ Françoise Flieder, M. Duchein, *op. cit.*

²⁸ Wolfgang Wachter, *op. cit.*

²⁹ V. Vinas, R. Vinas, *op. cit.*

³⁰ Carmen Crespo, V. Vinas, *op. cit.*

³¹ Françoise Flieder, M. Duchein, *op. cit.*

ca un studiu sau o propunere, privind imaginea pe care documentul a avut-o inițial. Din acest punct de vedere nu suntem de acord cu definiția dată într-o lucrare de specialitate după care facsimilistul este confundat cu restauratorul, de vreme ce este prezentat ca „one who restores a book or binding in such a manner that it retains its contemporary appearance”. Respectarea acestui principiu constituie pentru restaurator un act de mare responsabilitate de la care nu se poate abate fără riscul unor grave prejudicii aduse documentului restaurat.

Pentru imaginile nontextuale pot să existe însă excepții. Astfel, ca urmare a progresului de prelucrare automată a imaginilor a apărut posibilitatea de a se restaura imaginile fotografice cu ajutorul calculatorului electronic. Totodată, în cazul documentelor topografice, este posibilă completarea unor aspecte cu creion negru în zonele degradate. Este în special cazul unor marcaje grafice privind drumuri, hotare, laturi și alte asemenea însemnări care au o linie rectilinie sau deductibilă și care a fost segmentată de absența (pierderea) suportului. În această situație se află zonele de exprimare topografică a viilor, livezilor, suprafețelor lacustre sau marine și altele care au o prezentare topografică uniformă. La fel se pot completa și unele planuri sau schițe tehnice unde liniile desenului sunt discontinue ca urmare a degradării suportului, mai ales că în acest caz restauratorul ar putea fi ajutat și de anumite exprimări matematice ale dimensiunilor.

Trebuie să facem totuși mențiunea că și în cazurile în care intervenția de completare a imaginilor nontextuale discutate mai sus este posibilă, restauratorul o face întotdeauna într-o formă reversibilă. În practică, asemenea intervenții se execută, în special, pe obiecte destinate expunerii în muzee și expoziții, pentru a spori efectul estetic și emotiv.

9. Principiul evidențierii discrete a tratamentelor și intervențiilor de restaurare.

Tentația de a asigura prin restaurare o lucrare perfectă sub aspectul identității absolute între partea originală și părțile adăugate riscă să pună în discuție autenticitatea obiectului restaurat. Din această cauză, restauratorul va proceda în așa fel încât intervențiile sale de consolidare și completare să fie observabile la o analiză discretă fără a fi necesare mijloace sofisticate de cercetare. Astfel, culorile materialului adăugat vor avea o tonalitate cu circa 10% mai scăzută sau ușor diferită față de original. La unele obiecte tridimensionale, cum ar fi pecețile atârinate, completarea cu material se face după un plan ușor denivelat față de planul originalului.

Wachter cere ca restaurarea să fie evidentă la prima vedere¹². Flieder și Duchein recomandă ca părțile care lipsesc să se înlocuiască (sau să se completeze) cu materiale de aceeași natură, într-un mod discret dar aparent¹³. V. Vinas și R. Vinas recomandă ca la reconstituirea elementelor lipsă să se folosească materiale de calitate recunoscută care când sunt încorporate în lucrare să poată fi ușor identificate ca neformând parte integrantă din original¹⁴.

10. Principiul întocmirii, păstrării și accesibilității documentației tehnice de restaurare.

Acest principiu impune obligația ca pentru documentul restaurat să se întocmească un dosar care să conțină: rezultatele investigației de laborator privind

¹² Wolfgang Wachter, *op. cit.*

¹³ Françoise Flieder, M. Duchein, *op. cit.*

¹⁴ V. Vinas, R. Vinas, *op. cit.*

starea documentului înainte de restaurare, formele de degradare prezente și cauzele acestora, inclusiv nivelul noxelor existente (microorganisme, pH, substanțe corosive sau poluante etc.); fotografii generale sau de detaliu, înainte de restaurare, pe fluxul lucrărilor de restaurare și după restaurare, tratamentele de restaurare aplicate, data restaurării, laboratorul și restauratorul, indicații de păstrare și conservare a obiectului după restaurare, inclusiv recomandări de limitare a folosirii când este cazul, eventual un facsimil de reconstituire, cu menționarea numelui autorului.

Nevoia întocmirii documentației tehnice și a dosarului de restaurare este susținută și de alți autori. Astfel, V. Vinas și R. Vinas cer ca înregistrarea întregii activități de restaurare să se facă într-un dosar exhaustiv¹⁵. Flieder și Duchein subliniază necesitatea unei fișe tehnice unice care se completează eșalonat de investigator și apoi de restaurator, precum și necesitatea unor fotografii înainte de restaurare, pe flux și după restaurare¹⁶. Wachter insistă ca documentația de restaurare corect alcătuită să se păstreze¹⁷.

Trebuie să facem mențiunea că dosarul de restaurare este mai complex în cazul unor documente foarte importante sau pentru care s-au aplicat tehnici de lucru cu o semnificație specială. În mod obișnuit, asemenea dosare se constituie în materiale de bază pentru publicarea unor lucrări de specialitate care marchează restaurarea ca etapă importantă în viața documentului sau care aduc contribuții la modul la care pot fi restaurate anumite tipuri de documente.

În cazul documentelor administrative curente care prezintă în linii mari aceleași caracteristici fizico-mecanice și chimice, precum și forme de degradare în general repetabile, elaborarea unui dosar de restaurare sofisticat pentru fiecare document în parte ar duce la crearea unei arhive tehnice mult mai voluminoase decât arhiva restaurată și ar crea probleme legate de depozitarea și evidența acesteia, fără a mai considera imensul volum de muncă solicitat pentru realizarea acestei documentații. Astfel, un dosar de arhivă administrativă de aproximativ 100 file ar putea să conțină circa 70 documente diferite. Dacă pentru fiecare document se realizează o documentație de restaurare de cel puțin 5 file (buletine de analiză, fotografii, rețete aplicate), ar rezulta o documentație de 350 file. Un laborator care lucrează cu o capacitate de restaurare de 100 000 file/an ar produce o documentație tehnică de circa trei ori mai voluminoasă decât arhiva restaurată, ceea ce ar necesita triplarea spațiului de depozitare. Din această cauză, datele specifice dosarului de restaurare se consemnează, în cazul arhivelor administrative curente, într-un registru de laborator în formă sintetică.

*

Principiile de bază ale restaurării enumerate și dezvoltate succint în acest studiu se constituie într-un cod de deontologie profesională a restauratorului. Deși noi am dezvoltat subiectul numai cu referire la restaurarea documentelor, avem convingerea că aceste principii au aplicabilitate generală în activitatea de restaurare a bunurilor de patrimoniu cultural. Modul în care restauratorul se raportează la aceste principii determină calitatea prestației sale și îl impune ca pe un profesionist supus unor exigențe față de care nu trebuie să se abată, deoarece în munca de restaurare nu se admit erori tehnice.

¹⁵ Ibidem.

¹⁶ Françoise Flieder, M. Duchein, *op. cit.*

¹⁷ Wolfgang Wachter, *op. cit.*

O scrisoare inedită către dr. Ioan Rațiu și o corectură necesară unei note critice

GHEORGHE BICHICEAN

În galeria personalităților politice și culturale românești din Transilvania, numele IOAN RAȚIU ocupă un loc de onoare. În aceeași măsură în care este numele mai multor personalități, poate crea confuzii pe care nu ne permitem să le considerăm decât neintenționate, dar care se pot datora unei tratări nu tocmai aprofundate a problemei în studiu. Ne limităm la trei personalități pe care ne permitem să le cităm: dr. Ioan Rațiu (1828–1902), participant la revoluția română de la 1848, conducătorul delegației românești de la Viena în anul 1892 pentru a prezenta „Memorandum”-ul; Dr. Ioan Rațiu (1869–1916), profesor la Blaj, doctor în filosofie, istoric literar; Ioan Rațiu (1841–1900), profesor și cleric român, a studiat în Blaj și Viena, secretar al mitropoliei¹. Au trăit în aceeași perioadă, iar numele lor este în egală măsură legat de Blaj, de unde și confuziile care se pot ivi, una din ele fiind cea care ne-a determinat să facem această corectură necesară.

În anul 1990 apărea lucrarea Vasile Pârvan, *Studii de istorie medievală și modernă*, ediție îngrijită, note și indici de Lucian Nastasă². Notele domniei sale sunt marcate prin paranteze drepte și înserate la sfârșitul fiecărui text³. Eroarea pe care o semnalăm și care se cere a fi corectată privește nota la studiul *O întâmpinare la articolul „A. Papiu Ilarian și decorațiunile de la 1850”*⁴. Reproducem în întregime această notă: „Ioan Rațiu (1828–1902), unul dintre fruntașii politici transilvăni, participant la Revoluția de la 1848. În mai 1892 a condus delegația românească la Viena pentru a prezenta Memorandumul. A manifestat interes pentru viața și activitatea lui Papiu Ilarian: Ioan Rațiu, *Viața și activitatea lui Alexandru Papiu Ilarian*, în „Unirea”, Blaj, 1902, nr. 43–52; 1903, nr. 16 și 38–52; idem, *Alexandru Papiu Ilarian și tinerimea română academică din Cluj*, în „Luceafărul”, 1905, nr. 1–2; idem, *Papiu și adunările de la Blaj*, în „Transilvania”, Sibiu, 1920, p. 784–796. Aici Vasile Pârvan se referă la articolul lui Rațiu, *Alexandru Papiu Ilarian și decorațiunile de la 1850*, apărut în „Luceafărul”, II, 1903, nr. 1, p. 4–6; II, nr. 2, p. 24–26”⁵.

Autorul căruia i se atribuie studiile despre viața și activitatea lui Alexandru Papiu Ilarian nu este cel ale cărui date biografice sunt înserate în notă. Ele aparțin dr. Ioan Rațiu, doctor în filosofie, profesor la gimnaziul din Blaj. În lipsa altor

¹ Despre Dr. Ioan Rațiu, profesorul din Blaj, puține date și anul morții la Lucian Predescu, *Enciclopedia Cugetarea*, București, 1940, sub voce.

² Vasile Pârvan, *Studii de istorie medievală și modernă*, ed. Lucian Nastasă, București, 1990, *Ibidem*, p. 21 (Notă asupra ediției).

³ *Ibidem*, p. 286–290.

⁴ *Ibidem*, p. 290.

surse biografice este suficient să răsfoim presa timpului în care dr. Ioan Rațiu a publicat chiar respectivele studii.

Profesorul din Blaj, dr. Ioan Rațiu, s-a născut în Dobâca la 10 mai 1869, într-o familie de țărani. Școala primară a făcut-o în satul natal, iar liceul la Cluj, unde s-a susținut cu lecții date elevilor și un mic stipendiu al Asociațiunii Transilvane pentru Literatură Română și Cultura Poporului Român. Urmează Literele la Universitățile din Cluj și Graz, devenind absolvent (1895) și apoi doctor în filosofie (1900).

La 7 septembrie 1895 este numit profesor provizoriu la institutele de învățământ din Blaj. Din 1897 este profesor supleant la Institutul pedagogic și școala superioară de fete, iar prin ordinul consistorial nr. 470 din 22 februarie 1898 este numit profesor ordinar definitiv în aceeași instituție. Din 1900, când este numit prin ordinul consistorial nr. 957 din 3 martie și până la moarte, dr. Ioan Rațiu a fost profesor la gimnaziul din acest centru cultural românesc – Blaj.

Ca o recunoaștere a intensei activități istorice și literare, a fost ales secretar al despărțământului Blaj al Asociațiunii, din 1906 membru al secției literare, iar din 1909 în comitetul central al societății ASTRA.

În neuitata zi de 11 ianuarie 1917 (stil nou), Al. Ciura rostea cuvântul funebru în catedrala din Blaj⁹. Cu acest prilej amintea activitatea istorico-literară a dr. Ioan Rațiu, profesorul din Blaj care s-a stins din viață la 9 ianuarie, lucrările acestuia, din care se cuvine să precizăm: *Viața și operele lui Andrei Mureșanu*, Blaj, 1900; *Poezia idilică*, 1901; *Studii și biografii*, 1904; *Vasile Cârlova*, 1905; *Timotei Cipariu*, 1905; *Ioan Rusu*, Blaj, 1907; *Vasile Fabian Bob*, Blaj, 1907; *Dascălii noștri*, Blaj, 1908; *Blajul*, Brașov, 1911¹⁰. Alături de V. Onițiu și Al. Ciura a colaborat și la redactarea altor lucrări¹¹.

Asupra vieții și activității lui Alexandru Papiu Ilarian a pregătit „un frumos studiu istorico-literar” care trebuia să apară sub auspiciile ASTRA. Studiul a fost publicat integral în „Unirea” începând cu nr. 43 din 25 octombrie 1902, care deschide seria articolelor *Alexandru Papiu Ilarian (27 sept. 1828 – 23 oct. 1877)*, în comemorarea a 25 de ani de la moartea acestuia.

Publicarea studiului continuă cu mici întreruperi până la finele anului 1903¹². Aceste întreruperi vin să confirme o dată în plus că autorul studiilor despre Al. Papiu Ilarian este dr. Ioan Rațiu, profesorul din Blaj. În nr. 3/1903 al revistei „Unirea” o notă ne atenționează: „Fiind autorul absent: din Blașiu, în n-rul trecut (nr. 2, n.n.) nu s-a putut continua studiul despre A<lexandru> P.<apiu> I<liarian>”¹³. În numărul 38 din 19 septembrie 1903 dr. Ioan Rațiu însuși justifică de astă dată cauza

⁹ Al. Ciura, *Dr. Ioan Rațiu. Cuvânt funebru rostit în catedrala din Blaj*, la 11 ianuarie 1917, în „Unirea”, XXVI, nr. 2, 13 ianuarie 1917, p. 1–3. Periodicele care, de-a lungul anilor, au publicat studiile doctorului Ioan Rațiu, au fost îndoliate la moartea acestuia. În același număr din „Unirea”, menționat anterior, apare cronica *Dr. Ioan Rațiu (1869–1917)*, p. 4. „Transilvania” publică, de asemenea, cronica *Profesorul Dr. Ioan Rațiu* (XLVII, nr. 7–12, decembrie 1916, p. 167–168). „Luceafărul” avea întreruptă apariția până în anul 1919.

¹⁰ Al. Ciura, *op. cit.*, p. 2. Vezi și „Transilvania”, XLVII, nr. 7–12, decembrie 1916, p. 167–168. Recenzia unora dintre aceste lucrări este făcută de Octavian C. Tăslăuanu în revista „Luceafărul” VII, nr. 23, 1 decembrie 1908, p. 558; X, nr. 19, 1 octombrie 1911, p. 441.

¹¹ Octavian C. Tăslăuanu, *Dr. I. Rațiu și Al. Ciura – Poetică și legendar poetic pentru școlile medii și institutele pedagogice*, în „Luceafărul”, X, nr. 23, 1 decembrie 1911, p. 534. (Recenzie).

¹² Vezi „Unirea” XII, nr. 43–52, octombrie-decembrie, 1902, XIII, nr. 1, 3, 5, 6, 38–52, 1903. În nr. 50 din 13 decembrie 1902, p. 418–419, apare necrologul la moartea memorandistului dr. Ioan Rațiu. De asemenea, în „Luceafărul”, I, nr. 12, 15 decembrie 1902, Octavian Goga semnează articolul *Dr. Ioan Rațiu*, la moartea acestuia (p. 177–178).

¹³ „Unirea”, XIII, nr. 3, 24 ianuarie 1903, p. 29 (n.r.).

care a determinat întreruperea publicării articolelor începând cu nr. 7: „Fiind ocupat cu culegerea de documente, chiar pentru lucrarea de față, de la n-rul 6, am fost împedecat de a mai continua până în prezente. Acum reluând firul întrerupt al studiului despre A<lexandru> P.<apiu> I<larian>, voiu a-l duce mai de parte, până la sfârșit, ca astfel redactarea din „Unirea” să fie completă, și cetitorii noștri, deși pe scurt, să-l aibă întreg studiul. La acestea mai adaug, că în curând va apărea, cu ajutorul preabunului Dumnezeu, studiu întreg asupra vieții și activității lui A<lexandru> P.<apiu> I<larian> și în volum, prelucrat și esențial amplificat cu o mulțime de date nou, interesante și necunoscute. Autorul”¹¹.

Concomitent cu studiul publicat integral în revista „Unirea”, dr. Ioan Rațiu semna în „Luceafărul” pe 1903, numerele 1 și 2, articolul *Alexandru Papiu Ilarian și decorațiunile de la 1850*¹², care a prilejuit lui Vasile Pârvan să facă o „întâmpinare” în nr. 4 din 15 februarie¹³. Ceea ce nouă ne-a dat ocazia cuvenitei rectificări privind autorul studiilor despre viața și activitatea lui Al. Papiu Ilarian, cu care Vasile Pârvan a polemizat. Dorim ca această necesară corectură să fie considerată astfel cum autorul acestor rânduri o dorește – onestă și plină de bunăvoință.

Demersul nostru privind studiul dr. Ioan Rațiu asupra vieții și activității lui Alexandru Papiu Ilarian nu se oprește însă în acest punct. Am menționat anterior că, în perioada februarie–septembrie 1903, profesorul din Blaj a întrerupt publicarea articolelor în „Unirea” fiind, după propria-i mărturisire, ocupat de culegerea a noi documente și informații despre Al. Papiu Ilarian¹⁴. Pentru că trebuiau completate o serie de lacune, dr. Ioan Rațiu însuși scria: „Se nasce acum o serie de întrebări importante, anume: cum a fost Alexandru Papiu, ca profesor? ce rol a putut avea în creșterea tinerimii studioase concredută lui și soților săi? ce principii profesa el în această calitate? pe scurt, ce activitate a dezvoltat dânsul în timpul și oficiul acesta?”¹⁵.

Pentru a răspunde la aceste întrebări a apelat la foști elevi ai lui Papiu Ilarian. Unele răspunsuri au fost folosite, altele nu, cum rezultă din studiul publicat, urmând a fi cunoscute prin intermediul lucrării ce trebuia să apară. Scrisoarea pe care o publicăm răspunde exact la întrebările pe care dr. Ioan Rațiu le considera necesare a fi lămurite¹⁶.

Între foștii elevi și apoi colaboratori ai lui Papiu Ilarian, cărora Ioan Rațiu le-a adresat, prin scrisori, rugămintea de a-i da informații necesare, se numără și senatorul M. L. Adamescu din Piatra Neamț. Dat fiind conținutul deosebit de important al acestei scrisori, o prezentăm integral¹⁷.

Ibidem, nr. 38, 19 septembrie 1903, p. 381.

¹² „Luceafărul”, II, 1903, nr. 1, p. 4–6, nr. 2, p. 24–26. După ce, tot în această revistă dr. Ioan Rațiu publică, în anul 1905 (nr. 1, Adaus la „Luceafărul”, nr. 1, p. I–III; nr. 2, Adaus la „Luceafărul”, nr. 2, p. 49–51). *Alexandru Papiu Ilarian și tinerimea academică din Cluj*, în anul 1920 apare postum în „Transilvania”, LI, nr. 10, octombrie 1920, p. 784–796, articolul *Papiu și adunările naționale de la Blaj*, se pare prin grija fostului său elev Al. Lupeanu.

¹³ Vezi republicarea la Vasile Pârvan, *op. cit.*, p. 286–290.

¹⁴ „Unirea”, XIII, nr. 38, 19 septembrie 1903, p. 381.

¹⁵ *Ibidem*, nr. 3, 24 ianuarie 1903, p. 29.

¹⁶ Am intrat în posesia scrisorii cu totul întâmplător. Achiziționând, ca filatelist un plic cu o frumoasă ștampilă de Piatra Neamț (1903), am avut surpriza să găsim în interior și scrisoarea care-i aparținea.

¹⁷ Am adaptat ortografia, fiind mai ușor de citit.

1903 iulie 29. Piatra Neamț. Scrisoarea lui M. L. Adamescu către profesorul Ioan Rațiu din Blaj cuprinzând amintirile sale despre fostul său profesor Alexandru Papiu Ilarian.

„1903. iulie 29. Piatra-N.”

Îmi cer scuze de întârzierea răspunsului la onor. d-voastră scrisoare din 25 iulie 1903. Am fost în excursie prin munții noștri și numai acum am revenit acasă.

Asupra întrebărilor ce-mi faceți despre mult regretatul meu profesor și amic Alecsandru Papiu Ilarian, pe care am avut ocasiunea a cunoaște, vă notez cele următoare:

Al. Papiu Ilarian, după recomandațiunea fostului inspector general al școalelor din Principatul Moldaviei, dl Aug. Treb. Laurian, a fost chemat ca profesor de Istoria dreptului roman, la Facultatea juridică din Iași, care stătea în același local cu Liceul național (Academia). În același timp, 1858, venise și dl. Petru Suciș și fiindcă și acesta dorea să fie numit tot la Dreptul roman, au fost preferat acesta din urmă, iar Papiu Ilarian a rămas pentru istoria universală în liceu, clasa V. VI și VII și Dreptul penal și comercial la Facultatea juridică (p. 1.).

El era foarte nemulțumit de Catedra Dreptului penal, dorind să aibă Dreptul roman, pentru care spunea că a fost chemat.

Pe lângă el erau profesori, Petru Suciș de Dreptul roman, Ist<oria> drept<ului>, pandecte și digeste; Simion Bărnăuș, Dreptul, Dreptul natural, public și privat, Dreptul internațional și Dreptul ghintelor; au mai urmat Th. Veria, dr. Oct. Teodor și Mazescu.

În liceu, cursurile de Istorie le făcea cu mult devotament și în special cursul de Istoria antică îl făcea degajat de orice prejudecii religioase, care-i atrăgeau observarea superiorilor. Elevii, între cari eram și eu, îl ascultau cu multă atențiune și dragoste.

În timpul uneia din lecțiuni, când explica despre Moise și cele Zece Table, inspectorele general, venit de alții, intră în clasă fără să fie observat de elevi și profesor, văzând modul de predare a lui Papiu și atențiunea încordată a elevilor, exclamă: Da ce faci Alecsandre? Predau istoria îi răspunse. D-apoi astfel se predă copiilor? No! eu nu știu a spune minciuni, îi răspunse Papiu.

Următoarele lecțiuni au fost continuate de inspector, iar Papiu rămăsese la Catedra de Drept penal și comercial, la care n-a stat mult, fiindcă a fost numit jurisconsult al statului Moldovei, iar eu am fost atașat pe lângă el ca ajutor, în care funcțiune a stat până în anul 1862, când, odată cu unificarea Ministerului Moldovei cu cel Muntenesc, a trecut ca procuror pe lângă Curtea de Casațiune din București.

Papiu Ilarian a fost iubit și respectat nu numai de elevii și (p. 2) studenții săi, dar și de toți acei ce-l cunoșteau.

Era foarte nervos și violent, însă cu studenții era bun și prietenos, nu putea să sufere nici o contrazicere.

Om de un caracter ferm și drept, nu putea să sufere nici o nedreptate. Ca funcționar era foarte devotat serviciului, adesea mergea cu devotamentul până la exces.

Eu, care eram un bun prieten al lui Papiu, adesea interveneam pentru ca să-l pot calma.

Cu multă durere și pasiune făcea amintire despre suferințele fraților noștri din Transilvania; ba chiar se revolta, când își aducea aminte despre suferințele îndurate pe timpul revoluțiunii și de execuțiunea părintelui său.

Devotamentul său și natura sa violentă, adesea l-au pus în conflict cu funcționarii înalți pe care îi avea de colegi. Astfel, era un om foarte drept, onest și prietenos. Despre erudițiune este obștește cunoscut și apreciat.

Terminând aceste note restrânse, vă rog să primiți încredințarea stimei și distinsei considerațiuni ce vă păstrez.

ss. M. L. Adamescu” (p. 3)

<Nota:>

Hârtia scrisorii are liniatură comercială, cu filigran ORIGINAL ROYAL MILL și o coroană.

<Adresa:>

Domnului Ioan Rațiu, doctor în filosofie
și profesoru licealu
Blășiu (Balázsfalva)

Via Predeal

Transilvania

<Recomandată: R Piatra N. No 519>

<Pe verso>

M. L. Adamescu

Senatoru <și ștampila cu monograma M.L.A.>

PREZENTĂRI DE FONDURI ȘI COLECȚII

Fondul personal Nicolae Titulescu

CRISANTA PODĂREANU

Nu credem că mai e nevoie să prezentăm biografia marelui diplomat și om politic. De altfel, unele date se vor desprinde chiar din descrierea celor 2.15 m.l. de documente, scrise în limbile română, franceză, engleză, italiană, maghiară și germană.

Prima grupare este aceea a documentelor personale, între care găsim un certificat de mobilizare; un codicil la testament; brevetul unei decorații cehoslovace; adresa Academiei Diplomatice Internaționale, prin care Nicolae Titulescu este anunțat că a fost ales membru; diploma de cetățean de onoare al municipiului Lugoj; invitații la recepții.

Capitolul „Nicolae Titulescu – ministru de finanțe” conține o dare de seamă asupra finanțelor României și statistici privind populația și producția între 1866 și 1922; scrisori și plângeri de la invalizi de război, Crucea Roșie, actori, cântăreți de operă, referitoare la subvenții și contribuții bănești, de la American Joint Distribution Committee privind scutirea de taxe fiscale a sumelor donate evreilor nevoiași din România; memoriu asupra regimului impozitelor; cereri, adrese trimise de Marele Cartier General, Comisia de Unificare pentru Bucovina, Uniunea Proprietarilor de imobile din Tighina privitoare la mobilizarea pe loc, impozitele instituite de zemstva din Tighina, exportul de cereale în Marea Britanie; adrese, tabele din partea Băncii Comerciale și Ministrului de Război, care se referă la impozitul pe familie, veniturile vamale, banii trimiși prizonierilor români din Bulgaria, Ungaria și Turcia, încasările și cheltuielile din bugetul statului, pe provincii, producția agricolă și industrială pe 1921-1924; rapoarte referitoare la credite de la bănci olandeze, belgiene, franceze, britanice și americane.

A treia parte structurală cuprinde dosarele unor procese în care Nicolae Titulescu a fost avocat.

Partida „Nicolae Titulescu – ministru la Londra și ministru de externe” este constituită din scrisori adresate lui N. Iorga, Al. Averescu și I. G. Duca despre politica externă a României și din comunicate de presă pe marginea întâlnirilor lui Nicolae Titulescu cu miniștrii de externe turci și polonezi.

Fără îndoială că partea structurală cea mai interesantă este „Nicolae Titulescu – reprezentantul României la Societatea Națiunilor”. Aflăm aici plângerea Ungariei în problema exproprierii de către statul român a imobilelor optanților maghiari; procese-verbale de la ședințele Societății Națiunilor (reducerea armamentului, redresarea Austriei, minoritățile etnice, reparațiile de război, un incident la frontiera austro-ungară, situația financiară a Societății Națiunilor, acordarea de către România a certificatelor de identitate refugiaților ruși și armeni); procesul-verbal al celei de-a XI-a sesiuni prezidate de Nicolae Titulescu; raport asupra bibliotecilor publice din Ungaria, raport pe marginea

... par un et c.
 ... comme fait ce
travaux. Me, Leuven, &
Titulescu

diferendului dintre Etiopia și Italia; un memorandum despre rolul Societății Națiunilor în acordarea unui împrumut pentru dezvoltarea învățământului; tăieturi din ziare care privesc activitatea lui Nicolae Titulescu în cadrul Societății Națiunilor; buletine de presă ș.a.

Partea structurală „Mica înțelegere” are trei unități arhivistice cu tăieturi din presă referitoare la conferințele acestui organism zonal.

Capitolul „Institutul Internațional de Cooperare Intelectuală” este format din rapoarte de activitate și programe de lucru.

25 de dosare sunt formate din rapoarte și note diplomatice, între care nota încheiată la Petersburg în 1913 între ambasadorii Germaniei, Angliei, Austro-Ungariei, Italiei și Franței, referitoare la diferendul dintre România și Bulgaria asupra frontierei lor din Dobrogea; instrucțiunile Comisiei de evacuare privind obligațiile escortei care însoțește valorile, documentele de bancă și cerealele trimise la Moscova în 1915; o notă conținând condițiile Păcii de la București din 1918; un raport al delegației române la Conferința de Pace de la Paris – 1920, referitor la pagubele de război suferite de România; situația datoriilor de război ale României și altor state către S.U.A.; dări de seamă ale Direcției Presei și Propagandei din Ministerul de Externe referitoare la minoritățile bulgară, turcă, tătară, ruteană și rusă.

În „Manuscrise, conferințe, cursuri” sunt grupate discursuri electorale ale creatorului fondului; o scrisoare a aceluiași către Take Ionescu pe marginea relațiilor României cu Rusia Sovietică; studii despre atitudinea Societății Națiunilor față de problema minorităților din România; conferințele lui Nicolae Titulescu asupra organizării și dinamicii păcii, asupra revizionismului și terorismului; un studiu despre dreptul civil; note de la cursuri de drept ș.a.

Secțiunea „Lucrări ale altor persoane” reunește o *Schiță a situației politice din Basarabia* de Nicolae Ottescu; *Chestiunea reparațiilor și planul Dawes* de Savel Rădulescu; studiile unui anume <Tințoreanu> asupra organizării explorărilor petroliere și raționalizării extracției de petrol.

Partea structurală cea mai întinsă este „Correspondența”: studenți români în Anglia îi cer ministrului de externe valută; D. N. Ciotori de la Legația României din Londra scrie despre demersurile făcute în vederea obținerii unui împrumut de stat; Constantind Diamandi descrie în 1922 succesele lui Vintilă Brătianu la Londra; Robert Greg de la Legația Marii Britanii la București justifică distrugerea terenurilor petrolifere românești de către Aliați în 1916 prin temerea acestora că respectivele terenuri vor cădea în mâinile germanilor; Take Ionescu îl felicită pe Nicolae Titulescu pentru succesele sale în domeniul finanțelor; Virgil Madgearu îl roagă să susțină o prelegere la Institutul Social Român; Emil Panaitescu îl invită la inaugurarea noii clădiri a Școlii Românești din Roma; Savel Rădulescu îi trimite rapoarte asupra evenimentelor politice din România; soția generalului Alexandru Socec îl roagă pe Nicolae Titulescu, în 1918, să intervină pentru grațierea soțului ei; James F. Somerville îi face o dare de seamă asupra activității prințului Nicolae aflat la studii în Anglia; Vasile Stoica, ministru la Sofia, scrie despre amenajarea legației; Elena Văcărescu – despre probleme politice și culturale.

Între numele semnatarilor scrisorilor adresate soției lui Nicolae Titulescu, Ecaterina, le găsim pe cele ale lui D. N. Ciotori, Ella Davis (secretara particulară a reginei Maria), N. Raicoviceanu și Savel Rădulescu.

Ultimele două partide sunt rezervate părinților lui Nicolae Titulescu, Ion și Maria Titulescu, și altor rude.

Semnarea acordului cu Statele Unite privind datoriile de război ale României (1925)

O preluare ulterioară reușește fotocopia scrisorii lui N. Iorga adresate regelui Carol II, cu motivele refuzului său de a fi prim-ministru; fotocopia textului radiodifuzat cu ocazia alegerii lui Nicolae Titulescu ca membru al Academiei Române; un raport asupra falsificării bancnotelor franceze în Ungaria; date despre Ella Davis; memoriul lui Nicolae Titulescu asupra finanțelor României între 1916 și 1918; fotografii cu Nicolae Titulescu și alți oameni politici și copia testamentului marelui diplomat.

Cele 370 de dosare oferă informații bogate despre activitatea și relațiile nenumărate ale lui Nicolae Titulescu, viața privată cu necazurile și bucuriile ei, care îl aduce pe omul neobișnuit printre oameni obișnuiți.

Fondul personal Vasile Culică

DOINA HAGEA

Personalitate marcantă a vieții culturale călărășene, cunoscut literat, numismat și arheolog amator, Vasile Culică s-a născut la 26 martie 1916, în Călărași, într-o familie de marinari. A urmat cursurile primare în orașul natal, iar liceul l-a absolvit în orașul Odorhei, în anul 1936, după care și-a continuat studiile în cadrul Facultății de Drept din București, în perioada 1937–1941.

După obținerea licenței în drept se întoarce în orașul de pe malul Borcei, unde își va urma cu devotament, în tot cursul vieții, cariera juridică, în calitate de avocat, procuror, judecător, președinte al Tribunalului județului Ialomița, și, în final, jurisconsult. Este autorul a trei volume de versuri, apreciate elogios de critica literară (George Călinescu, Perpessicius, Pompiliu Constantinescu); a publicat poezii în revistele locale: „Pământul” editată de avocatul Eugen Cealăc, „Fapta”, editată de avocatul Nicolae Ioan. „Năzuința”, redactată de profesorul C. V.

Grigorescu, ca și în alte ziare și reviste: „Festival literar” din Silistra, „Anche-ta”, „Tomis”, „Curentul literar”, „Comentar”, „Tribuna Ialomiței”, „Arcadia” „Civica” ș.a.

Dragostea pentru locurile natale, întinderea infinită de ape a Dunării i-au inspirat trăirea poetică, dar, în același timp, i-au trezit și curiozitatea științifică, dorința de a descifra succesiunea civilizațiilor pe malurile fluviului, de-a lungul timpului. Înființarea Muzeului de istorie Ialomița, din Călărași, în anul 1951, i-a oferit lui Vasile Culică prilejul de a-și satisface pasiunea pentru arheologie, contribuind, alături de primul director, Niță Angelescu, la alcătuirea colecțiilor, prin donații și neobosite cercetări de teren. Are meritul de a-și fi alcătuit o bogată colecție arheologică și numismatică, obiecte adunate mai ales de pe malul drept al Dunării,

lucru realizat în urma propriilor cercetări și cu imense sacrificii materiale. Marea satisfacție a cercetătorului călărășan, dar și a noastră, locuitori ai acestor plaiuri, este că a reușit să salveze de la dispariție nenumărate vestigii arheologice și numismatice, mărturii ale trecutului istoric.

Este demn de remarcat faptul că Vasile Culică nu s-a mulțumit doar cu activitatea de colecționar, ci, înțelegând valoarea istorică deosebită a descoperirilor sale, cu eforturi imense, și-a însușit cunoștințele de specialitate și a valorificat cercetările, publicând sistematic în revistele de specialitate din țară („S.C.I.V.A.“, „Dacia“, „S.C.N.“, „B.S.N.R.“, „B.O.R.“, „Pontica“, „Ialomița“) și chiar în străinătate („Isvestija na Arheologiceski Institut“ – Sofia). Studiile, comentariile și articolele sale cuprind informațiile referitoare la istoricul acestor locuri pe parcursul mai multor epoci istorice, de la neolitic la evul mediu, multe din lucrările sale, prin valoarea lor științifică, rămânând puncte de referință în arheologia românească.

*

Fondul „Vasile Culică“ are 0,45 m.l. și 15 unități arhivistice, cuprinse între anii 1935–1981, scrise în limbile română și franceză. Documentele sunt destul de diverse, începând cu acte de studii, manuscrise (poezii și lucrări științifice), note, însemnări, conspecte, materiale publicate, programe ale unor sesiuni de comunicări istorice și alte manifestări culturale, fotografii etc.

De fapt, două sunt temele predominante ale conținutului documentar al fondului: poezia și cercetarea istorică, pe care dorim să le prezentăm în relieful personalității acestui veritabil artist și om de cultură călărășean.

Un prim grup de documente definesc pe poetul Vasile Culică ca pe un meșter al cuvântului șlefuit cu mîgală¹. Astfel, într-un extras din revista culturală „Gând nou transilvănean“ ce apărea la Odorheiu Secuiesc în anul 1935, sub redacția lui Radu Chirovici și George Trandafirescu, pe când tânărul Vasile Culică era elev al liceului din localitatea, este publicată poezia sa de debut: „Ardealul“². Primul volum de versuri, intitulat „Troite“³ îi apare în anul 1936, pe când era elev în ultima clasă de liceu, temele predilecte ale versurilor fiind tradițiile de eroism românesc și mirajul câmpiei.

La scurt timp, la editura „Festival“ din Silistra îi apare o nouă carte, „Illi“, un volum de imnuri închinat dragostei. Student fiind, Vasile Culică este o prezență permanentă a șezătorilor literare organizate în sala Fundației „Dalles“ de către scriitorii studenți ai Facultății de Drept. Astfel, un afiș-program păstrat în acest fond invită la o conferință pe tema: „Definirea destinului românesc“, susținută de profesorul Mihai Antonescu, după care, tineri autori atunci, ca: Al. Paleologu, Traian Lalescu, Nicolae Ciuceanu, Costin I. Murgescu și Vasile Culică prezentau proză și versuri din operele lor⁴.

Marin Giurcă, *Portrete călărășene*, Călărași, 1993, p. 67.

Arh. St. Călărași, fond personal Vasile Culică, dosar 2, f. 26.

¹ *Ibidem*, f. 22.

⁴ *Ibidem*, f. 8.

„Frontul literar” este o revistă a scriitorilor tineri, ce își avea redacția la Brașov și la care Vasile Culică a publicat, după cum atestă numerele existente în fond, în perioada 1938–1939. Astfel, alături de Virgil Carianopol, George Vaida, Alexandru Piru, Vintilă Horia, Vasile Culică este prezentat în coloanele acestei reviste atât cu lirică⁵ („Pentru o plecare romantică”) cât și cu încercări de exegeze literare („George Trakl și Ștefan Baciu”).

Extrase, tăieturi sau numere integrale ale unor reviste ca: „Festival”, editată la Tipografia „Progresul” din Siliștriu, gazeta dâmbovițeană „Ancheta”, foaia „Verticale”, redactată de cenaclul literar al Casei de cultură a municipiului Călărași, volumul în manuscris „Zicale răsturnate”, rămas nepublicat, ca și volumul „Mirul frunților înalte”, publicat în anul 1942, ni-l prezintă pe poetul înzestrat cu o deosebită sensibilitate și trăire artistică. De altfel, până să a trezit interesul criticii literare, Pompiliu Constantinescu, referindu-se, într-o cronică literară, în revista „Vremea” din 8 februarie 1942, la valoarea poeziei lui Vasile Culică, face următoarele considerații: „multă abundență de sentiment”, „lipsă de manierism”, sunetul elegiac și diafan al poemelor sale”, „reuşește să sugereze stări lirice”. Perpersiculu, după lectura unui volum de poezii, în manuscris, îi scrie lui Vasile Culică, în anul 1947: „m-aș opri la atâtea versuri sugestive, că sunteți un imagist abil ... <m-aș opri> la timpul păgân al „Îmbrățișărilor” și la atâtea pasagii într-adevăr, impresionante”⁶.

Așa cum o dovedesc documentele existente în fond, Vasile Culică a fost o personalitate artistică prezentă în viața culturală a urbei bărgănene, de-a lungul a peste patruzeci de ani. A condus și îndrumat cenaclul literar din Călărași, este autor al libretului operi „La umbra florilor de crin”, textier al unor reviste muzicale, prezent la șezătorile literare organizate la Călărași și Slobozia, alături de alți poeți ialomițeni: Virgil Carianopol, Florența Albu, G. Alboi, Paul Tutungiu, Mircea Dinescu, Vasile Poenaru.

Un alt grup de documente ne prezintă activitatea arheologică și numismatică a lui Vasile Culică. Numele său se leagă în acest domeniu al cercetării istorice de publicarea unor valoroase colecții de antichități din ruinele cetăților romane și romano-bizantine de la Sucidava și Durostorum. „Studiile lui Vasile Culică asupra monedei mărunte romane din sec. al V-lea e.n., asupra plumburilor comerciale de la Sucidava moesică și Durostorum, asupra Legiunii a XI-a Claudia, precum și diversele note și studii privind preistoria celor două maluri ale Dunării rămân instrumentele de lucru indispensabile specialiștilor”⁸.

Cea mai mare parte a colecțiilor sale, circa 5000 de obiecte, a intrat în patrimoniul Muzeului de Istorie din Călărași, printre ai cărui membrii fondatori se numără, iar altele au fost donate Muzeului de Istorie Națională și Arheologie Constanța, cu care Vasile Culică a colaborat îndelung.

Prezență activă a sesiunilor de comunicări ale muzeelor din Călărași, Slobozia, Constanța și Brăila, Vasile Culică a avut și o bogată activitate publicistică atât în revistele de specialitate cât și în diverse cotidiane. Extrase, ca și numere integrale din reviste de înaltă ținută științifică, precum: „Pontica”, „Dacia”, (publicație în limba franceză), „Studii și cercetări numismatice”, „Studii și cercetări

⁵ *Ibidem*, f. 11–12

⁶ *Ibidem*, f. 21–22.

⁷ Marin Giurcă, *op. cit.*, p. 68.

⁸ Arh. St. Călărași, fond personal Vasile Culică, dosar 16, f. 2. Vezi și Nicolae Conovici, *Necrolog. Vasile Culică, 1916–1980*, – în „Studii și materiale de istorie veche și arheologie”, XXXI (1981), nr. 1, p. 153–155.

de istorie veche“, „Buletinul de numismatică“, „Epigrafia“, „Buletinul Institutului de arheologie al Academiei de Științe Bulgare“, dar și articolele de arheologie popularizate apărute în diverse publicații („Tomis“, „Tribuna Ialomiței“, „Arcadia“, „Zori noi“) sunt mărturii ale unei activități științifice prodigioase.

Membru activ al Societății Numismatice Române din anul 1956, Vasile Culică a publicat numeroase studii de numismatică, rod al căutărilor și descoperirilor sale⁹, dintre care menționăm: *O monedă de la Vlaicu Vodă la Dunărea de Jos*, *Bolgarskie monetv iz Păcuil lui Soare* (publicat în „Izvestija“ – Sofia, în anul 1963, în colaborare cu Petre Diaconu), *Plumburi ale Legiunii a XI-a Claudia găsite în sud-vestul Dobrogei*, *Moneda măruntă romano-bizantină din secolul al V-lea e.n. și unele replici în plumb de la Izvoarele, jud. Constanța*, *Asupra unei monede de la Leon I emisă de Nicomedia*, articole publicate în „Studii și cercetări numismatice“, în perioada 1958–1980.

O bună parte a unităților arhivistice ale fondului cuprinde comunicările, manuscritele, extrasele din reviste referitoare la rezultatele cercetărilor arheologice ale lui Vasile Culică. Menționăm câteva dintre acestea: „Un mormânt roman de pe teritoriul rural al municipiului Durostorum“, „Un mormânt Sântana de Mureș–Cerneahov pe teritoriul municipiului Călărași“, „Antichități creștine de la Izvoarele, jud. Constanța“, „Obiecte ceramice cu aspect de calapod din așezarea neolitică de la Cunești“, „Obiecte de caracter creștin din epoca romano-bizantină găsite la Pârjoaia–Dobrogea“, „Zei și evocări de mituri greco-romane pe obiecte de plumb din teritoriul municipiului Durostorum“, „Borcea km 80, un loc arheologic complex“, „Croix romano-byzantines découvertes à Pârjoaia“.

Documentele donate filialei de soția sa, în anul 1981, și care s-au constituit în fond personal „Vasile Culică“ reprezintă viața și activitatea unui adevărat artist și om de cultură, „care a lăsat o urmă de lumină, ca semn al trecerii sale prin viața culturală călărășeană“¹⁰.

⁹ Arh. St. Călărași, fond personal Vasile Culică, dosar 11 („Însemnările din călătorii de studii arheologice și poetice“).

¹⁰ Marin Giurcă, *op. cit.*, p. 68.

MESAJE ARHIVISTICE

Prefată de personalitățile administrativ-culturale ale județului (Covasna): prefectul Adrian Vlad Casunean, care a reclamat studiul pietrei și al hârtiei întru continuitatea și permanența existenței pe aceste meleaguri: Gheorghe Măgureanu, șeful Inspectoratului de Poliție, care a apelat, în puține cuvinte, la mărturia documentară pentru victoria rațiunii și luminii în fața obscurului istoriei; Ioan Solomon, președintele Ligii cultural-creștine „Andrei Șaguna”, animat de aflarea și comunicarea adevărului istoric despre trecutul zonei de spiritualitatea românească în care s-a născut: Petre Străchinaru, consilier, Director al Centrului Național de Cultură Arcuș, sesiunea științifică „Mesajul Arhivelor” de la Sfântu Gheorghe (30–31 martie 1994) a reunit, sub egida Filialei Arhivelor Statului județul Covasna, Centrul Național de Cultură Arcuș, Asociația arhiviștilor Covasna și Liga cultural-creștină „Andrei Șaguna”, arhiviști, muzeologi, teologi și profesori cercetători în domeniul istoriei în general și al istoriei sud-estului transilvan, în special.

Fără a constitui în nici un fel o replică pro modo la teoriile și aserțiunile istoriografiei maghiare locale și din afara spațiului românesc, comunicările susținute au reliefat aspecte diverse ale trecutului istoric (secolele XVII–XX) din aceste zone interetnice și alte spații de cultură spirituală transilvană. Unele intervenții (preot Constantin Gane, protopopul județului Harghita, Ioan Popovici, F.A.S. jud. Bihor, Dan Baicu și Ioan Lăcățuș, F.A.S. jud. Covasna, Vasile Lechințean, F.A.S. jud. Cluj, Mircea Stoia, F.A.S. jud. Sibiu) au reconstituit, cu argumente documentare de netăgăduit, traseul legal, deplin juridicțional al luptei seculare a românilor transilvani pentru emanciparea socială și națională, care au făcut din majoritatea lor demografică un argument de bun simț și civilizație în abordarea drepturilor lor sacre în fața autorităților princiare și imperiale, în contrast cu alte practici ulterioare.

Aspectele politicii autorităților timpului de maghiarizare forțată a românilor, practică prin reducerea ortodoxismului și restrângerea

limbii române, cu metode anticreștine în multe cazuri (dărâmări de biserici, expulzări și ucideri de preoți ortodocși, profanări de morminte și cimitire întregi) s-au intersectat cu cele (mai puțin din nefericire) de conviețuire interetnică, când elementele extremiste erau aduse vremelnice la tăcere, în mai multe comunicări (Mircea Sfârlea, expert la Secretariatul de Stat pentru Culte, Aurel Marc, F.A.S. jud. Harghita, Vasile Căpălnean, F.A.S. jud. Maramureș).

Circulația elementului uman, material și spiritual românesc în și dinspre Transilvania prin trecătorile Carpaților de-a lungul timpului a fost divers și abundent ilustrată de intervențiile arhiviștilor de la F.A.S. jud. Mureș, Liviu Boar, F.A.S. jud. Prahova, Elisabeta Negulescu și dr. Mihai Rachieru, F.A.S. jud. Neamț, Gheorghe Radu, F.A.S. jud. Buzău, Alexandru Gaiță și a prof. Ana Grama, de la Muzeul Bruckenthal Sibiu. Contribuția societății culturale Astra în viața românilor sud-est transilvăneni a fost reliefată de arhiviștii Dorin Goția și Mircea Stoia de la F.A.S. jud. Sibiu.

Adevărate monumente vii au fost zugrăvite marilor oameni de cultură, Ștefan Manciulea (Lidia Ardelean, F.A.S. jud. Cluj), Romulus Cioflea (prof. Luminița Cornea, Liceul „Mihai Viteazul” Sf. Gheorghe), Aurel Nistor (prof. Ioan Soiu, Școala generală Cristian – Brașov), Grigore Tamblac (Valer Stancu, Biblioteca județeană Brașov).

Influențele revoluțiilor de la 1821 și 1848–1849 din țările române pentru mișcarea națională a românilor transilvăneni au fost punctate de Lidia Brâncănuș și Silvia Popovici (arhiviști în Direcția Generală a Arhivelor Statului).

Resursele documentare încă necercetate în probleme de istorie transilvană au enumerat și comentat Vasile Oltean (directorul Muzeului primei școli românești din Scheii Brașovului) și Elisabeta Marin (F.A.S. jud. Brașov), ca o invitație la noi și ample cercetări și pentru istorici universitari și academicieni a căror prezență de cercetători se rarefiiază tot mai mult.

MARIN R. MOCANU

130 DE ANI DE EXISTENȚĂ A „REVISTEI DE ISTORIE MILITARĂ”

În zilele de 25 și 26 ianuarie 1994, a avut loc simpozionul „De la „România militară” la „Revista de istorie militară”, în organizarea „Revistei de istorie militară”, Muzeului Militar Național, Fundațiilor „Pro Patria”, „Hanns Seidel” și Casei de cultură a Ministerului de Interne.

Aniversarea celor 130 de ani de la apariția primei reviste de istorie militară a fost onorată de prezența unor reputați istorici și cercetători, a reprezentanților presei militare și a altor publicații de istorie din România. Au transmis mesaje de salut Ministerul Apărării Naționale și acad. Dan Berindei, președintele Secției de istorie a Academiei Române.

Cuvinte de salut și prețuire față de această publicație au rostit istoricii Gh. Buzatu și Nicolae Ciachir, reprezentanți ai publicațiilor militare, ai Institutului de istorie și teorie militară, ai Academiei de Înalte Studii Militare. Reprezentanții Asociației Veteranilor de Război, ai fundațiilor „Pro Patria” și „Hanns Seidel” au apreciat valoarea acestei publicații de istorie militară și, de asemenea, rolul și importanța publicațiilor de istorie într-o societate modernă democratică.

Comunicările au reliefat valoarea științifică a revistei în cursul celor 130 de ani de apariție, precum și alte realizări ale istoricilor militari. Dintre comunicările interesante putem menționa:

„Valori istoriografice în revista „România militară”, de col. Aurel Pentelescu; „Contribuția revistei „România Militară” la dezvoltarea istoriei militare”, de maior Constantin Hlihor; „Revista de istorie militară – un deceniu de existență întru Clio” de loc. col. Gheorghe Vartic și căp. rang II Ilie Manole.

A fost organizată, de asemenea, o expoziție cu cele mai reprezentative numere ale revistei de-a lungul timpului și s-a prezentat filmul realizat de istoricii militari, intitulat, „Istoria mă va judeca”, despre mareșalul Ion Antonescu.

Dezbaterile au fost deosebit de utile pentru soarta publicațiilor militare și a celor de istorie în contextul actual, detașându-se ideea importanței unei astfel de publicații pentru specialiștii istorici civili militari, dar și pentru publicul larg iubitor de istorie.

TIBERIU TĂNASE

OMAGIEREA ISTORICULUI ȘI ARHIVISTULUI GUSTAV GÜNDISCH

Universitatea din Sibiu a acordat domnului dr. Gustav Gündisch titlul de Doctor honoris causa la 20 mai 1994. La festivitatea academică au participat conducătorii instituțiilor administrative, de cultură și ecleziastice din Sibiu, invitați din București, Cluj-Napoca și Brașov, precum și din Germania.

Arhivele Statului Sibiu au organizat în aceeași zi o recepție în cinstea d-lui Doctor honoris causa Gustav Gündisch, când i s-a acordat titlul de membru de onoare al Asociației Arhiviștilor din România. La acest moment festiv au fost alături de noi trei generații ale familiei Gündisch, invitați de onoare, delegați din partea Direcției Generale a Arhivelor Statului, d-l Ștefan Hurmuzache, director executiv al Asociației și directorul Școlii Naționale de Perfecționare Arhivistică, colegi de la Arhivele Statului Brașov și Cluj-Napoca.

În cuvântul de primire adresat oaspeților, Monica Vlaicu a exprimat bucuria de a omagia o personalitate care a parcurs drumul anevoios dar și plin de satisfacții de la arhivist la un Mecena al istoriografiei săsești din Transilvania. A schițat profilul moral al distinsei personalități și înalta ținută științifică a lucrărilor elaborate de-a lungul deceniilor de Doctor honoris causa Gustav Gündisch, subliniind importanța acestuia în evoluția arhivei sibiene, al cărei director a fost între anii 1937-1944.

Excelența sa D. dr. Christoph Klein, episcopul Bisericii evanghelice C. A. din România a dezvoltat, în alocuțiunea rostită, definirea existenței teologului, dar și a omului de știință: fascinație, surprindere, datorie.

Dr. Gündisch și-a început cariera sub însemnul admirației și al fascinației față de document, care i-au prilejuit momente de uimire, bucurie și împlinire față de informațiile descoperite în înscrisuri.

Această pasiune pentru știință l-a condus spre bucuria descoperirilor. Cercetarea documentelor impresionează, deoarece deschide căi nebănuite spre o lume nouă, dar perioada în care trăiește și creează un istoric poate fi marcată de conflicte și tensiuni, care se răsfrâng asupra activității sale. Dr. Gündisch a trăit o astfel de perioadă istorică în care cercetările sale au întâmpinat vremelnice greutăți, fiind nevoit să lupte cu mijloacele proprii istoricului pentru a-și impune principiile. Cercetarea devine în final o datorie de conștiință, în care cunoștințele dobândite sunt puse în slujba semenilor.

Dr. Gündisch s-a impus în istoriografie, iar roadele muncii sale ca referent cultural la Consistoriul evanghelic și consilier episcopal sunt apreciate și astăzi. Biserica îi aduce prinosul de mulțumire și de recunoștință.

Dumnezeu să-l binecuvânteze cu ani sănătoși pentru continuarea cercetărilor sale, spre folosul tuturor.

Domnul Ioan Manțiu a vorbit în calitate de prieten, de membru de onoare al Astrei și de președinte al Reuniunii Culturale Naționale a Meseriașilor Români din Sibiu. Domnia sa a subliniat adevărul atât de tainic că nimeni nu poate culege toamna altceva decât a sădit primăvara, a cultivat în timp cu trudă, migală și pasiune. Iar acum vrednicul gospodar a fost invitat să primească încununarea recoltei muncii sale elaborată cu răspundere, abnegație și demnitate.

Alocuțiunile s-au încheiat prin scrisoarea deschisă citită de d-nul director Ștefan Hurmuzache în numele Asociației Arhiviștilor și Prietenilor Arhivelor din România.

MONICA VLAICU

ASOCIAȚIA ARHIVIȘTILOR ȘI PRIETENILOR ARHIVELOR DIN ROMÂNIA

Stimate domnule Gustav Gündisch,

Prețuirea omului de știință Gustav Gündisch, în rândurile arhiviștilor din România, vine încă de demult. În anul 1931 învățământul arhivistic românesc va echivala diploma obținută în renumitul Österreichische Geschichtsforschung. Echivalarea era un semn că tânărul Gustav Gündisch aprecia în mod deosebit acea școală românească de arhivistică ce asigura o pregătire de nivel european.

Munca ulterioară desfășurată în conducerea arhivelor sibiene v-a consacrat ca arhivist de notorietate. De atunci slujbașii Arhivelor Statului v-au apreciat ca pe un asiduu administrator modern de izvoare arhivistice, ca pe un arhivist erudit care ați prețuit în cel mai înalt grad valoarea informației din documente.

Modul în care opera dumneavoastră a pus informația în slujba cercetării istorice, a omului de cultură dornic să asigure oricărei conștiințe, fie a unui german, fie a unui român sau a oricărui locuitor al planetei Pământ interesat să cunoască fenomenele sociale, economice, culturale, politice din această parte de lume, vă conferă calitatea nu numai de reprezentant al

unui grup etnic dintr-un anumit spațiu național, nu numai de personalitate ilustră a națiunii germane în raport cu națiunea română, ci și de reprezentant al științei românești și universale.

Cercetările dumneavoastră, edițiile de documente se înscriu în frontierele largi ale istoriografiei internaționale pentru că lasă explicit, la îndemâna cititorului capabil, să discearnă asemănarea și deosebirea din viața comunităților umane. Ele pot sluji scopului de a ști ce i-a legat pe oamenii de diferite naționalități, ce liant vine din trecut pentru consolidarea relațiilor actuale și pentru dezvoltarea viitoare.

Știm, ca și despre alți străluciți înaintași ai noștri, că în viața dumneavoastră a existat, după 1948, o perioadă mai mult decât grea, mai mult decât tristă, care a lovit demnitatea ființei voastre, care a întrerupt pentru un timp creația dumneavoastră. Prezența dumneavoastră în societatea românească după această tragedie și opera ulterioară au demonstrat superioritatea spirituală de care ați dat dovadă, puterea de a iubi oamenii nevinovați ai acestor meleaguri, marca dragoste, în fond, pentru ființa umană, indiferent de națiunea cărcia îi aparține.

Noi, tocmai de aceea considerăm că dumneavoastră aparțineți nu numai națiunii germane, al cărui fiu sunteți, ci și națiunii române, al cărui fiu veți rămâne. Sunt încredințat, că spre folosul popoarelor noastre, istoria așa a vrut.

Și pentru că întreaga dumneavoastră operă este, după părerea noastră, a unui arhivist model de profesionalitate și de probitate științifică, ne socotim motivați și de probitate să vă primim astăzi, 20 mai 1994, ca membru de

onoare al Asociației Arhiviștilor și Prietenilor Arhivelor din România. Vă rugăm să primiți acest titlu. În numele arhiviștilor din întreaga țară vă urăm sănătate și multă putere de colaborare cu cei dragi.

Sibiu, 20 mai 1994

Directorul Executiv al Asociației,
Ștefan Hurmuzache,
Directorul Școlii Naționale
de Perfecționare Arhivistică

MANIFESTĂRI ȘTIINȚIFICE INTERNAȚIONALE ÎN DOMENIUL HERALDICII

Heraldica, știință auxiliară a istoriei, apărută ca urmare a faptului că în cursul neîncetată a vremii oamenii și-au exprimat prin simbol aspirațiile, reține din ce în ce mai mult atenția specialiștilor, cercetarea în acest domeniu contribuind la aprofundarea cunoașterii proceselor sociale din trecut. Acest adevăr determină organizarea, în diferite țări și pe plan internațional, a unor manifestări științifice de profil, la care iau parte specialiști, istorici și iubitori ai artei. Interesul mereu sporit față de izvoarele de această natură a determinat, totodată, diversificarea acțiunilor întreprinse, aprofundarea abordărilor teoretice, ca și a activităților practice concretizate în expoziții, editarea de lucrări de largă cuprindere tematică și geografică.

O astfel de manifestare s-a desfășurat și în țara noastră la Muzeul Țării Crișurilor din Oradea. La buna organizare a acestei manifestări au contribuit: Ministerul Culturii, Inspectoratul pentru cultură al județului Bihor, Uniunea Democratică a Cehilor și Slovacy din România, filiala Bihor, Fundația de prietenie româno-slovacă și instituția muzeală gazdă.

Având drept generic „Din preocupările actuale în domeniul heraldicii în România și Slovacia” manifestarea a însumat: 1) o expoziție în cadrul căreia s-au vizionat stemele orășenești din țara vecină și prietenă (datorate artiștilor plastici și graficienilor ZDENKO ALEXEY, LADISLAV CISARIK, JAN SVEC); 2) un simpozion științific ca și 3) vizita la Universitatea din Oradea. Cele peste două sute de expozate viu colorate au încântat publicul și au permis a se discuta principiile care stau la baza întocmirii, în etapa contemporană, a blazoanelor urbane. Este demn de evidențiat faptul că expoziția la care ne referim a fost

concepută astfel încât să circule în mai multe țări din această parte a Europei, țara noastră fiind prima care a primit prețioasele expozate.

Simpozionul, având în atenție probleme de terminologie, descriere, conservare și valorificare a izvoarelor heraldice, s-a bucurat de participarea următorilor: Gheorghe Mudura, directorul Arhivelor Statului județ Timiș, autorul comunicării „Preocupările Direcției Generale a Arhivelor Statului în ceea ce privește evidența izvoarelor heraldice”; Nicolae Curdov, membru al Societății Numismatice Române, care a vorbit despre „Catalogul medaliilor românești în curs de elaborare” (principiile alcătuirii sale); profesor Ioan Popovici, specialist de la Arhivele Statului Arad, a prezentat una din lucrările de heraldică de mare valoare pentru țările din această zonă a continentului, „Stematografia datorată lui Paul Riter Vitezovic”; Augustin Mureșan, muzeograf la Muzeul județean de istorie Arad care s-a referit la „Activitatea de publicare a măturilor heraldice”; lector universitar Constantin Mălinaș – Oradea, care s-a referit la „Ex-librisurile heraldice”; lectorul universitar Constantin Burac a vorbit despre „Preocupările cadrelor didactice din Facultatea de arhivistică București privind organizarea unui laborator de heraldică”, care să faciliteze aprofundarea cunoștințelor de specialitate de către studenți. Autorul acestor rânduri, având și rolul de moderator, a prezentat comunicarea „Principiile elaborării noilor steme de județe și orașe”. Din partea oaspeților au prezentat comunicări: prof. univ. ZUFFA CIRUL, directorul Societății „Maticej Slovenska” din Martin, și prof. univ. JOSEF NOVAKU de la Universitatea din Bratislava.

Deosebit de fructuoasă a fost și vizita la Universitatea din Oradea. Întâlnirea cu conducerea și cadrele didactice de la această instituție de învățământ superior a prilejuit dezbaterile unor probleme de larg interes cum sunt: participarea României la manifestările internaționale de profil, cuprinderea fenomenului heraldic românesc în ansamblul simbolurilor apărute în Europa, măsurile ce se impun pentru creșterea interesului opiniei publice românești față de izvoarele de acest fel, rolul heraldicii în investigarea complexă a surselor istorice, necesitatea formării de specialiști care să poată răspunde cerințelor vieții sociale contemporane. Și-au spus cuvântul în acest context prof. univ. Teodor Maghiar, rectorul Universității Oradea, prof. univ. Sever Dumitrașcu, lector univ. Constantin Burac, conf. univ. dr. Maria Dogaru, lector univ. Barbu Ștefănescu, asistent Sorin Sipos, Ioan Popoviți, șeful Filialei Arhivelor Statului județul Bihor, prof. Viorel Horj, consilier șef al Inspectoratului pentru cultură Bihor, prof. Ioan Garaj, președintele Fundației Culturale Româno-Slovice.

În ansamblu, manifestarea, la care au luat parte și reprezentanții autorităților județene și municipale, a ocazionat, pe de o parte, evidențierea unor aspecte care trebuie să stea în atenția instituțiilor de învățământ superior cu profil istoric, pe de altă parte a permis a se constata faptul că fenomenul heraldic, fenomen uman permanent, a determinat crearea într-o țară sau alta a unor simboluri de mare valoare spirituală ce se cer a fi puse la îndemâna marelui public.

În ceea ce privește manifestările de acest fel desfășurate în străinătate, ne vom opri doar la cele care s-au organizat în luna martie a acestui an în capitala Franței. Țara în care fenomenul heraldic a avut cea mai amplă dezvoltare inițiază interesante și prestigioase întâlniri menite a prilejui comunicarea rezultatului cercetărilor ce se efectuează în acest domeniu pe plan mondial. Se implică în organizarea acestora „Societatea franceză de heraldică și sigilografie”, organism științific creat în 1937 pe lângă Direcția Arhivelor Naționale din Franța și afiliată Confederației Internaționale de Heraldică. Cum se specifică în statutul său, aceasta este o „Societate savantă al cărei scop este de a contribui la dezvoltarea studiilor relative la steme și sigilii”. Societatea franceză de heraldică și sigilografie organizează lunar reuniuni abordând probleme de actualitate științifică. În programul său se cuprind totodată organizări de expoziții, vizite și participări la manifestări științifice naționale și internaționale menite a permite membrilor săi

să aprofundeze cunoașterea preocupărilor de acest fel desfășurate pe plan mondial. Societatea emite un „Buletin de LIAISON”, care informează cu regularitate asupra activităților întreprinse, editează, totodată, prestigioasa „Revue française d'heraldique et de sigilographie”, cuprinzând studii de erudiție și de reflecție asupra acestor discipline, izvoare inedite, ca și liste bibliografice.

În cadrul colaborărilor internaționale în luna martie a.c. am fost invitată să susțin la această societate comunicarea „Reprezentări heraldice atribuite Țărilor Române în armoriale străine”. Având drept scop să releve însumarea civilizației românești în marile curente culturale europene, evidențierea unor aspecte ale evoluției istorice românești, comunicarea a adus în atenția unui public avizat o problemă interesantă. Discutându-se reprezentările desemnând „Regele Valahiei” în cel mai vechi armorial european cunoscut până în prezent (armorialul francez Wijinbergen), alcătuit în perioada 1265–1285, membrii societății au putut cunoaște cele mai reprezentative steme utilizate în cancelariile românești, semnificația figurilor heraldice însumate și raportul dintre acestea și armorialele alcătuite în diferite țări. Pe baza acestor surse am relevat permanențele fundamentale ale poporului român, independența și unitatea națională.

Tot la Paris s-a desfășurat, între 20–23 martie a.c., coloeviul internațional „Armorialele medievale”. Având în atenție culegerile de steme, din perioada anterioară anului 1500, reuniunea menționată a fost organizată de Institutul de cercetări și istoria textelor de pe lângă Academia Franceză, cu sprijinul Consiliului Național de Cercetări Științifice și cu colaborarea Academiei Internaționale de Heraldică. Au participat specialiști din numeroase țări din Europa și din Statele Unite ale Americii, personalități ale organismelor științifice mondiale, academicieni, profesori și critici de artă.

Reuniunea a fost structurată pe următoarele teme: a) Generalități în domeniul armorialelor medievale; b) Monografii abordând armorialele medievale; c) Armorialele și istoria socială; d) Armorialele și codicologia; e) Armorialele, arheologia și istoria artei.

Desfășurarea programului de mai sus ne-a permis unele intervenții pe marginea istoriei românești. Am adus în discuție evenimentele politice din veacul al XIII-lea, ca și stema atribuită (după opinia mai multor heraldiști români) lui Litovoi, perioada de confruntări din cel de-al XIV-lea veac când Basarab, voievodul Țării Românești, a biruit în

lupta cu regele Ungariei, reușind să cucerească independența țării sale.

Cu prilejul colocviului s-au organizat și unele vizite extrem de interesante. Remarcăm în acest sens vizita la Sala de Sigilografie din cadrul „Centrului de primire și cercetare” al Arhivelor Naționale, unde au fost expuse armoriale redactate în Franța de-a lungul

secolelor, documente heraldice din evul mediu și din perioada modernă, diplome de înnobilare, steme orășenești, sigilii provenind de la diferiți posesori. Au fost, de asemenea, vizitate unele săli ale sediului Institutului (Academiei) Franței și renumita bibliotecă Mazarine.

MARIA DOGARU

RECENZII ȘI PREZENTĂRI

De la Pronunciament la Memorandum, 1868–1892. Mișcarea memorandistă, expresie a luptei naționale a românilor. Coordonator: Corneliu Mihail Lungu, București 1993, 440 p. (Direcția Generală a Arhivelor Statului)

Tradiția Arhivelor Statului de a publica selectiv, din bogatele fonduri pe care le dețin, cele mai însemnate mărturii, a fost îmbogățită de curând cu un nou volum, înmănunchind o serie de documente despre lupta națională a românilor aflați sub stăpânirea austro-ungară.

Volumul este precedat de un „Cuvânt înainte”, în care prof. univ. dr. Liviu Maior conturează cu linii sigure semnificația Memorandumului și a mișcării pe care a generat-o, subliniind că acestea au constituit momentul culminant din a doua jumătate a veacului trecut în lupta pentru eliberare națională a românilor aflați sub stăpâniri străine.

Coordonatorul volumului, Corneliu Mihail Lungu, schițează istoria acestei lupte între anii 1868-1892, într-un „Studiu introductiv” care justifică opțiunea pentru această perioadă și selecția celor 121 de documente publicate. Pornind de la bogata bibliografie existentă asupra temei, autorul se oprește la acele momente ale perioadei, care sunt puse într-o lumină mai puternică, din unghiuri noi, datorită documentelor incluse în acest volum, ce permit aprofundări și reliefări de aspecte noi sau întăresc, prin mărturiile lor, adevăruri cunoscute. Pe bună dreptate, se relevă caracterul organizat al luptei pentru afirmare și eliberare națională a românilor asupriți, ca și participarea generală a transilvănenilor, bănățenilor, basarabenilor, bucovinenilor și a fraților din Vechiul Regat la toate acțiunile de amploare.

Opriindu-se la perioada dintre Pronunciamentul de la Blaj (1868) și Memorandum (1892), autorii volumului pun în circuitul științific informații noi sau puțin cunoscute din documente aflate în diferitele fonduri din țară sau în cele aduse la București, pe microfilme, din Ungaria, Iugoslavia, Belgia, Vatican.

Astfel, sunt aduse noi date despre respingerea dualismului austro-ungar de către ro-

mâni și sași, despre măsurile luate de autoritățile maghiare împotriva acțiunilor românești față de înglobarea Transilvaniei la Ungaria, față de impulsurile primite de lupta românilor în urma unor evenimente ca: moartea lui Avram Iancu, aniversarea centenarului răscoalei lui Horea, cucerirea independenței și proclamarea Regatului României. Documentele relevă, de asemenea, participarea tuturor categoriilor sociale la diferitele acțiuni, apariția, pe lângă adunările electorale și întruniri, a adunărilor itinerante, care erau dificile de supravegheat și de stăvilit de către organele respective. Mărturii valoroase sunt cele relative la apariția și cristalizarea ideii Memorandumului, la materializarea ei.

O mențiune aparte se cuvine făcută asupra raportului întocmit de Haswenzl, consul austriac de la Iași, care raporta ministrului de externe Andrassy, la 5 ianuarie 1877, despre conferințele susținute de Mihai Eminescu cu privire la situația românilor din dubla monarhie. Din păcate însă, datorită unei scăpări, documentul nr. 45 (p. 176-192) are doar traducerea în limba română, nu și originalul, ca în toate celelalte cazuri, și nu ni se indică nici sursa, fondul în care se păstrează.

De reținut, de asemenea, publicarea integrală a lungilor memorii ale Universității Săsești (doc. 11) împotriva alipirii Transilvaniei la Ungaria și ale Consistoriului Bisericii Evanghelice C.A. din Transilvania (doc. 39, 68, 110), care și arată nemulțumirea față de politica guvernului maghiar îndeosebi în domeniul învățământului. Însușite de traducerea lor în limba română, aceste surse sunt puse astfel la îndemâna tuturor celor interesați în cunoașterea perioadei dualismului.

Din totalul de 121 de documente, doar câteva au apărut în presă sau în „Cartea de aur” a lui T.V.Păcățianu, includerea lor fiind motivată de raritatea publicațiilor respective.

Volumul, care încorporează o muncă uriașă de depistare, selecție, transcriere și traducere, este editat conform normelor în vigoare, având un rezumat în limba engleză al „Studiului introductiv” și o versiune engleză a „Listei documentelor”, fapt ce facilitează accesul eventualilor cercetători străini interesați. Documentele în limbi străine sunt însoțite de traducerea în limba germană, (cu excepția menționată mai sus). De asemenea, autorii au întocmit indicii de nume și de locuri geografice, facilitând astfel, și pe această cale, utilizarea volumului de către toți cei interesați.

Cartea de față constituie o contribuție meritorie, binevenită în istoriografia noastră, pentru aportul său la sporirea bazei documentare a cercetărilor privind lupta națională a românilor din Transilvania în secolul trecut.

Având în vedere însemnătatea documentelor publicate în acest volum, cu o frumoasă grafică, nu putem decât să regretăm, odată cu autorii, faptul că lipsa de spațiu a determinat renunțarea la includerea altor mărturii și să ne exprimăm speranța editării lor într-o eventuală serie tematică.

VASILE CIOBANU

Șerban Papacostea, **Românii în secolul al XIII-lea. Între cruciată și Imperiul mongol**, București, 1993, 188 p.

Precedată de o serie de studii, lucrarea ROMÂNII ÎN SECOLUL AL XII-LEA. ÎNTRE CRUCIATĂ ȘI IMPERIUL MONGOL, a istoricului ȘERBAN PAPACOSTEA, reprezintă o analiză profundă a perioadei din istoria românilor cuprinsă între momentul cuceririi Constantinopolului de către cruciați (1204) și desăvârșirea procesului de formare a statelor feudale românești (sfârșitul secolului al XIII-lea și începutul secolului al XIV-lea). Reușind să elucideze una din perioadele neclare ale istoriei medievale a românilor, lucrarea prezintă importanță și prin aceea că, deși limitată cronologic, reliefează una din constanțele istoriei europene cu implicații deosebite asupra poporului român: conflictul dintre Europa Apuseană și Stepă (sub diversele forme pe care le-a îmbrăcat de-a lungul timpului) pentru controlul spațiului nord-dunărean.

Continuând direcția historiografică promovată de N. Iorga, realizează o amplă incursiune în istoria europeană și asiatică, evidențiind conexiunile existente între efortul papalității de a controla noi teritorii în răsăritul Europei (expresie militară a acestei acțiuni reprezentând-o cruciada), reacția stepei și procesul de cristalizare politică a românilor.

În primul capitol, „ÎNFRUNTĂRI POLITICE ȘI SPIRITUALE ÎN SUD-ESTUL EUROPEI (1204-1241)”, autorul realizează o analiză de profunzime a contextului politic din momentul căderii Constantinopolului în urma loviturilor date de cavalerii cruciadei a IV-a și marea invazie mongolă din 1241. Criza internă a Bizanțului, declanșată odată cu moartea împăratului Manuel Comnenul (1180) și amplificată de presiunea tot mai puternică a musulmanilor și de răscoala vlaho-bulgarilor, va culmina cu impunerea controlului și crearea

Imperiului latin de Constantinopol, formațiune statală subordonată direct Romei.

Noua realitate politică oferea posibilitatea declanșării unor acțiuni, atât pe plan spiritual cât și pe plan militar, al căror obiectiv îl constituia refacerea unității bisericii creștine sub autoritatea sa și extinderea controlului asupra unor zone din Europa răsăriteană locuite de populații păgâne. Pentru concretizarea planurilor sale, papalitatea va apela la Regatul ungar (ce va profita de misiunea încredințată pentru a-și realiza propriile interese) și ordinele cavaleresti (Teutoni, Ioaniți).

Tendența Asăneștilor de a-și impune controlul la Constantinopol pune în pericol realizarea planului Papalității, plan în cadrul căruia Imperiul latin constituia o componentă esențială. Pentru a contracara presiunea exercitată de vlaho-bulgari și aliații lor, cumanii, Roma pune în aplicare ceea ce autorul numește „diversiunea nordică” (instalarea Ordinului Cavalerilor Teutoni în zona de nord a Dunării în anul 1211). Având rolul de a exercita presiuni asupra Asăneștilor și de a stopa decele incursiuni întreprinse de cumani în Transilvania, Cavalerii Teutoni vor sfârși prin a fi alungați din Țara Bârsei de către regele Andrei al II-lea în anul 1225, acțiune ce a avut ca principal scop împiedicarea constituirii unui stat propriu al acestora sub autoritatea papală, ceea ce ar fi adus mari prejudicii (de ordin economic și teritorial) Regatului ungar în zonă. Simultan, regalitatea maghiară desfășoară operațiuni militare, prin Oltenia, în direcția Vidinului (expediție militară condusă de comitele Ioachim și la care au luat parte și românii) determinându-l pe țarul Boril să încheie alianță cu latinii de la Constantinopol, cel mai târziu în anul 1241.

Mutațiile politice ce au loc în zona Balcanilor începând cu cel de al patrulea deceniu al secolului al XIII-lea (ruperea alianței dintre vlaho-bulgari și Roma, realizarea „alianței ortodoxe” între Ioan Asan al II-lea și Ioan Vatatzes-împăratul de la Niceea) vor pune în pericol Constantinopolul, impunând noi acțiuni din partea Romei. Ele s-au concretizat în atacul militar al Regatului ungar în direcția sud-dunăreană, o consecință a acestui fapt constituind-o și organizarea Banatului de Severin (1232 sau 1233).

Tendința Papalității de a-și impune controlul și asupra teritoriilor răsăritene ale Europei determină reacția mongolilor care, sub conducerea lui Ogödai, vor relansa ofensiva începând cu anul 1235 în vederea realizării planurilor lui Ginghiz-Han, făcând imposibilă finalizarea proiectelor Curiei papale. Una dintre coloane, condusă de Bücek, a avut misiunea să distrugă forțele românilor extracarpatici (*karaulaghi*) (vezi în acest sens informațiile oferite de persanul Rașid od-Din și călugărul Rogerius).

Cel de-al doilea capitol al lucrării, „ROMÂNII NORD-DUNĂRENI FAȚĂ CU EXPANSIUNEA REGATULUI UNGAR ȘI CU OFENSIVA CATHOLICISMULUI PÂNĂ ÎN VREMEA MARII INVAZII MONGOLE (1204–1241)” surprinde nivelul de organizare economică, socială și politică a românilor între cele două momente ale istoriei europene amintite mai sus. Pentru români, secolul al XIII-lea a constituit un moment important în evoluția istorică, reprezentând perioada de tranziție... de la formele tradiționale de organizare politică... la statul de sine stătător, care a constituit cadrul general al vieții politice românești în secolele XIV–XIX” (p.56).

Controlul exercitat de popoarele stepei asupra zonei nord-pontice până în secolul al XIII-lea împiedicată într-o anumită măsură procesul de evoluție politică a autonomiilor românești; însă, noua politică a papalității, declanșată la începutul secolului, în urma cuceririi Constantinopolului, de eliminare a „schismei” ortodoxe și asimilare confesională, pune la practică în zonă cu ajutorul Regatului ungar, va accelera acest proces. Această acțiune va determina, pe de o parte, dispariția unor autonomii, iar pe de altă parte, va grăbi procesul de cristalizare și emancipare a altor formațiuni prestatale românești (procesul se va încheia la sfârșitul secolului al XIII-lea în regiunea extracarpatică).

Reinterpretând unele surse documentare și folosind informații inedite, istoricul Șerban Papacostea ajunge la concluzia că termeni „țări” (terra) nu erau simple expresii geografice ci „entități politice și de drept responsabilă unui teritoriu” (p.58). Două surse documentare considerate de autor ca fiind

cele mai importante pentru reconstituirea stadiului de organizare politică a românilor în această perioadă. Primul îl reprezintă scrisoarea papei Grigore al IX-lea din 14 noiembrie 1234 către regele Bela al IV-lea, referitor la situația credincioșilor din Episcopia Cumaniei. Documentul este important deoarece constată prezența pe cuprinsul acesteia a mai multor „pseudoepiscopi” ai românilor, ceea ce presupunea existența unor instituții ecleziastice autonome ale acestora în teritoriul controlat de regalitatea ungară. Și în cazul acestui document, deși aflat în circuitul istoriografic de mai mult timp, autorul reușește să aducă noi interpretări: un exemplu îl constituie noua semnificație a termenului „populus” de „... grup uman cuprins în cadrele unui organism politic sau ecleziastic, cele două tinzând de altminteri să se confunde” (63-64) și nu de „oameni” cum a fost tradus. Cel de-al doilea document îl constituie diploma din 21 iunie 1247 acordată de regele Bela al IV-lea Cavalerilor Ioaniți, unde sunt atestate unele organisme politice ale românilor. Deși emisă după marea invazie mongolă, ea surprinde o situație anterioară acestui moment.

Organizarea Episcopiei Cumaniei (în anul 1227 dominicanul Teodorice era numit episcop al acesteia) și a Banatului de Severin nu au constituit evenimente dispartate, fără nici o legătură între ele, ci, dimpotrivă, demonstrează că Regatul ungar a reușit, după destrămarea putericii bloc vlaho-bulgaro-cuman, încă din primele decenii ale secolului al XIII-lea, să se înconjoare cu un sistem defensiv în afara Carpaților, ce avea rolul de a-i proteja posesiunile intercarpatice și a-i asigura controlul asupra zonei extracarpatică și sud-dunăreană.

Situația se va complica din acest moment, deoarece, după „defecțiunea” lui Ioan Asan al II-lea (1234-1235), papalitatea va renunța la atitudinea tolerantă față de „schismaticii” ortodocși (vezi în acest sens discuțiile din Conciliul de la Lateran-1215), cu consecințe grave asupra românilor.

Dintre măsurile luate de Regatul ungar în spațiul românesc amintim instalarea grupurilor de sași și secui, având drept scop fragmentarea organismelor politice românești. Un caz elocvent pentru politica maghiară față de români îl reprezintă evoluția structurii politice din Țara Oltului: într-o primă fază, aceasta trece printr-un proces de „comprimare” teritorială (vezi în acest sens actul din 1223 dat de regele Andrei al II-lea în favoarea mânăstirii de la Cârța), ca în cea de a doua fază să asistăm la subordonarea ei în fața unui reprezentant al autorității centrale și la eliminarea românilor din sistemul constituțional al Transilvaniei (vezi actul din 11 martie 1291).

Noua politică a Regatului ungar față de confesiunea ortodoxă atentează la „însăși existența politică autonomă a românilor” (p.

82), determinând o amplă mișcare de rezistență a acestora, acțiune ce s-a aflat la baza unui proces istoric finalizat la sfârșitul secolului al XIII-lea începutul secolului al XIV-lea prin formarea statului feudal Țara Românească.

Cel de-al treilea capitol al lucrării, „EUROPA RĂSĂRITEANĂ ÎNTRE CRUCIATĂ ȘI INVAZIA MONGOLĂ”, analizează situația teritoriilor răsăritene ale Europei aflate în zona de contact între cele două forțe ale vremii: papalitatea și mongolii. Succesul obținut în anul 1204 a însemnat și „vremea maximei afirmări a universalismului papal”, situație ce s-a concretizat într-o amplă acțiune de prozelitism în teritoriile ruse, acesta determinând o acțiune în sens invers din partea mongolilor.

Moartea neașteptată a marelui han Ogödei va împiedica realizarea planului mongol de cucerire a Europei, după ce hoardele lui Batu Han reușiseră să distrugă armata ungară condusă de regele Bela al IV-lea în bătălia de pe râul Sajó (1241), deschizându-li-se drumul spre Occident.

Pentru spațiul Europei de Răsărit, principală consecință a marii invazii din 1241 o reprezintă întemeierea unui nou centru de putere cu sediul pe Volga – Hoarda de Aur – care se va implica în politica răsăriteană după ce va intra în conflict cu celălalt pol important al puterii mongole: Ilhanatul din Iran. Din acest moment Hoarda de Aur va începe o politică sistematică de control a zonei nord-pontice și dunărene (recunoașterea suzeranității acesteia de către statul Asăneștilor, amintirea Cumaniei în diploma din 1247 ca un teritoriu de cucerit etc. îl determină pe autor să considere, chiar dacă informațiile directe lipsesc, că la mijlocul secolului al XIII-lea teritoriile românești au intrat în sfera de influență a noului centru de putere.

Paralel cu efortul Hoardei de Aur de a-și extinde hegemonia, Șerban Papacostea analizează efortul uriaș deus de Europa Apuseană, cu implicarea directă a papei, în vederea eliminării cât mai rapide a urmărilor invaziei din 1241. Deși nu au lipsit inițiativele locale pentru a atenua aceste urmări, o politică coerentă, unitară și funcțională la nivelul european va fi elaborată de papa Inocențiu IV.

Strategia Europei Apusene în eventualitatea unui nou atac mongol va fi discutată cu ocazia Conciliului Lyon I (1245), hotărându-se realizarea unui baraj defensiv ce va cuprinde Europa de la Baltica până pe cursul inferior al Dunării; în acest context trebuie analizată instalarea Cavalerilor Ioaniți în spațiul românesc.

Efortul Occidentului de apărare va fi dublat de o intensă activitate diplomatică (atragera centrului de la Karakorum în orbita politică a Romei, ca o contrapondere față de Islam) și misionară („strategia misionară”), în

care un rol important îl vor juca călugării dominicani și franciscani.

Rezolvarea problemei succesiunii la Karakorum în favoarea lui Möngke (1292-1299) oferă posibilitatea reluării planurilor de acțiune, având în vedere că acum... a avut loc ultima programare de ansamblu a ofensivei mongole în vederea realizării imperiului universal” (p. 114). Rolul de a ataca Europa revine Hoardei de Aur, care reușește să obțină unele succese; însă moartea lui Möngke va salva și de această dată Europa. Criza profundă ce va afecta Imperiul mongol va împiedica organizarea unor noi acțiuni: un factor de presiune rămâne Hoarda de Aur care, pierzând controlul rutei comerciale din Azerbaidjan în disputa cu Ilhanatul Iranului, va încerca să pună în funcțiune o nouă rută comercială. De aici tendința de a-și impune controlul asupra Strămtorilor și de a stabili contacte cu Imperiul Bizantin (reinstaurat la Constantinopol de Mihail al VIII-lea Paleologul).

Pendularea Bizanțului între cele două segmente ale puterii mongole determină Hoarda de Aur să instaleze în zona gurilor Dunării un comandament militar sub conducerea lui Nogai (1264 sau 1265), cu rolul de element de presiune asupra acestuia și pentru a-și extinde controlul asupra Europei răsăritene și de sud-est (spre sfârșitul secolului al XIII-lea Nogai va reuși să controleze spațiul românesc extracarpatic, în timp ce Ungaria îl controla pe cel intercarpatic).

Intensificarea crizei interne a Regatului ungar va determina factorii politici să intre în tratative cu mongolii, acțiune repudiată de Roma. Evenimentele din 1290 din Ungaria (uciderea lui Ladislav Cumanul și suirea pe tron a lui Andrei al III-lea, adeptul politicii papale) vor pune capăt negocierilor cu mongolii, determinând reacția militară a lui Nogai (1292), care va reuși să controleze cursul Dunării până la Porțile de Fier (prin această acțiune „... cucerirea declanșată la începutul secolului de tribul mongol al lui Temungin a atins în Europa limita ei maximă”, p. 125).

Criza internă a Regatului ungar și extinderea controlului Hoardei de Aur în zona extracarpatică reprezintă cele două componente ale contextului politic extern... în care s-a constituit cel dintâi stat românesc la nordul Dunării, Țara Românească, la trecerea dintre secolele XIII și XIV” (p. 135).

Situația românilor din această perioadă este abordată în cel de-al patrulea capitol al lucrării, „ROMÂNII DUPĂ MAREA INVAZIE MONGOLĂ: ÎNTRE REGATUL UNGAR ȘI HOARDA DE AUR”. Prezența factorului mongol în zona nord-dunăreană a însemnat și o amplificare a informațiilor, sub diverse aspecte, referitoare la români (vezi

relatăriile persanului Rași od-Din, ale franciscanului Paulin de Veneția etc.)

Informațiile cele mai ample în legătură cu modul de dezvoltare al poporului român (pe plan politic, economic) ne sunt oferite de Diploma Cavalerilor ioaniți (1247), fiind amintite structurile politice ale românilor cu care urmau să intre în contact. Prezența ioaniților în spațiul românesc va lua sfârșit în momentul celei de-a doua ofensive mongole (organizată în timpul lui Mönke) în direcția Europei (1260), moment cu implicații majore asupra evoluției politice a românilor. De acum, spațiul românesc va fi împărțit în zone de control între cele două puteri vecine: Regatul ungar (zona intercarpatică și Banatul) și Hoarda de Aur (zona din stânga Oltului).

Perioada domniei lui Ladislau Cumanul a însemnat pentru Regatul ungar o perioadă de criză, manifestată prin întărirea privilegiilor nobilimii în defavoarea autorității centrale (în anul 1288 este atestată instituția adunărilor generale ale nobilimii în voievodatul Transilvaniei, cât și prin accentuarea tendințelor de fărâmițare feudală (în acest sens, vezi acțiunea lui Litovoi și a fratelui său, Bărbat, acțiune înregistrată în documentele din 8 ianuarie 1285 și 8 octombrie 1288).

De o atenție deosebită se bucură problema sistemului constituțional al Regatului ungar și, în cadrul acestuia, cel al Transilvaniei, locul ocupat de români. După invazia mongolă, necesitatea coalițării tuturor forțelor din regat pentru a face față unui nou atac determină și o îmbunătățire a situației românilor din Transilvania (exemplu elocvent în acest sens îl constituie restaurarea autonomiei românilor din Țara Oltului). Evoluția românilor ca stare, alături de celelalte națiuni, stări ale voievodatului (maghiari, sași, secui), este demonstrată și de o serie de documente cum ar fi, manifestul din 1288 al arhiepiscopului Lodomeriu de Strigoni adresați "... tuturor nobililor, unguri, sașilor, secuilor și românilor", congregația nobiliară convocată de regele Andrei al III-lea din martie 1291 de la Alba Iulia (din păcate aceasta a hotărât eliminarea românilor din rândul națiunilor voievodatului). Autorul stabilește o strânsă corelație între evenimentele ce au dus la eliminarea românilor ca factor constituțional al regatului, sfârșitul controlului maghiar asupra Țării Severinului (vezi în acest sens dispariția funcției de ban) și „întemeierea” Țării Românești în spațiul extracarpatic.

Poziția românilor în această perioadă de mari confruntări între cele două concepții ce vizau organizarea lumii (cea creștină și cea mongolă), modul cum realitățile românești au fost percepute de ceilalți constituie subiectul analizat în ultimul capitol al lucrării „ROMÂNII ÎN CONȘTIINȚA

COTEMPORANILOR. PROBLEMA ROMÂNEASCĂ ÎN SECOLUL XIII”.

Ofensiva Occidentului în zona Europei răsăritene va determina eliminarea a ceea ce lorga numea „elementul de acoperire” – cumani (de aici modul de desemnare a zonei nord-dunărene sub numele de „Cumania” sau „Cumania Neagră”), aducând noi informații privind realitatea românească: „Valul milenar începe să se risipească, românii intră în geografia și etnografia europeană tot mai mult, pe măsură ce au evoluat spre o formulă statală proprie” (p. 174).

Analizând complementar informații ce provin din surse diverse (rapoartele călugărilor dominicani, documentele cancelariei ungare și Curiei papale, surse arabe), autorul a reușit să ofere o imagine unitară asupra stadiului de evoluție al românilor nord-dunăreni. Astfel, sunt oferite detalii privind zona de locuire a românilor și organizarea lor politică, originea latină și continuitatea lor în spațiul nord-dunărean (vezi informațiile oferite de Kinnamos, Simion de Keza), limba, religia.

Cartea istoricului Șerban Papacostea reprezintă una din acele lucrări fundamentale ale unei istoriografii ce-i marchează evoluția pentru o perioadă destul de lungă de timp; tocmai de aceea considerăm un lucru necesar traducerea urgentă a acesteia într-o limbă de circulație și integrarea acesteia în circuitul științific internațional.

Românii în secolul al XIII-lea impresionează prin erudiția, vastitatea și profunzimea cunoștințelor autorului, fapt demonstrat și de bogatul aparat critic. De asemenea, trebuie menționat locul deosebit pe care-l ocupă documentul în demersul istoriografic al autorului, care pornește în analiza fenomenului istoric fie de la un izvor înedit, fie de la reinterpretarea de noi perspective a unor documente deja cunoscute.

Originalitatea autorului reiese și din modul de abordare a problemei puse în discuție. Plecând de la ideea lui N. Iorga că „Nu există istorie strict națională, iar cea a românilor e mai puțin decât cealaltă”, Șerban Papacostea prezintă într-un stil clar, concis istoria românilor integrată celei europene și universale.

Indiferent de noile descoperiri documentare, lucrarea va reprezenta pentru o perioadă lungă de timp un instrument necesar pentru toți aceia ce vor să studieze începuturile istoriei medievale a românilor. Rezultat al unei investigații istorice îndelungate, cartea prezentată, pe care o recomandăm cu căldură, reprezintă acel gen de lucrări ce încununează o activitate științifică de o viață întreagă.

GHEORGHE LAZĂR

**Minutier Central des Notaires de Paris.
Minutes du XVe Siècle de l'étude XIX.
Inventaire Analytique,
Paris, Archives Nationales, 1993, 890 p.**

Lucrarea este monumentală și cuprinde absolut toate minutele notariale elaborate în Paris de la anul 1465 la 1500. Parisul nefiind prea bogat în arhive vechi de genul acesta, arhiviștii francezi fac eforturi considerabile să păstreze și să publice cât mai multe dintre acestea.

Cele peste 5000 de acte oferă o viziune asupra vieții sociale, structurilor familiale și profesionale, tranzacțiilor imobiliare și de capitaluri. Sunt percepute, în aceste documente, preschimbările din viața pariziană, caracterizată în special de funcțiile judiciară și administrativă, viață din care regele era mai mult absent.

Fondul se află la Notariatul Central, la Arhivele Naționale neexistând decât arhive regale, ecleziastice și judiciare, care nu furnizează informațiile pe care le dau minutele notariale despre populația pariziană. Autorii promit apariția în continuare a unui al doilea volum care va conține inventarul minuterelor altor notariale. Minutele, ni se spune în Introducere, foi volante la început, au fost legate în pachete pe ani și luni.

Actele privesc viața particulară a parizienilor și cea economică a regiunii. Găsim acte de vânzare-cumpărare, acte de răscumpărare, contracte de închiriere, de căsătorie, chitanțe pentru împrumuturi de bani, înțelegeri pentru exploatarea unor instalații în comun, declarații în anchete sau procese, donații, testamente, procuri, atestări, constituiri de rente contra unui serviciu, contracte de arendare, înțelegeri pentru împărțirea unei moșteniri, angajamente, cauțiuni, garanții, inventare de bunuri, scrisori de credință și de omagii și multe alte genuri de acte în care notarul avea rol de mediator între părți și în care istoria generală a Franței este reprezentată de ofițeri ai Coroanei, amirali, notari și secretari ai regelui, înalți demnitari ecleziastici și înalte personaje, iar cea locală – de diverse cate-

gorii sociale din Paris și împrejurimi: meșteri-artizani, comercianți (măcelari, brutari, tâmplari, postăvari, zidari, pietrari, țesători, un miniaturist, tipografi ș.a.). În afară de acestea, posesorii de pământuri din regiunea Parisului, că sunt nobili sau funcționari ai instituțiilor pariziene, prin actele pe care le-au încheiat la notariat ne fac să cunoaștem lumea rurală din secolul al XV-lea.

Iată câteva exemplare din inventar: 1465. Sentința tribunalului, prin care doi cetățeni sunt condamnați la o amendă și plata de daune interese către o servitoare, și la izgonirea lor din regat pentru a fi răpit-o și violat-o pe sus-zisa servitoare. 1483. Constituirea de către un scutier a unei rente în beneficiul mănăstirii Notre Dame du Pont-aux-Dames, pe tot timpul vieții surorii sale care s-a călugărit. 1483. Asocierea a patru tapiseri și piclari. 1485. Înțelegere între doi specialiști în pavaj și comisiul pavajelor, privind pavarea unei străzi. 1493. Chitanță de Louis Daulle lui Antoine Dupuy care i-a vărsat o sumă la încheierea contractului de căsătorie cu fiica celui dintâi. 1493. Certificat semnat de o bătrână care, în schimbul îngrijirii acordate ei de un zidar și nevasta lui, le dăruiește acestora o centură de argint, iar, la moartea ei, îi lasă nevastei zidarului cea mai bună rochie. 1500. Atestat prin care Jeanne... declară că a fost martora unei discuții între o văduvă și nora acesteia care vorbeau despre logodna secretă a văduvei, care avusese loc imediat după moartea soțului.

Volumul se încheie cu un bogat indice de nume de persoane, geografice, de materii, mănăstiri, abatii, episcopii, spitale, chiar și nume de străzi din Paris.

CRISANTA PODĂREANU

„Historia urbana“, tom I, (1993), nr. 1, 119 p.

Comisia de istorie a Orașelor din România de pe lângă Academia Română își concretizează rezultatele bogatei activități desfășurate în editarea revistei enunțate. În „Cuvânt înainte” acad. Dan Berindei, președintele Secției de Științe Istoric și Arheologice, subliniază faptul că „Historia urbana”, printre revistele academice, este binevenită, cu atât mai mult cu cât orașul și viața urbană constituie un domeniu

care oferă cercetării științifice o arie largă de investigații.

Articolele publicate sunt structurate în trei mari problematice: Orașul medieval din spațiul românesc; Demografie urbană; Contribuții la istoria orașelor.

Astfel, Mircea D. Matei publică „Opinii cu privire la orientările actuale în cercetarea românească a orașului medieval (p. 9), iar Paul

Niedermaier își îndreaptă atenția spre *Evoluția rețelei de orașe în Transilvania medievală*.

Gh. Radu, interesat de problemele de demografie urbană, tratează *Unele considerații privind dezvoltarea demografică a orașului Piatra Neamț (sec. XVII – jumătatea sec. XIX)*, iar Dumitru Sandru se preocupă de *Presiunea demografică rurală și orașul românesc interbelic*.

În ceea ce privește interesul pentru istoria orașelor, Emil Anghel scrie despre *Amplasarea piețelor în Arad*, iar Vasile Neamțu își îndreaptă atenția spre *Revolta orașenilor din Iași din primăvara anului 1633 în contextul tulburărilor sociale din Moldova de la începutul sec. XVII*.

Ultimele două articole sunt scrise în limba germană și franceză. Restul articolelor sunt însoțite de un scurt rezumat în limbile germană, engleză și franceză.

Sumarul revistei prezintă și punctele de vedere exprimate în cadrul dezbaterii colocviului cu tema „Termenii târg, oraș, semnificație, evoluție și utilizare”, desfășurat în aula Academiei Române în data de 5 februarie 1993.

Sunt prezentate punctele de vedere susținute de Paul Niedermaier, Mircea D. Matei, Vasile Neamțu, Gh. Sebestyen, Ioana Bogdan – Cătănicu, Ștefan Olteanu, Panait I. Panait, Oliver Velescu, Aristide Ștefănescu, Gh. I. Cantacuzino, Vasile Boroneanț, Maria Dogaru. În încheiere, revista prezintă „Note” și „Discuții și recenzii”. „Prezentări de cărți”.

Cititorii așteaptă cu interes următoarele apariții ale acestei reviste care abordează probleme de interes major în lumea contemporană.

LIDIA BRÂNCEANU

„Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde“, 1993, nr. 1–2, Heidelberg

Sumarul revistei „Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde” editată de Arbeitskreis für Siebenbürgische Landeskunde Heidelberg este deosebit de bogat și variat. Nr. 1/1993 cuprinde următoarele referate științifice: Klaus Popa, *Considerații istorice asupra fenomenului de deteriorare a particularităților lingvistice din Țara Bârsei* (p. 1–11); Petre Munteanu Beșliu, *Despre istoricul unei mănăstiri din Sibiu datând din a doua jumătate a sec. al 13-lea* (p. 12–31); Harald Krasser, *Cercetări privind dezvoltarea gândirii politice la poetul și scriitorul Josef Marlin* (p. 32–59); Wolfgang Knopp, *Dispariția transilvanismului ca fenomen intercultural* (p. 60–67); Manfred Wittstock, *Un cămin pentru artiștii transilvăneni la Cerva de Roma* (p. 68–78); Marius Danciu și Dărie Parascan, *Sucesiunea vegetației în mlaștinile din Țara Bârsei* (p. 75–79).

Paginile 80 și 135 cuprind „Diskussionsforum” și recenzii. La ultimul capitol sunt prezentate un număr de 29 de cărți, tipărite între 1990–1992 în Anglia, Austria, Germania și Ungaria. Majoritatea se referă la istoria României.

*

Nr. 2/1993 cuprinde următoarele referate științifice: Ladislau Gyémánt, *Imaginea oficială asupra situației statistice din Transilvania în preajma revoluției din 1848* (p. 140–167); Hannelore Baier, *Episcopul Friederich Müller ca om politic* (p. 168–174); Hermine Pilder-Klein, *Teza de doctorat a lui Karl Kurt Klein* (p. 175–185); Dieter Kessler, *Însemnări despre lucrarea lui Heinrich Schuster*. „Viața la țară a sașilor” (p. 186–192); Wolfgang Knopp, *Adolf Meschendörfer* (p. 193–201).

Rubricilor de discuții și recenzii li s-au adăugat o prezentare a principalelor reviste (apărute între 1991–1993), în care au fost tipărite lucrări despre istoria Transilvaniei (p. 230–240) și cea intitulată „Comunicări din partea asociației și rapoarte” (p. 241–248). Sunt recenzate un număr de 16 cărți între anii 1991–1993 la edituri din Austria, Elveția, Germania, România, Ungaria (p. 206–229).

MONICA VLAICU

INSTRUMENTE DE LUCRU

LISTA DOCUMENTELOR PUBLICATE ÎN VOL. LVI

Nr. crt.	Rezumatul documentului	Nr. rev.	Pag.
1	2	3	4
1	1593 mai 5. <i>Alba Iulia</i> . Sigismund Báthory, principele Transilvaniei, înobilează pe diacul Matia Stănișa din Lugoj, îi acordă blazon nobiliar și scutește de orice sarcini publice și private casa acestuia din Lugoj	1/1994	105
2	1607 ianuarie 1. <i>Ungvar</i> . Instrucțiuni ale lui Valentinus Hommonai către prefectul Cămarii salinare din Cuștiui, Maramureș	2/1994	154
3	1652 martie 6. <i>Alba Iulia</i> . Gheorghe Rákóczy al II-lea, principele Transilvaniei, înobilează pe Dimitrie Călina din Caransebeș și îi acordă blazon nobiliar	1/1994	109
4	1725 (7233) mai 20. <i>Redea</i> . Zapis prin care Cârstea, nepotul Oprei din Redea, județul Romanați, vinde părcălabului Radu <Jianu> de la Crușov „un răzor de vie”	2/1994	159
5	1726 (7234) iunie 23. <i>Redea</i> . Zapis prin care Cârstea din Redea vinde părcălabului Radu <Jianu> de la Crușov alt „răzor de vie”	2/1994	159
6	1734 iunie 5. <i>Vlădila</i> . Zapis prin care Aga și vărul său Dobre cu nepoții lor din Vlădila vând ispravnicului Radu Jianu partea lor de moșie, 50 stânjeni	2/1994	160
7	1747 mai 30. Zapis prin care Diaconul Vlad vinde logofătului Amza Jianu 21 stânjeni de moșie, pământ cumpărat de la Tudor Mangea (în hotarul Rezii, jud. Romanați)	2/1994	160
8	1754 decembrie 3. Zapis prin care Dumbravă, fiul lui Andrei, îi cedează lui Radu Jianu partea sa de pământ de la Măgura Vișei, din hotarul moșiei Brâncoveanului, pentru o datorie, urmând a fi restituită fraților săi când i se vor restitui acei bani	2/1994	161
9	1784 mai 24. „Carte” referitoare la moșiile cumpărate de boierii Jieni.	2/1994	161
10	1792 februarie 9. <i>Craiova</i> . Ancheta făcută de protosinghelul Episcopiei Râmnicului și Departamentul Judecătoresc de patru din Craiova în privința moștenirii averii răposatului Radu Jianu de către urmași, între care existau neînțelegeri	2/1994	162
11	1793 iunie 15. <i>Craiova</i> . Raport al Căimăcămiei Craiovei către domn privind cercetarea pricinii dintre Gheorghită Jianu și clucerul Gheorghe Jianu, vărul său, pentru moștenirea averii bunicului lor, Radu Jianu	2/1994	164
12	1793 septembrie 9. Raportul lui Ianache Moruzi mare logofăt și al altui mare dregător către domn privind cercetarea pricinii dintre Grigore Jianu și vărul său, clucerul Grigore Jianu, pentru moștenirea averii bunicului, Radu Jianu, considerându-se corectă cercetarea întreprinsă de caimacamul Costache Caragea și urmând ca averea să fie împărțită între Gheorghe, Grigore și Ilinca, cumnata lor	2/1994	167
13	1831 decembrie <29>. <i>București</i> . Catagrafia orașului București, cuprinzând tabelele centralizatoare cu rezultatele recensământului nominal al populației Capitalei împărțită pe categorii sociale și origine etnică, precum și numărul caselor, mănăstirilor, bisericilor, fabricilor, morilor și vitelor	4/1994	365

1	2	3	4
14	1834 iulie, 13, Caracal. Testamentul lui Iancu Jianu și al soției sale, Sultana	2/1994	168
15	<1836, București>. Date centralizatoare privind situația populației orașului București, rezultate în urma catagrafiei din acel an.	4/1994	369
16	1849 august 28, Câmpeni. Scrisoare a lui Avram Iancu, prefectul Aurariei Gemina, către Administratura provizorie a comitatului Alba Iulia despre situația populației din Munții Apuseni după intrarea trupelor ruse și austriece în Transilvania și numirea inspectorilor de către Administratură	1/1994	115
17	1849, f. I. Răspunsul Administraturii provizorii a comitatului Alba Iulia către prefectul Avram Iancu privind numirea inspectorilor în timpul revoluției	1/1994	116
18	1853 decembrie 18, Caracal. Raport al Tribunalului județului Romanați către Departamentul Dreptății privind aprobarea dată Sultanei Jianu pentru vânzarea părților de moșie deținute în hotarele Fălcoiu și Zvorsca, în vederea completării bunurilor dotale făgăduite fiicei ei Maria, cu prilejul căsătoriei cu Costache Zaman din Craiova	2/1994	169
19	1854 august 1, <Caracal>. Act de vânzare a părții de moșie stăpânită de Sultana Jianu în hotarul Fălcoiu, care trece în proprietatea nepotului său Apostol Jianu, în schimbul sumei de 2 450 galbeni, necesari înzestrării fiicelor sale	2/1994	170
20	1858 decembrie 10, Belcești. Plângere a lui Mihail Kogălniceanu către Departamentul de Finanțe al Moldovei privind situația stației de poștă Belcești, la care era antreprenor	2/1994	172
21	1860 aprilie 9, Iași. Extras din Condicta de cheltuieli pentru Cabinetul de fizică și laboratorul de chimie pe anul 1859/1860	3/1994	275
22	1860 aprilie 25, Iași. Tabel cu instrumentele cele mai necesare Cabinetului de fizică (aflate de vânzare la Viena și Lipsca)	3/1994	277
23	1864 octombrie 5, Iași. Ștefan Micle, profesor la Colegiul și la Universitatea din Iași, cere dormitorului Alexandru Ioan Cuza să decreteze împământenirea sa	3/1994	277
24	1866 ianuarie 14, Iași. Ștefan Micle, profesor de fizică la Universitatea din Iași, cere ministrului justiției, cultelor și instrucțiunii publice din România să intervină pentru decretarea împământenirii sale	3/1994	278
25	1866 martie 25, Iași. Protestul unor profesori în legătură cu modul defectuos în care s-a făcut alegerea rectorului Universității din Iași	3/1994	279
26	<1870 martie 6, Iași>. Ștefan Micle, directorul Cabinetului de fizică și al laboratorului de chimie din Iași, cere să se aprobe construirea unui nou laborator în încăperile din ograda Universității	3/1994	281
27	1871 septembrie 28, <Iași>. Raportul rectorului Universității din Iași, Ștefan Micle, în legătură cu problema mutării Școalei de bele-arte din clădirea Universității	3/1994	282
28	1871 noiembrie 23, <Iași>. Ștefan Micle, rectorul Universității din Iași, prezintă Ministerului Instrucțiunii Publice și Cultelor situația Bibliotecii Centrale din Iași în momentul primirii donației E. Hurmuzachi, solicitând un nou local	3/1994	283
29	1873 martie 17, Craiova. Proces-verbal referitor la dreptul de moștenire al Zoiei N. Dobruneanu, fiica setrarului Iancu Jianu asupra averii părintești încheiat de Curtea de Apel din Craiova	2/1994	170
30	<1873>. Tabel cu obiectele necesare Universității din Iași. Semnează ca rector Ștefan Micle	3/1994	284
31	1893 ianuarie 10, Sigmaringen. Traducerea oficială în limba română a actului de căsătorie a prințului Ferdinand al României cu prințesa Maria a Marii Britanii și Irlandei	1/1994	117
32	1903 iulie 29, Piatra Neamț. Scrisoare a lui M. L. Adamescu către profesorul Ioan Rațiu din Blaj cuprinzând amintirile sale despre fostul său profesor Alexandru Papiu Ilarian	4/1994	394
33	1924 mai 16, <București>. Raport al lui Constantin Moisil, director		

1	2	3	4
	general al Arhivelor Statului, către Ministerul Instrucțiunii privind apariția „Revistei Arhivelor”	1/1994	12
34	1925 martie 9. Liège. Scrisoare a noului comitet al Cercului studenților români din Liège către directorul general al Fundației Culturale „Principele Carol”, despre activitatea de propagandă pentru cunoașterea României desfășurată de acest cerc în Belgia	2/1994	174
35	1940 octombrie 7. Jilava. Petiție a colonelului magistrat Vasile Zeciu către președintele Comisiei de anchetă de pe lângă Înalta Curte de Casație, prin care, descriind împrejurările morții celor 14 legionari uciși în noiembrie 1938, solicită punerea în libertate pe motive de nevinovăție și boală	3/1994	285
36	1940 octombrie 7. Jilava. Petiție a colonelului magistrat Vasile Zeciu către ministrul <justiției>, prin care solicită eliberarea din detenție și punerea sa în domiciliu forțat, fiind și suferind	3/1994	287
37	1940 octombrie 8. Jilava. Petiție a colonelului magistrat Vasile Zeciu către chestorul legionar de poliție <Eremia> Socariciu prin care solicită eliberarea din detenție pe motive de nevinovăție și boală	3/1994	287

MILIANA ȘERBU

REVISTA ARHIVELOR

Abonamentele se fac la oficiile și agențiile poștale din toată țara, la sediul redacției și la filialele județene ale Arhivelor Statului.

Informăm cititorii că pot procura orice număr al revistei de la sediul redacției: Bd. Mihail Kogălniceanu nr. 29, sector 5, București, telefon: 615 41 60.

Revista Arhivelor publică studii și comunicări de teorie și practică arhivistică, de paleografie, diplomatică, sigilografie, heraldică, miniaturistică și alte științe speciale ale istoriei, studii și articole de istorie bazate pe documente de arhivă, prezentări de fonduri și colecții arhivistice, recenzii și prezentări de reviste și cărți de specialitate, cronici, note și informații bibliografice.

Autorii sunt rugați să trimită materiale în două exemplare dactilografiate la două rânduri, cu trimiterile infrapaginale numerotate în continuare și cu un scurt rezumat. Documentele trimise spre publicare trebuie să fie însoțite de reproduceri (fotocopii, xerox etc.).

Responsabilitatea asupra conținutului materialelor revine în exclusivitate autorilor. Articolele nepublicate nu se restituie.

Cititorii din străinătate se pot abona prin RODIPET S.A. PO-BOX 33-57, telex: 11 995, fax: 0040-1-312 94 32 sau 312 94 33, București, Piața Presei Libere nr. 1, sector 1, România.

R.M. ISSN 0034-7043

Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in HISTORICAL ABSTRACT
and AMERICA – HISTORY AND LIFE.

Din sumarul numărului următor:

TIBERIU TĂNASE – Introducere în Document Management System (DMS)

GERNOT NUSSBÄCHER – Arhiva oraşului Braşov la începutul secolului al XIX-lea

TUDOR MATEESCU – Evacuarea cetăţii Silistra de către trupele ruse (1836)

COSTIN FENEŞAN – Privilegiile târgului Dobra până la 1552

GAVRIL IRIMESCU – Prefectura judeţului Rădăuţi

PREȚUL REVISTEI: 1400 lei